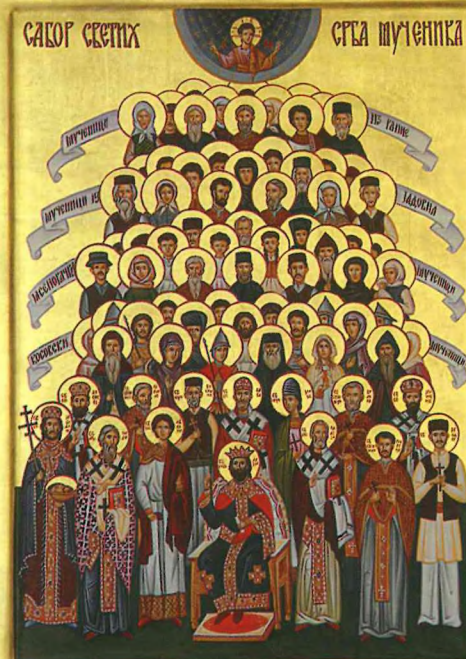

Др Рајко Л. Веселиновић

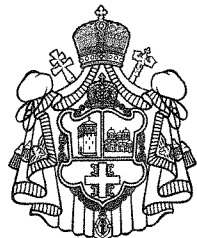
Историја Српске православне цркве са народном историјом

КЊИГА III
(1766-1945)

Др Рајко Л. Веселиновић
ИСТОРИЈА
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
СА НАРОДНОМ ИСТОРИЈОМ

КЊИГА III
(1766–1945)

*С блаґословом Њеґове Свешћосћи
Патријарха српског
Господина ИРИНЕЈА*

*Библиотека
Богословски уџбеници 15*

Друго исправљено издање

Др Рајко Л. Веселиновић

Историја Српске православне цркве са народном историјом

КЊИГА III
(1766–1945)

УЏБЕНИК ЗА УЧЕНИКЕ БОГОСЛОВИЈА

СВЕТИ АРХИЈЕРЕЈСКИ СИНОД
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Београд
2010

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

Овај уџбеник израђен је према постојећем плану и програму српских православних богословија, слично уџбенику за IV разред. Због тога су начела о изради, садржају и распореду градива истоветна са онима у предговору уџбеника за IV разред.

Према томе, и за овај уџбеник важе она иста начела о извођењу наставе и њеном остваривању која смо изнели у уџбенику за IV разред.

Београд, 27. априла 1964. године.

Писац

СРПСКИ НАРОД И ЦРКВА ПОД ТУРЦИМА

1. СТАЊЕ НАШЕГ НАРОДА ПОД ТУРЦИМА

Турска уџрава. Током XIV и XV века Турци су освојили једну за другом све српске средњовековне државе и у њима су уредили своју управу. Све освојене земље поделили су на велике војно-управне области зване *беџлербеџлуци* (*вилајетџи*). Пошто је беглербеглуком управљао управник са титулом паше, то су беглербеглуци називани и пашалуцима. Већина освојених области српске средњовековне државе потпале су под управу румелијског пашалука са седиштем у Једрену, а потом у Софији. Овај пашалук основао је султан Мурат I (1362-1389) непосредно после српског пораза на Марици (1371).

Нови пашалуци оснивани су упоредо са ширењем турске власти према северу и северозападу. Тако, после освајања знатних делова Угарске, у којој је живело много нашег народа, Турци су основали *будимски* (1541), *џемишварски* (1552), *јеџарски* (1596) и *кањишки* (1600) пашалук. *Босански пашалук* основан је око 1580. године издвајањем неких санџака из састава румелијског пашалука.

Пашалуци су се делили на *санџаке* (*лива*) на челу са санџак-безима. Санџаци су се пак, делили на судске срезове зване *нахије* (*казе*) на челу са кадијама.

Повардарје, у којем је владало неколико мањих српских великаша, дошло је прво од свих југословенских покрајина под турску власт. Њу су Турци поделили на *скајски*, *охридски* или *бишољски*, *џустендилски* и *солунски санџак*.

После освајања средишњих области Српске деспотовине од султана Мехмеда II (1451-1481), деспот Ђурађ Бранковић је био приморан да склопи мир (1455). По томе миру Турци су задржали под својом влашћу јужни део Српске деспотовине јужно

од Западне Мораве. Тај део разделили су на призренски, вучитрнски и крушевачки (или алацахистарски) санџак. После коначног пада Српске деспотовине под турску власт (1459), Турци су проширили своју управу и над њеним северним делом. Тај део потчинили су новооснованом смедеревском санџаку. Пошто је смедеревски санџакбег становао у Смедереву и Београду, то се *смедеревски санџак* називао и *београдским*.

За освојену Босну (1463) основали су Турци *босански санџак* са седиштем у Сарајеву, а после у Бањалуци. Овом санџаку припојили су и освојене делове Далмације, Славоније и Хрватске. Доцније је основан *клишки санџак* (1537) са седиштем у Клису, а затим у Ливну. Овом санџаку припале су Далмација до реке Крке и Босна до река Раме, Врбаса и Пливе. *Крчко-личком санџаку* са седиштем у Книну припали су крајеви уз Велебит према Сењу и Оточцу, северна Далмација, Лика и Крбава. *Бихаћки санџак* (1592) обухватио је крајеве у горњем и средњем сливу реке Уне. *Зворнички санџак* ширио се са обе стране средњег и доњег тока реке Дрине.

За освојену Херцеговину основан је *херцеговачки санџак* са седиштем у Фочи, а чешће и у Мостару. Овом санџаку припадало је и херцеговачко приморје.

Црна Гора је после губитка своје самосталности ушла у састав *скадарског санџака* са седиштем у Скадру. Њиме је управљао субаша или „војвода Црне Горе” са седиштем у Жабљаку. Једно време постојао је засебни црногорски санџак (1514-1528) на челу са Скендербегом Црнојевићем, потурченим најмлађим сином Ивана Црнојевића. Али је тај санџак после укинут, те је Црна Гора поново припојена скадарском, а после *дукаћинском санџаку* са седиштем у Пећи.

Барања је после освојења Угарске припала *мохачком санџаку*, а Срем и источна Славонија *осјечком санџаку*. После нових освајања у западној Славонији Турци су укинули осјечки санџак (1538), па су уместо њега основали *сремски санџак* за Срем са седиштем у Сремској Митровици, а за Славонију *јожешки (славонски)*

санџак са седиштем у Славонској Пожеги. Најзападнији санџак у Славонији називао се *чазмански (пакрачки, цернички)*. Цела Бачка припала је *сеџединском санџаку* са седиштем у Сегедину, док је Банат раздељен између *џемишварског, чанадског, бечкеречког, ново-молдавског, лијовског, ђулског и јенојољског санџака*.

Границе између појединих пашалука, санџака и нахија нису биле сталне. Оне су се мењале према потребама турске управе, повећавале се, смањивале, укидале или нове оснивале.

Однос према хришћанској вери. У начелу, однос турске управе и исламске вероисповести према хришћанској вери уређен је једним прописом Корана који гласи: „Нека следбеници Јеванђеља суде по ономе што им је Господ ту објавио”. Држећи се тога прописа, оснивач исламске вере, Мухамед, дао је 623. године самоуправне повластице манастиру Св. Катарине на полуострву Синају. По том, иначе познатом, *Мухамедовом листићу* задана је вера хришћанима да се од њих неће тражити данак, да нико у њих неће дирати, нити ће им ко што нажао учинити; парохиским свештеницима дато је право управљања и суђења. Забрањено је узимање харача и десетина, а дозвољено је да се по свакој глави узима 12 драхми. Нарочито се наглашава да „нико не буде противан верској слободи”.

После освајања Византије и Цариграда (1453), султан Мехмед II (1451-1481) признао је сва дотадашња права Васељенске патријаршије. Дозволио је да се изабере нови патријарх. За првог васељенског патријарха под турском влашћу изабран је знаменити богословски и философски писац, велики присталица Аристотелове филозофије и борац против уније Генадије II Схоларије (1453-1456; †1459). Њему је султан својом руком дао златно жезло и коња, и поставио га за поглавицу или етнарха хришћана у својој држави. У жељи да сазна у чему је суштина хришћанске вере, султан је тражио од патријарха Генадија II да му састави исповедање вере (*Генадијево исповедање вере*).

Међутим, убрзо околности и прилике нису више ишле на руку хришћанима и хришћанској вери под турском влашћу. Мехмед II збацио је убрзо патријарха Генадија II. То су после чинили и неки други султани. Међу њима је било и таквих који су се заносили мишљу да искорене и униште хришћанску веру у својој држави.

Однос према Српској православној цркви и њеној организацији. У тренутку пада Српске деспотовине под турску власт 1459. године, Српском црквом управљао је патријарх. У његова права Турци нису дирали, те је он управљао Српском црквом све до своје смрти као први српски патријарх под турском влашћу. У неким ферманима турских султана с краја XV и из XVI века спомињу се после пада земље и други српски патријарси (*сирф-џа-џиријарх*). Турци, према томе, нису укинули Пећку патријаршију после освајања Деспотовине нити су уништили њену организацију. Услед тешких привредних и политичких прилика српска црквена организација налазила се повремено у разним кризама све до обновљења под патријархом Макаријем 1557. године.

Слично васељенском патријарху у Цариграду, српски патријарх и Српска црква добили су верску самоуправу. Турци су давали извесне самоуправе појединим местима, кнежинама, рударским насељима, приморским жупама. Повластице Српске цркве под турском влашћу састојале су се у слободној примени обичајног и писаног права. Српским патријарсима признато је право суђења припадницима православне вере у црквеним, неким кривичним стварима и грађанскоправним споровима из области брачног и наследног права. Они су такође потврђивали правила православних трговачких и занатлијских еснафа, тестаменте и друго. Највећи део тих и сличних послова сређиван је на основу канонског права и оних закона по којима се управљало и судило у средњовековној српској држави. Српски патријарси под турском влашћу постали су народне старешине (етнарх, милет-баша, *sarut nationis*) и били су одговорни за ред и мир у народу.

2. ТУРСКИ ДРУШТВЕНИ И ПОРЕСКИ СИСТЕМ

У почетку српски народ није осетио велику разлику између некадашњих господара или властеле у средњовековној држави и нових господара под турском влашћу или *спахија*. Јер, и у средњовековној Србији и у Турској владао је феудални друштвени и привредни поредак са доста сличним пореским дажбинама.

У погледу плаћања пореза сви становници су били подељени на две групе: на оне који плаћају порезе без обзира на вероисповест или на рају, и на оне који су ослобођени плаћања пореза и намета без обзира на вероисповест (изузев војничких редова) или на берају. Раја је експлоатисана класа. Њу експлоатишу турски феудалци који сачињавају привилеговану класу (*аскери*).

Суштина турског феудализма састоји се у праву привилеговане, феудалне, класе на вишак рајиног рада (*радна ренти* или *кулук*), производа (*натурална ренти* или *ушур*) и на плаћање у новцу одређених пореза (*новчана ренти*).

Сва земља сматрана је за државну својину. Турски султани додељивали су је на коришћење спахијама. Ако је спахија уживао имање са приходом до двадесет хиљада акчи, онда се такво имање називало *џимар*, а спахија *џимариот*. Ако је имање доносило приход од двадесет до сто хиљада акчи називало се *зеамет*, а спахија *заим*. Ако је додељено имање доносило приход преко сто хиљада аспри називало се *хас*. Сва та имања султан је додељивао као награду за обављање одређене службе. Тимаре и зеамете добијале су поједине личности, а хасове су добијали они који су постављани на високе положаје у турској управи.

Раја је плаћала порезе султану и спахијама.

Султану је плаћан *харач* или *џизја* (*џлаварина*). Харач су плаћали сви они одрасли мушкарци немуслиmani који су привређивали. Харач је скупљан сваке године на основу нарочитих спискова (*гефџери*) који су садржавали попис целокупног имања једног лица. Дефтери су састављани сваке треће године. Плаћањем

харача немуслиманци су стицали право на заштиту и сигурност живота, имања, на слободу вероисповести и сва грађанска права као и муслимани. Због тог права на заштиту, хришћани су називани *штићеницима (зимџе)*. Од плаћања харача ослобађани су они хришћани који су учествовали у појединим војничким службама као војници, лаки коњаници (акинџије), кнезови, соколари, чувари кланаца или дербенџије, радници у рудницима и други. Харач је износио 25 акчи по особи. У оним деловима европске Турске у којима је харач наплаћиван по домаћинствима (Пожега, Липово, Будим итд.), износ је био двоструко већи. Харач је повећаван од краја XVII века, то јест од тренутка када је Турска почела да губи богате крајеве у Европи. Приликом сакупљања харача често су вршене многе злоупотребе. То је изазивало незадовољство народа.

Спахијама је даван *ушур*. Под ушуром се подразумева давање једног дела производа са обрађених имања. У почетку турске власти даван је спахијама десети део од свих производа (десетина), а доцније пети део, па и више! Осим тога, раја је морала да иде не кулук, тј. да ради одређени број дана на спахијским имањима: да преноси са њива у амбаре производе са земље, да преноси војне товари, да гради путеве и мостове, да учествује у лову као хајкач и друго. Поред ушура у натури и кулука у раду, раја је плаћала у новцу разне пристојбе познате под именом *бадихава*. Ту су спадале: свадбарина, разне глобе због потрица, такса за тапију на чифтлик, на кућиште, пристојба при деоби наследства, пристојба за испашу и друго.

Поред наведених редовних дажбина постојали су и ванредни или *дивански намети* који су разрезивани у ванредним приликама, нарочито у време рата. Тада је у новцу наплаћивана *војница* или „ратни дукат“, а у зоби, јечму и жити даван је *сурсат*. То је био обавезан откуп од државе по утврђеној цени.

Многи наши манастири сачували су и умножили су своја имања под турском влашћу. Они су се обично налазили у саставу имања неког турског спахије, те су спахијама плаћали феудалне

дажбине. У неким крајевима (Срем, Банат, Бачка) уместо ушура плаћана је одређена свота у новцу, која се средином XVI века кретала од 50 до 600 акчи.

У доба опадања Турске после смрти Сулејмана Величанственог (1566), почеле су разне злоупотребе у већој мери него раније. Осим тога, ударани су и нови намети. Да би поправио финансијско стање, султан Селим II је за потврде власништва имања (тапијске таксе) српских манастира у Срему наплатио од појединих манастира своте од 1.000 до 32.000 акчи!

3. ЦРКВЕНИ ПОРЕЗ

Плаћање дажбина Турцима и ослобођење од плаћања. После освајања Деспотовине, султан Мехмед II наметнуо је Српској патријаршији велике пореске намете. Да би могла удовољити пореским обавезама, Патријаршија је распоредила порез на митрополије, епископије и парохије. Но, било је неких манастира које су Турци, нарочито у почетку своје власти, ослобађали за извесно време од плаћања пореза, па су им чак давали мање тимаре на уживање. Такви манастири били су ослобођени плаћања харача и других пореза, али су, слично турским спахијама, били обавезни да шаљу по једног или више наоружаних војника (дебелије) у рат. Међу таквим манастирима налазили су се Раваница, Ресав (Манасија), Љубостиња и Милешева. Сличне повластице уживали су и неки хришћани спахије.

Но, када су Турци проширили и учврстили своју власт у Угарској, Србија је престала да буде погранична област. Због тога су многе тврђаве око манастира и другде изгубиле свој ранији војни значај за Турке, те су они укинули њихов дотадашњи повлашћени положај и припојили их тимарима, зеаметима и хасовима појединих турских спахија. Отада су и ти манастири били обавезни да плаћају феудалне дажбине својим господарима као и остала раја.

Султани су признали многа непокретна и покретна имања Српске цркве за посебну врсту власништва под називом *вакуф* или задужбина. Од таквих манастирских и других имања Српске цркве, спахије нису смели да траже десетак, пошто су вакуфи плаћали одсеком одређену своту годишње у царску благајну.

Иначе, Српска црква као целина, односно, српски патријарх у име Цркве плаћао је одсеком (*махџу*) сваке године одређени новчани износ на име *верског приреза* Одељењу за сталне дохотке од епископија у Цариграду. Та свота износила је најпре 70.000, а касније 90.000 акчи. Већи део тога приреза даван је за издржавање оне војске у босанском санџаку која је била размештена по хановима и клисурама, а мањи је исплаћиван царској благајни као нарочита дажбина (*ирсалије*).

Сваког новоизабраног патријарха, митрополита и епископа султан је потврђивао својим бератом. За ту потврду патријарх је плаћао 100.000 акчи, а митрополити и епископи плаћали су десетак и више хиљада што је зависило од величине и богатства епархије. Том приликом плаћане су и посебне канцеларијске таксе (*калемеје*). Сви берати морали су се обнављати приликом доласка на престо новог султана. У току турске власти над српским народом, многе епархије остајале су повремено упражњене, јер су се њихови приходи смањивали, а таксе су повећаване. Овај порез даван је султану, односно државној каси, као поклон, па се због тога називао *мири-џашкеш* или *мирија*.

Одређивање црквеног пореза на припаднике Српске цркве. Да би могла платити Порти редовни годишњи *верски прирез*, Српска црква под турском влашћу расподелила га је на парохиско свештенство и на верне.

Сваки свештеник плаћао је годишње један дукат патријарху и један дукат своје епархијском архијереју (епископу или митрополиту). Тај порез називао се *каноникон* или *џојовина*. Верни су од сваке куће или огњишта плаћали годишње 12 акчи димнице. Сви ти порези познати су под именом *владичанска мирија* или

владичанско. Ове порезе скупљали су сваке године нарочити изасланици патријарха (*еџзарси*). Понекад су патријарси тај посао поверавали појединим протопопима. Они су добијали нарочите синђелије на основу којих су, договорно са свештенством и народом, скупљали одређену своту. Овај порез могао се плаћати у натури – у зрну или уљу. У том случају ови производи били су ослобођени плаћања царине (*бац*).

Парохиско свештенство убирало је од народа поповски доходак за разне свештене радње: за крштење (крстне аспре), венчање (венчаница, брачнина), опело (подушје; литургија, сарандар итд.). Поповски доходак плаћан је у новцу или у производима (*бир*).

Знатне приходе добијала је Српска црква приликом *писаније*. Калуђери појединих манастира путовали су од једног до другог српског насеља, затим нарочито по Влашкој и Русији, ради прикупљања помоћи за оправку или зидање цркава и манастира и за друге црквене потребе. Приложнике су записивали у нарочите књиге или поменике, па су их помињали на литургији као приложнике и ктиторе. Прилози добијени од писаније били су понекад веома замашне своте новца и велики број крупне и ситне стопе! Знатан број Срба поклањао је Цркви приликом писаније или својим тестаментима извештан део или целокупна непокретна имања са жељом да тај прилог има карактер задужбине.

4. ДАНАК У КРВИ И ОТПОР СРПСКОГ НАРОДА

Хајдуци и ускоци

Од свих пореских дажбина које је наш народ плаћао турском султану и спахијама, најтежа је била узимање хришћанске деце (*девишirme*) у јаничаре или данак у крви. Данак у крви састојао се у томе, што су Турци обично сваке пете године сакупљали на хиљаде деце од 10 до 16 година, па су између њих одабирали потребан број. Сву добро развијену и отреситију децу слали су у Цариград, преводили их у ислам и кроз вишегодишњу обуку у нарочитим војним одредима (*аџеми оглани*) усавршавали их у војним вештинама. После тога, они су постајали јаничари који су служили у дворским пешадијским јединицама и за то примали одређену плату.

Многи од тих младића временом су заборавили своју отаџбину и своје порекло. Но, било је међу њима и таквих који су учинили велике услуге и добра своме народу. Један од њих јесте Мехмед-паша Соколовић из села Соколовића код Вишеграда. Његовом заслугом ће бити обновљена Пећка патријаршија (1557).

Уколико је српски народ дуже живео под турском влашћу, утолико је незадовољство све више расло. Некада повлашћени поједини слојеви у нашем народу као: хришћани спахије, војници, дербенџије, неки манастири, кнезови и други изгубили су за Турке онај значај који су имали у почетку турских освајања наших земаља. Већ 1536. године, Турци су укинули повлашћени положај сточара, раје и неких манастира у северној Србији. Временом су тако поступили и по другим нашим крајевима.

Током прве, а још више током друге половине XVI века положај нашег народа погоршавао се из дана у дан. Услед унутрашњих криза Турска је слабила, углед централне власти је опадао, а турске спахије су се осиле и почеле да чине многа насиља и зулуме над народом и над Црквом. Они су ударали по два

пута и три пута веће дажбине него што је прописано. Народ, а нарочито поједини манастири, жалили су се султану у Цариграду. Султани су својим ферманима забрањивали спахијама да чине насиља над рајом. Спахије су се извесно време уздржавале од безакоња. Но, после је све пошло по старом и – још горе! Јер, „цар је био далеко, а небо високо”!

Најбројније и најгнусније злоупотребе дешавале су се после смрти султана Сулејмана Законодавца. Тада је дошло до застоја у новим освајањима услед чега је знатно смањен приход од плачке и плена у рату. Осим тога, у Турској је све више почела да се развија робноновчана привреда. Турској владајућој класи било је сада потребно много више новца него раније, јер је желела да купује разноврсну луксузну и другу робу коју су у Турску увозиле неке индустријски развијене земље Европе.

Због тога су, турски феудалци почели да претварају натуралну ренту своје раје у новчану, да намећу на њу нове и противзаконите дажбине у новцу, да отимају новац од раје и Српске цркве, да присвајају земљу од сељака, Цркве, војнука, кнезова и других.

Тешки данак у крви, повећање разних дажбина и експлоатисање изазвали су оружани отпор нашег народа против Турака. На челу тога отпора стајали су најпре *хајдуци и ускоци*.

Хајдуци су се са оружјем у рукама одметали у шуме одакле су се борили против Турака. Њихов број растао је из дана у дан у свима нашим крајевима под турском влашћу. Под вођством својих старешина *харамбаша* хајдучке дружине су нападале на турску војску, на трговце и друге, плачкале их и убијале и тако им се светиле за недела над народом. Хајдуци су се скупљали по шумама у пролеће, а разилазили су се у дубоку јесен на зимовање код *јаџака* („Ђурђевданак хајдучки састанак, Митровданак хајдучки растанак”). Они су нарочито били бројни у XVI и XVII веку. Сви страни и неки турски путници и путописци који су тада пролазили кроз наше крајеве говоре о великој личној и имовној несигурности коју су стварале хајдучке дружине. Да

би осигурали несметано путовање по главним друмовима, а нарочито кроз кланце и преко планинских превоја, Турци су давали извесне повластице околном становништву које се обавезало да чува те кланце (дербенције).

Против Турака су се борили и *ускоци*. После пада Босне и Херцеговине под турску власт, многи њени становници су избегли у Далмацију и настанили се у утврђеном Клисy. Ту су као војни стражари чували границу према Турцима. Наоружани кубурама, пушкама, сабљама, мачевима и ножевима, они су ускакали преко границе у Турску и са својим четама нападали и пљачкали Турке. Када су Турци заузели Клис (1537), ускоци су прешли у Сењ под аустријску власт.

После склапања мира са Турском 1606. године, Аустрија је безуспешно покушавала да онемогући даље ускочко ратовање на граници према Турској. Но, ускоци су и даље четовали и гусарили по Јадранском мору. Од ускочког гусарења трпела је млетачка трговина на мору. То је довело до *ускочког рата* (1615-1617) између Аустрије и Млетачке републике. Миром у Мадриду, Аустрија се обавезала да расели ускоке из Сења и Приморја. Стање на тадашњој аустро-млетачкој граници се смирило тек пошто су они пресељени око Оточца, Бриња, Брлога, Гомирја и у Жумберку.

Отпор нашег народа против Турака долазио је до изражаја у време нових ратова Турске против неких европских држава. За време рата између Млетачке републике и Турске око поседа острва Крита или Кандије (Кандијски рат, 1645-1669) појавио се у Далмацији, Боки Которској, Црној Гори и Херцеговини низ наоружаних чета. Те чете су са млетачке територије ускакале у Турску одакле су доводили заробљене Турке, плен и нове досељенике – своје сународнике. У томе су се нарочито истакли Смиљанићи, сердари из Равних Котара. Многе ускочке харамбаше добиле су тада разна одликовања, новчане и друге награде од Млетачке републике.

Сличан отпор и борба против Турака појавили су се и за време рата Аустрије и Млетачке републике против Турске за време *бечког рата* (1683-1699). Млетачка република трудиле се у почетку да по сваку цену одржи мир на својој граници према Турској. Али чим је приступила Св. савезу, она је прихватила побуњене ускоке из северне Далмације, наоружавала их и слала у борбу против Турака. У низу тих борби, поред других, нарочито се истакао Стојан Јанковић са својим ускоцима.

5. ОПАДАЊЕ ТУРСКЕ МОЋИ

Опадање турске моћи нарочито је дошло до изражаја крајем XVII века. Тражећи излаз из кризе, Турска је заратила против Пољске и Русије. Иако је том приликом претрпела територијалне губитке, она је заратила и против Аустрије (1683-1699).

Пораз Турака код Бечом, 1683. године. Турци су овим ратом хтели да обезбеде себи поред Ердеља, аустријски део Угарске и да освајањем Беча продру даље на запад Европе. Захваљујући војној помоћи Пољске, удружена аустро-пољска војска успела је да разбије двомесечну турску опсаду Беча, да страховито потуче Турке и да их натера на повлачење.

Склапање Св. савеза за даљу борбу против Турске. Српски народ и цела Европа напрегнуто су пратили повлачење Турака и аустријско освајање неких делова Угарске. Под утицајем папе Иноћентија XI, склопљена је 5. марта 1684. године Света лига између аустријског цара Леополда I, Пољске и Млетачке републике за даљу борбу против Турака. Тиме је отпочело решавање источног питања или питања протеривања Турака из Европе.

Чланови овог Савеза отпочели су велику офанзиву против Турака, те су се Турци повлачили са свих фронтова. Аустријске трупе напредовале су кроз Угарску. Млетачка република покренула је акцију да освоји неке области у Грчкој, Далмацији и Албанији. Турци су почели такође да се повлаче из Далмације, те је дошло до устанка народа. Ускочке трупе под Стојаном Јанковићем однеле су низ победа над Турцима. Године 1684. Далмација је била ослобођена. Хрватске трупе заузеле су Удбину, Личку и Крбаву. Аустријанци су напредовали низ Дунав и 1686. освојили Будим. Тада избија српски устанак против Турака у околини Темишвара. Устаници су из Баната прешли на освојену територију у Бачкој и продужили рат заједно са аустријском војском. Године 1687, Аустријанци су потукли Турке код Мохача, освојили су Барању, Бачку и Срем, а 1691. и Славонију.

Велики порази Турака изазвали су побуну јаничара у Београду. Јаничари крену у Цариград, свргну с престола дотадашњег султана и поставе новог. Аустријске трупе искористиле су те нереде, те су почетком септембра 1688. освојиле Београд. У току 1689. године, Аустријанци су освојили од Турака целу Србију и Македонију са Скопљем. Њима је тада пришао и пећки патријарх Арсеније III Црнојевић који је дотада радио на ослобођењу српског народа ослањајући се на Млетачку републику.

Отпор српског народа против Турака свуда је прерастао у отворене устанке. Устаници су ослободили Мачву и источну Србију; на јуриш су ослободили Ужице још 1688. Године 1689. букуноу је устанак у Старом Влаху, Турци су потучени код Сјенице, па је затим ослобођен Нови Пазар. У Македонији је Карпош ди-гао устанак.

Гроф Ђорђе Бранковић. Пошто је Француска 1688. заратила с Аустријом, то је Аустрија била приморана да повуче знатан део својих трупа из Србије и да их пошаље на фронт према Француској. Због тога је Аустрија настојала да дигне што више нашег народа на устанак против Турака. Њој је добро дошла

помоћ сваког који је био спреман на устанак. Један од таквих људи био је Ђорђе Бранковић, српски племић из Ердеља. У време турских пораза, он је ступио у везу са Бечом уверавајући аустријског цара да је потомак српске династије Бранковића. Цар му је признао грофовску титулу и порекло старе династије, јер је поверовао да ће Бранковић успети да дигне народ у Србији против Турака.

Бранковић се у мају месецу 1689. појавио са 800 наоружаних људи код Оршаве, на Дунаву. Српском народу упутио је један проглас којим га је позвао да се у његово име дигне на устанак. У том прогласу себе је назвао наследњим српским деспотом. Уместо да послужи аустријским интересима као њихово оруђе, Бранковић је желео да искористи за себе аустријске успехе на Балкану.

Аустријски командант одмах је увидео да такав Бранковићев рад може бити опасан за аустријске освајачке планове, пошто је Бранковић маштао да створи нову српску државу којој би он био на челу, а не да Аустрија уместо Турске завлада нашим народом. Због тога је он домамио Бранковића у Кладово, ухапсио га и послао у Аустрију. Аустријски командант известио је цара у Бечу да је Бранковић злоупотребљавао царску повељу помоћу које је хтео да се наметне за „деспота Србије, Илирије, Мизије, Босне, Срема и других земаља на које он безобзирно подиже претензије”.

Бранковић је до краја свога живота провео у затвору. Написао је опсежно дело **Славеносербске хронике** у пет књига у коме је покушао да докаже своје деспотско порекло. Са овим делом почиње савремена српска историографија.

ЦРКВЕНЕ ОБЛАСТИ

1. СРПСКИ НАРОД У УГАРСКОЈ ОД НАЈРАНИЈИХ ВРЕМЕНА ДО ПАДА ПОД ТУРСКУ ВЛАСТ

Први талас словенских племена покренуо се за време велике сеобе народа из своје прапостојбине и преплавио је Панонску низију, Ердељ и Влашку. Други талас српско-хрватских племена пресељава се у Панонску низију и на Балкан тридесетих година VII века. Од половине V века па надаље спомињу их византијски и други писци и хронике. Словени у Бачкој спомињу се 871, а у XI веку Бачка се назива „словенском земљом”. Византијски цар Лав VI Мудри (886-912) пише да Словени живе „с оне стране Истра који називамо Дунав”.

Панонски Словени налазили су се под влашћу Авара до краја VIII века. Тада је аварску државу уништио Карло Велики и распростро је власт Франачке над панонским Словенима западно од реке Тисе. Над Словенима у Банату завладали су тада Бугари који су у другој половини VII века створили своју државу између Дунава и планине Хема (планина Балкан).

То стање почело се мењати од краја IX века када су се међу панонске Словене доселили Мађари или Угри. Они су убрзо отпочели оружане борбе и нападе на околне области и државе. Почетком X века срушили су Велику Моравску. У даљим борбама против Бугарске и Византије, они су успели да до краја XII века истисну своје непријатеље и да завладају панонским Словенима, Хрватском и Далмацијом.

У току XI и XII века извешан број угледних Срба вршио је дуже време знатан политички утицај на вођење угарске државне политике. Нарочито су се истицали бачки жупан Вид и Белуш,

угарски палатин и бан хрватски (1142-1163), син великог српског жупана Уроша I. Тај утицај опао је од тренутка када је угарски краљ Бела III (1173-1196), савременик Стефана Немање, сломио српску племенску организацију у Угарској.

У борби против Византије, Немања се извесно време ослањао на Угарску са којом је склопио савез. Немањин син Вукан уз помоћ Угарске протерао је са престола свога брата Стефана и признао је угарску врховну власт. Син Стефана Првовенчаног, краљ Урош I покушао је да од Угарске отме Мачву, али је био потучен и заробљен. Урошев син, краљ Драгутин био је ожењен Катарином, ћерком угарског краља. После поделе власти између Драгутина и Милутина (1282), Драгутин је задржао за себе краљевску титулу и земље у западној Србији од Рудника до Требиња и Конавља. Ускоро су тим земљама припојени Београд, Мачва, Усора, Соли и североисточни Срем. Њих је Драгутин добио на управу од Угарске. Над свим тим областима Драгутин је владао као „сремски краљ” са престоницом у Дебрцу и, по предању, на Краљевом Брегу, између Карловаца и Чортановаца. Припајање једног дела Срема Драгутиновој држави значајно је због тога, што је тада први пут власт средњовековне немањинке државе проширена и на један део Срба у Угарској.

Досељавање Срба у Угарску до њеног пада под турску власт. Староседелачко српско становништво у Угарској почело је да се умножава од друге половине XIV века досељавањем нашег народа који је бежао са Балкана испред надирања Турака. Број досељеника знатно је порастао после српског пораза на Марици (1371) и на Косову (1389). У циљу одбране од Турака, Србија, Босна и Херцеговина приближиле су се Угарској, а Црна Гора Млетачкој републици.

Међу познатијим српским династима преселили су се Дмитар и Андреаш, синови краља Вукашина а браћа Краљевића Марка. Они су преко Дубровника дошли у Угарску и ступили су у њену службу. Дмитар је постављен за великог жупана арадске

(зарандске) жупаније и за кастелана града Вилагоша. Добио је властелинство са преко стотину села између река Мориша и Кереша (1404). После пораза Турака код Ангоре (1402), деспот Стефан се ослободио турске врховне власти, те је прешао на страну Угарске и постао вазал угарског краља Сигисмунда. Због тога му је Сигисмунд дао на управу Мачву и Београд у који је деспот пренео своју престоницу. Осим тога, добио је том приликом титулу и права жупана торонталске жупаније и многа имања по Банату (Кикинда, Нови Бечеј, Зрењанин, Вршац итд.), Бачкој (од Чуруга до Пасира код Сенте), Срему (Сланкамен, Купиново, Земун, Моровић итд.) и по другим крајевима Угарске. Његов наследник, деспот Ђурађ Бранковић, морао је да врати краљу Сигисмунду Београд и Мачву, али је зато добио сва имања деспота Стефана у Угарској и још нека нова.

На та имања по Угарској српски деспоти и властела насељавали су наш народ из Србије и запошљавали га као управљача имања, као радну снагу и као борце против Турака. Угарски владари радо су гледали на ова усељавања у Угарску посебно од тренутка пада Српске деспотовине под Турке (1459). Пошто је тада Угарској запретила непосредна опасност од Турака, то су и угарски владари и угарска властела настојали да на своја имања преселе што више нашег народа како би се спречило турско напредовање ка северу.

По Угарској је било много српских насебина нарочито око реке Мориша у Банату. Ускоро после пропасти Деспотовине, у ове крајеве су се преселили око 1464. браћа Стеван и Дмитар Јакшић са 1.200 ратника и њиховим породицама. Они су добили знатна имања између Сегедина, Арада и Темишвара, а пресељени народ добио је грађанску самоуправу и верску слободу. По тим крајевима налазила су се имања и других знаменитих Срба онога доба који су се усељавали у Угарску. Крајем 1525. у Угарску се преселио испод Венчаца веома угледан и храбар Павле Бакић са својом породицом, браћом и са 50 лаких коњаника. Угарски краљ поклонио му је град Шољмош. У чету Павла Бакића ступили су и други Срби који су прелазили у Угарску.

Но, ни Угарска није могла одолети турској сили. На Мохачком пољу августа 1526. Турци су страховито потукли угарску војску у којој се налазио и Павле Бакић са својим Србима. Само неколико година после те победе над Угарском, Турци су освојили Срем, Бачку, Барању, Славонију (до 1545), а ускоро затим и Банат са Темишваром и Арадом (1552). На тај начин су раније пресељени Срби из Србије у Угарску, поново потпали под турску власт.

Верско стање Срба у Угарској од најранијих времена до пада под турску власт. Панонски Словени покрштени су половином IX века захваљујући мисионарској делатности Ћирила и Методија. У то доба данашњи Срем и Барања потпадали су под панонску епископију која се налазила под влашћу панонског кнеза Коцеља. Методије је постао епископ панонске епископије која је одузета од управе немачке салцбуршке архиепископије. Ускоро је Методије постављен за архиепископа моравско-панонске цркве. Ширењу хришћанства много је допринело стварање словенске азбуке (глаголица), ширењу писмености и богослужење на словенском језику. У то доба основано је неколико епископија (869: Весприм, Печуј и Блатно или Мозабург). У међувремену од краја IX до XV века основано је неколико манастира.

Будући да се Банат од почетка IX века налазио под влашћу проширене Бугарске, то је верски живот нашег народа у тој покрајини везан са ширење хришћанства у Бугарској. Средиште верског живота налазило се у Чанаду при манастиру св. Јована Крститеља. Ту је било и главно седиште бугарског владара Ахтума који се у Видину покрстио „по грчком обреду”.

Духовни надзор над верским животом нашег народа у Бачкој вршио је изгледа сремски епископ.

Знатан преокрет у верском животу нашег народа настао је од тренутка када се покрстио угарски владар Стеван I (997-1038). Он је примио хришћанство из Рима, проглашен је за „апостолског краља Угарске”, те је почео да гони присталице словенског

ћирило-методског православља или „грчке” вере. Тада су из православног манастира у Чанаду истерани монаси. Прогањање православља у Угарској захтевали су римске папе. Један од њих се жалио почетком XIII века угарском владару зато што у Угарској постоји само један „латински” манастир, поред много „грчких” тј. православних. И поред латинизовања православне цркве сачували су се православни или „грчки” манастири у Вишеграду, изнад Будимпеште и у Сремској Митровици.

Верско стање мало се поправило за време владе краља Драгутина. Тада се у Мачви и Срему обнавља светосавско православље. После краља Драгутина, а нарочито услед досељавања Срба у Угарску током XIV, XV и XVI века, угарски владари су били приморани да донекле измене своју дотадашњу политику према православним Србима.

Пред крај XIII и почетком XIV века верски надзор над Србима у Угарској вршили су мачвански и браничевски епископи. Када је деспот Стефан Лазаревић пренео своју престоницу у Београд, онда је београдски митрополит постао „егзарх свих српских земаља”. Он је управљао свим Србима у Угарској уз помоћ свога помоћног епископа у Јенопољу. Пошто је београдски митрополит управљао и сремском епархијом, то се он називао *београдско-сремски митрополит*.

Зна се за неколико митрополита под угарском влашћу, а најпознатији је владика Максим, бивши српски деспот Ђорђе. Ускоро после монашења отишао је у Влашку где је постао митрополит. Уредио је влашку православну цркву и основао прву штампарију у којој су штампане словенске богослужбене књиге. После извесног времена вратио се из Влашке у Срем и постао је београдско-сремски митрополит (1513-1516). Подигао је манастирић Благовештење на острву Обеди, а уз помоћ влашког војводе и руског кнеза подигао је манастир Крушедол. У саборној цркви овог манастира је положио мошти свога оца и брата. Много је волео књигу, бринуо се за уређење Српске цркве под угарском влашћу и старао се за унапређење културе у народу.

Неколико година после смрти проглашен је за светитеља (1522), те му је написана служба (*Свети Максим*). За светитеља су тада проглашени и његови родитељи – отац деспот Стефан Слепи (*св. Стефан Нови*) и мајка Ангелина (*св. Мајка Ангелина*) која је подигла манастир Сретење код Крушедола, као и брат деспот Јован (*св. Јован*).

Подизање манастира на Фрушкој гори. Већина манастира на Фрушкој гори у Срему, Банату и Бачкој подигнути су пре него што су Турци покорили Угарску. Народно предање везује постанак неких манастира за доба Св. Саве, док их историјски извори и друга предања везују за чланове деспотске породице Бранковић и за неке имућније људе у српском народу. До доласка Турака укупно је подигнуто око 30 манастира: у Срему 16, у Банату 11 и у Бачкој 3.

2. СРПСКИ ДЕСПОТИ У УГАРСКОЈ (1471-1537)

Многи Срби који су се преселили у Угарску после пада Српске деспотовине продужили су огорчену борбу против Турака у нади да ће Турска бити побеђена, а Србија обновљена. Угарски владари насељавали су Србе нарочито на југу Угарске да им чувају границу према Турској и да се боре против упада Турака.

Да би што више ободрио Србе за борбу против Турака, угарски краљ Матија Корвин (1458-1490) обновио је 1471. године на угарској територији *Српску деспотовину*. За првог деспота постављен је **Вук Грђуровић** (1471-1485), унук деспота Ђурђа Бранковића по сину Гргуру. Деспот Вук се највише истакао у борбама против Турака у Мачви и Босни. Није успео да освоји Смедерево, али је освојио Браничево и Крушевац. Том приликом је из око 150 насеља превео у Угарску на 50.000 Срба који су се

МОНАСТИР КРУШЕДОЛ

настанили око Темишвара. Због његовог јунаштва народ га је назвао *Змај десјотѝ* и *Змај огњени*, а угарски краљ му је у знак признања за ратне заслуге поклонио Сламкамен, Купиново и Беркасово у Срему.

Последњу победу извојевао је деспот Вук заједно са хрватским баном против Турака на реци Уни, па је после тога ускоро умро. За новог деспота постављен је његов рођени брат, син слепог Стефана, **Ђорђе Бранковић** (1486-1496). Ђорђе је добио од краља Матије иста деспотска имања која је уживао и деспот Вук. Учествовао је у одлучивању око избора новог владара после смрти краља Матије. Уз новог краља Владислава учествовао је у рату против Пољске. Пошто га је више привлачио калуђерски живот него ратовање, он се покаљуђерио под именом *Максим*. После извесног времена прешао је у Влашку заједно са својом мајком Ангелином. Влашки војвода поставио га је за митрополита влашке православне цркве. Он је уређивао Цркву, али је обавио и неке политичке послове у интересу Влашке. Због неспоразума са новим влашким војводом Михном који је нагињао римокатоличкој вери, митрополит Максим вратио се из Влашке у Угарску. Настанио се у Срему, а 1513. године постављен је за београдско-сремског митрополита (1513-1516).

У деспотском достојанству наследио га је рођени брат **Јован Бранковић** (1496-1502). И Јован се истакао у победама над Турцима приликом упада у Босну, а нарочито код Зворника. Он се заносио мишљу да уз помоћ Млетачке републике настави рат против Турака, али је убрзо умро. Деспот Јован био је последњи српски деспот у Угарској из српске владарске лозе Бранковића.

Јована је наследио славонски великаш **Иваниш Берислав** (1504-1514). Иваниш се оженио Јеленом, удовицом деспота Јована. Као српски деспот становао је у Купинову, у Срему, а када му је угарски краљ поверио одбрану угарске границе у Босни као јачком бану, онда је становао и у Броду на Сави. Његовом сину **Штевану Бериславу** призната је титула српског деспота тек 1520 (1520-1526).

ДЕСПОТ ЂОРЂЕ БРАНКОВИЋ

Како су у Угарској после пораза на Мохачком пољу (1526) избиле борбе око престола, деспот Стеван је пришао странци краља Фердинанда Хабзбуршког. Због тога је Фердинандов противник, ердељски војвода Јован Запоља, одузео Стевану деспотско достојанство (1527), па за деспота поставио *Рагича Божића*, свога оданог присталицу.

Божић је покушао да задржи у верности према Запољи и српског „цара” *Јована Ненада Црног*. „Цар” Јован је непознатог порекла. Народу је приповедао да му је циљ да спасе веру и да се бори против Турака. Непосредно после битке на Мохачком пољу „цар” Јован почео је да скупља око себе Србе из северне Бачке и Баната за борбу против Турака. Захваљујући личној храбрости и војним способностима он је успео да привремено ослободи од Турака Бачку, знатан део Баната и Срем. Погинуо је 1527. у борби против Запоље.

Последњи српски деспот у Угарској био је *Павле Бакић*. Он је крајем 1525. прешао у Угарску. Ту је постао заповедник српских пешадијских, коњичких и шајкашких чета против Турака. Септембра 1537. даровао му је Фердинанд деспотско достојанство. Покушај краља Фердинанда да истера Турке из Срема и Славоније завршио се неуспехом. Турци су успели да одбране Осијек од опсаде и да оне који су покушали да опседну град, на челу са последњим српским деспотом Павлом Бакићем, натерају на повлачење кроз средњу Славонију. Турци су однели победу код Горјана, близу Ђакова 9. октобра 1537. Одсечену главу последњег српског деспота пошаље Мехмед-паша по своме сину султану у Цариград.

После смрти Павла Бакића нестаје заувек Српске деспотовине у Угарској.

3. СРБИ У ХРВАТСКОЈ И СЛАВОНИЈИ

Насељавање. Многи Срби бежали су испред Турака у наше западне и северозападне крајеве, па чак и даље, на север. Осамдесетих година XIV века становништво из Хума сели се на територију Дубровачке републике. У првој половини XV века населили су се Срби из Деспотовине у горњу Славонију (данас северна Хрватска) на феудална добра хрватскославонског бана грофа Улриха Цељског. Он је био ожењен Катарином, ћерком деспота Ђурђа. Досељени Срби налазили су се као војне посаде у Медведграду код Загреба, у оба Калника изнад Крижеваца, у Раковцу више Врбовца, у Копривници и у Вараждину. У другој половини XV века краљ Матија Корвин даровао је потоњем српском деспоту Вуку Гргуревићу 1469. неколико градова у Поуњу око Костајнице, Белу Стену јужно од Пакраца и читави дистрикт Тотушевину који је обухватао Посавину од Старе Градишке до Сиска са стотину села.

Тридесетих година XVI века многи Срби из Босне населили су се у Крањској, Штајерској и у Жумберку.

У току XVI века Турци су заузели Славонију и скоро целу Хрватску, тако да су под аустријском влашћу остали само незнатни „остаци остатака некадашње краљевине Хрватске”.

Сеобе Срба у Славонију и Хрватску трајале су и кроз читав XVI, XVII и XVIII век. Најпре су се у првој половини XVI века пресељавали у турски део Славоније, а у другој половини тога века пресељавали су се из турског дела на аустријску страну. Тада се у турску Лику и Крбаву преселио знатан део народа који се једним делом током XVII века одселио у аустријски део Хрватске.

Знатан број пресељених Срба под аустријском влашћу ступио је у војну службу дуж границе према Турској у *Војну границу* (*Војна крајина*). Почети Војне границе потичу из XV века, али је она тек средином XVI века организована као стална и посебна

војна установа за борбу против Турака и за одбрану границе. У почетку се делила на хрватску крајину од Јадранског мора до реке Купе са седиштем у Карловцу (Карловачки генералат), на *банску крајину* од Карловца до Иванића и на *славонску крајину* од Иванића до реке Драве са седиштем у Вараждину (Вараждински генералат).

Оснивање Врејанијске или Марчанске епрахије. У све неведене покрајине Срби су се досељавали као сточари и земљорадници предвођени махом својим свештеницима и калуђерима. О њиховом верском животу и под турском и под аустријском влашћу бринула се Српска црква. Тада је и с једне и с друге аустроугарске границе никао изван број српских манастира. Они су постали српска духовна средишта. У току XVI и XVII века подигнути су манастири Ораховица (Ремета), Пакра, Марча, Комоговина, Гомирје и Лепавина.

Пећки патријарх Јован (1592-1614) основао је око 1609. године Вретанијску или Марчанску епархију са седиштем у манастиру Марчи, недалеко од Иванића у аустријском делу Славоније. Под њену управу потпадали су сви православни Срби у Хрватској, Славонији, Крањској, Штајерској и западној Угарској. У турском делу Славоније у време обнове Пећке патријаршије основана је Пожешка или Славонска епрахија са седиштем, негде у Пожешком пољу.

4. СРПСКА ЦРКВА У АУСТРИЈИ ОД ВЕЛИКЕ СЕОБЕ ДО УЈЕДИЊЕЊА БЕОГРАДСКЕ И КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ (1690-1726)

У рату против Св. савеза од 1683-1699. године, Турци су изгубили Угарску (1686), Бачку, Барању, Срем, Ердељ (1687) и Славонију (1691). Староседеоци Срби и они који су се 1690. преселили са патријархом Арсенијем III Црнојевићем преко Саве и Дунава потпали су под аустријску власт. Црквене, политичке и привредне прилике у Аустрији знатно су се разликовале од прилика у Турској.

Борба свешћенства и народа против уније. Иако је аустријски цар Леополд I дао Србима привилегије по којима су сви староседеоци и недавно пресељени Срби по Угарској, Хрватској и Славонији стављени под његову заштиту, ипак је од првих дана дошло до борбе свештенства и народа против гажења добијених повластица. Сви слојеви српског народа отада па кроз цео XVIII век борили су се за очување *политичких* (право сазивања и надлежности црквено-народних сабора, захтев за Србима саветницима на двору, захтев за посебном територијом), *привредно-финансијских* (ослобођење од десетка, данка, кулука, уконачавања трупа, роботе, контрибуције и др.) и верских повластица, а нарочито за очување слободе вероисповести, слободе црквеног уређивања и управљања у свим областима где Срби живе.

На челу римокатоличке унијатске пропаганде стојао је архиепископ острогонски и примас угарски, кардинал Колонић. Унијаћење је помагала државна власт. У политичком погледу унијаћењем је требало да се уништи национално осећање и духовна самосталност српског народа, да се разбије верска и језичка солидарност нашег народа са Русима, па да се тако онемогући руски утицај. Од унијаћења је очекивана и материјална корист, јер је кардинал Колонић захтевао да српски народ и свештенство дају њему десетак.

Одлучно и смишљено вођена, унијатска пропаганда имала је делимичног успеха у Хрватској, Славонији, Срему и Барањи. У циљу борбе против уније патријарх Арсеније III стално је путовао и бодрио народ. Почетком марта 1692. патријарх Арсеније III и епископ Исаија Ђаковић добили су од државних власти дозволу да могу извршити канонску посету Српске цркве у Угарској, Хрватској, Херцеговини, Далмацији и у другим местима. Боравак патријарха Арсенија III у манастиру Лепавини и његова посета српским војводама по Војној граници произвели су у нашем народу силан утисак и отпор унијаћењу. Тај отпор прерастао је у побуну против унијатског владике у манастиру Марчи. Колико се побуна разбуктала, види се по држању војних власти. Оне су саветовале унијатском владика да због народа треба да призна патријархову управу над собом.

Да би се лакше борили против својих непријатеља Срби су на збору у Баји почетком 1694. тражили да се преселе на засебну територију – у јужну Бачку и Малу Влашку у Славонији. У томе нису успели.

Рад патријарха Арсенија III на црквеној организацији, одбрани православља и чувању привилегија. Упоредо са борбом за очување политичких и привредно-финансијских повластица добијених привилегијама, патријарх Арсеније III одлучно се борио и за очување и споровођење у дело верских повластица. Нарочиту пажњу и рад посветио је одбрани слободе вероисповести, слободног црквеног уређивања и управљања свим оним областима под аустријском влашћу у којима Срби живе.

Патријарх Арсеније III поднео је 28. јуна 1694. молбу цару Леополду I за потврду седам српских епископа на епархије које је он преуредио и 4. марта 1695. цар је издао ту потврду. Тај датум сматра се почетком признавања од Аустрије нове, аутономне *Крушедолске митрополије*. Нова митрополија обухватала је у Банату две епископије (*Шемшварско-јенопољска* и *вршачка*), у Бачкој једну (*седегинска*), у Барањи једну (*мохачко-сиђетска*) и у

средњој Угарској две (*будимско-штионобеоградска* и *великоварадско-јеђарска*). Већина постављених епископа били су пореклом из Србије. Они су прешли у Угарску за време сеобе Срба 1690. Њихова седишта налазила су се у манастирима. Патријарх Арсеније III задржао је за себе Срем и Славонију, две покрајине у којима је унијатска пропаганда била нарочито јака. Он је обитавао у манастиру Врднику, у Срему и у манастиру Ораховици, у Славонији. За издржавање му је уступљен Сирач, недалеко од Дарувара (1696). Да би га удаљиле из Славоније, власти су му после извесног времена одузеле Сечуј и уступиле му Сирач у Барањи.

У даљој борби за одбрану православне вере, патријарх Арсеније се обратио 1696. руском цару Петру Великом, али без успеха. Великоварадски и јеђарски владика Јефрем Бањанин није могао преузети управу своје епископије зато што је цар Леополд I поставио на њу унијатског владика. Епископ Јефрем тешко је живео у Пешти и у манастиру Св. Успења у Ковину, на Чепељском острву. У нади да ће преласком на унију поправити своје материјално стање, он се поунијатио и преко Беча отишао у Рим. Не добивши обећану помоћ, вратио се разочаран одбацивши унију. На захтев патријарха Арсенија III, Јефрем је напустио Угарску и прешао је у Пећку патријаршију. Пећки патријарх Калиник I поставио га је за свога егзарха са седиштем у манастиру Павлици, недалеко од Студенице.

Нови, снажни талас унијаћења отпочео је после склапања Карловачког мира којим је завршен рат између Турске и чланова Св. савеза (1699). Срби нису више били потребни као ратници против Турака, те су световне и духовне аустријске власти поново почеле да газе њихове привилегије. Међу Србе су растуране римокатоличке књиге на чешком језику и ћирилицом штампане у језуитским штампаријама. Цар Леополд I је у октобру 1701. ограничио патријархову управу на Сентандреју и забранио му да посећује православне по Угарској и Хрватској. Зато је патријарх морао да напусти Славонију и дође у Сентандреју. Цар је наредио да Срби буду под управом римокатоличког свештенства.

Да би се одбранио, а под утицајем патријарха Арсенија, одржана су три народна збора у манастиру Ораховици у Славонији. На збору одржаном на дан Св. Андрије 1700. у Каменској између Пакраца и Пожеге, одлучено је да се Срби не покоравају унијатском владици у Срему. Године 1703, аустријски цар забранио је патријарху Арсенију III да употребљава патријарашку титулу јер под њом окупља око себе на сједињење све православне по целој Угарској, Хрватској, Далмацији, Ердељу и другим покрајинама. Исте године, наредио је да се протерају православни Срби из Печуја.

Услед тако великог притиска на православну веру и намећања дажбина, вратило се почетком XVIII века око хиљаду српских породица из Аустрије у Турску. Нешто лакше стање настало је од тренутка када је у Угарској букнуо Ракоцијев устанак (1703-1711) са циљем да се Угарска отцепи од Аустрије. Аустрија је желела да искористи Србе против устаника, те је због тога ублажила своје дотадашње непријатељско држање према српском народу. То је искористио патријарх Арсеније III, отишао је у Пакрац и уместо унијатског владике поставио је Софронија Подгоричанина за православног владика (1705). У марту 1706. патријарх је заједно са народним старешинама поднео аустријском цару молбу да се не вређају српске црквене, политичке, војне и економске повластице.

5. СТАЊЕ СРПСКЕ ЦРКВЕ И СРПСКОГ НАРОДА У АУСТРИЈИ ПОСЛЕ СМРТИ ПАТРИЈАРХА АРСЕНИЈА III (1706)

Истрошен у дугогодишњој борби за одбрану народних права, умро је патријарх Арсеније у Бечу крајем октобра 1706. Његово тело пренето је шајкама Дунавом ниже до Толне, а ода тле колима у манастир Крушедол. Сахрањено је у гробници владике Св. Максима.

Први црквенонародни сабор у Крушедолу, јануара 1708. године. Још за живота патријарх Арсеније III обраћао се у два-три маха јерусалимском патријарху Доситеју Нотару у вези коначног уређења односа између српске цркве у Аустрији и Пећке патријаршије у Турској. Сагласно одлуци Синода васељенског патријарха у Цариграду, Доситеј је саветовао Арсенија да Српска црква у Аустрији треба да остане у духовном јединству и под врховном духовном влашћу Пећке патријаршије у Турској.

Такво мишљење после смрти патријархове заступао је митрополит Стефан Метохијац, док је владика Исаија Ђаковић сматрао да Српска црква у Аустрији треба да буде потпуно независна од Пећке патријаршије.

Значај првог црквенонародног сабора састоји се у томе, што је на њему одлучено да Српска црква у Аустрији буде под врховном духовном влашћу Пећке патријаршије. Новоизабрани врховни митрополит Исаија Ђаковић заклео се да ће признавати пећког патријарха за свога старешину. За седиште врховног митрополита одређен је манастир Крушедол, задужбина деспота и владике св. Максима Бранковића. Одлучено је да се Српска црква у Аустрији назива *Крушедолска митрополија*. Новом митрополиту одређени су за епархију Срем и Осјечко поље.

Српски изасланици из Будима поновили су своје захтеве који се састоје у следећем: да Српска црква и све њене старешине

зависе само од крушедолских митрополита, да се одреди засебна територија за српски народ у Аустрији, да врховни митрополит може сам изабрати свога наследника, да Срби имају два своја заступника код угарских власти, да се дозволи оснивање српске штампарије, школа и црквених надлештава, да се црквенонародни сабор може сазивати без претходне дозволе државних власти, равноправност Срба са осталим грађанима, слободу премештања митрополитске столице у случају непријатељског напада и друго. Митрополит Исаија Ђаковић покушао је у Бечу да оствари закључке сабора, али је убрзо умро (јул 1708).

Други црквенонародни сабор у Крушедолу, априла 1710. године. Скоро две године остала је упражњена столица Крушедолске митрополије. За то време њене послове обављали су двојица администратора. Ради лакшег спровођења уније међу Србима аустријске власти настојале су да по сваку цену спрече било какву везу Крушедолске митрополије са Пећком патријаршијом. Оне су успеле да спрече новоизабраног митрополита на другом сабору *Софронија Подгоричанина* (1710-1711) да положи заклетву верности пећком патријарху. Међутим, пећки патријарх Калиник I послао је своју потврдну грамату за новог митрополита још пре његовог избора. У њу је требало само уписати име новоизабраног митрополита. Својом граматом од 18. марта 1710, Калиник I је потврдио избор Софронија Подгоричанина. Та грамата је јавно признање аутономије, коју је Пећка патријаршија дала Крушедолској митрополији.

Трећи црквенонародни сабор у Карловцима, априла 1713. године. После смрти митрополита Софронија Подгоричанина, Крушедолска митрополија остала је упражњена више од две године. За новог митрополита изабран је *Вићентије Поповић Хаци-Лавић* (1713-1725), родом из Јањева на Косову. Он је био познат у народу као добар и дарежљив човек, као велики добротвор многих фрушкогорских манастира и ктитор Хиландара. Ради

очувања и потврде повластица српског народа потрошио је у Бечу једном приликом преко 30.000 форинти!

Због лакше борбе против унијаћења, одлучено је на овом сабору да се горњокарловачко-зринопољска епархија раздели на две епархије: *на карловачко-сењско-јриморску и костјајничку*. Сабор је, затим, решавао о свештеничкој плати, о надлежности архијерејског суда, одлучио је да епископи станују у манастирима и да једном годишње врше канонске посете по епархији.

Пошто су Турци у новом рату против Аустрије (1716-1718) продрли у Срем, запалили и порушили манастир Крушедол, седиште Крушедолске митрополије, митрополит Вићентије пренео је и формално у Карловце, у којима су, иначе, и он и његови претходници већ и раније боравили. Отада за Српску цркву под аустријском влашћу преовладава назив *Карловачка митрополија*.

6. БЕОГРАДСКО-КАРЛОВАЧКА МИТРОПОЛИЈА

Опадање Турске, као силе, започето у XVII веку продужило се и у XVIII веку. У новом рату против Аустрије (1716-1718), Турци су претрпели тежак пораз недалеко од Петроварадина од Евгенија Савојског. Он је освојио 1717. Београд и продро је дубоко у Србију и Босну. Турци су били приморани да склопе неповољан мир у Пожаревцу (1718) по коме је Аустрија, поред других предела, добила северну Србију до Западне Мораве, доњи Банат и Малу Влашку до реке Алуте. Освојену Србију и Банат Аустрија није хтела да уступи Угарској на управу него их је задржала под својом влашћу.

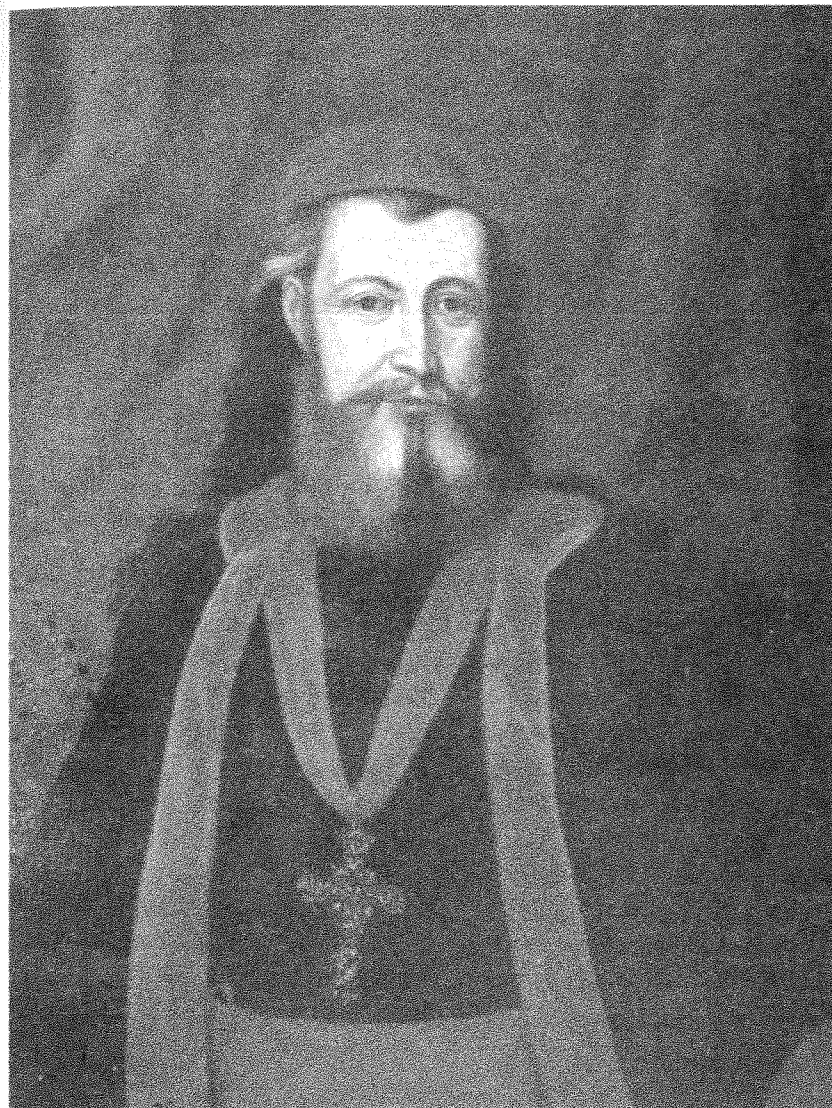
Услед територијалног проширења Аустрије на један део Србије под аустријском влашћу нашле су се две засебне српске црквене аутономне области – Карловачка митрополија на челу са митрополитом Вићентијем Поповићем и Београдска митрополија на челу са митрополитом Мојсијем Петровићем.

Митрополић Мојсије Петровић (1713-1730). Основно образовање добио је на двору патријарха Арсенија III у Сентандреји. Од 1709. налазио се у Сарајеву као дабро-босански митрополит. Као патријаршијски изасланик путовао је у Цариград, Београд, Темишвар и друга места ради обављања црквених и народних послова. Године 1713. постављен је за београдско-браничевског митрополита са седиштем у Београду. Ту га је затекло освајање једног дела Србије од стране Аустрије. Аустријске власти потврдиле су га за београдског митрополита и под његову црквену управу ставиле су Банат (1720) и Малу Влашку (1727).

Аустрија је настојала да задржи црквено-управну и духовну подвојеност српског народа под својом влашћу, те није хтела да дозволи уједињење Београдске и Карловачке митрополије. Аустрија је ову разједињеност хтела да искористи ради лакшег унијаћења. Зато је из државног буџета несребично помагала језуите и друге римокатоличке монашке редове који су у Београду и Србији почели да зидају римокатоличке цркве и школе. Православну веру у освојеној Србији они су сматрали само као трпљену!

Митрополит Мојсије се супротставио таквој црквеној и државној политици Аустрије у Србији. Он се борио за очување српских привилегија, спроводио је реформу црквено-управног, друштвеног и просветног живота српског народа. И поред protesta аустријских изасланика, на црквенонародном сабору у Новом Саду (тада званом Петроварадински Шанац), митрополит Мојсије је изабран за помоћника оболелом карловачком митрополиту Вићентију с правом наслеђа. Све је то изведено у споразуму са пећким патријархом Мојсијем Рајовићем који је синодалном граматом од 15. августа 1721. признао аутономију Београдске митрополије с тим, да после смрти оболелог карловачког митрополита Вићентија Београд постане прва митрополитска катедрa, а митрополит Мојсије да буде једини митрополит – „врховни свих Срба под влашћу римског (аустријског) цара”.

Тако је и поред отпора аустријских власти осећање народне заједнице однело победу на црквенонародном сабору у

МИТРОПОЛИТ МОЈСИЈЕ ПЕТРОВИЋ (1713–1730)

Карловцима 1726. године. На том сабору митрополит Мојсије изабран је за митрополита обеју српских митрополија. Тиме је изведено њихово стварно уједињење, па се отада оне наводе као *Београдско-карловачка митрополија*. Услед уједињења обеју митрополија, проширене су привилегијалне повластице и на Србију, премда их је цар Карло VI касније сужавао (Деклараторија, 1727; Рескрипт, 1729).

Митрополит Мојсије настојао је да што више просвети српски народ. Зато је молио руског цара Петра Великог да му пошаље учитеље и књиге. Послати учитељи основали су у Београду и у Карловцима школе (славенска, славенско-латинска) које су постале расадник руског културног утицаја у српском народу. Митрополит Мојсије основао је у Београду грчку школу и Семинар за ученике; послао је једног питомца на Запад ради школовања. Његовим настојањем црквенонародни сабор 1722. изгласао је трошкове за оснивање једне штампарије, али је Аустрија спречила њено оснивање. Зато је митрополит Мојсије набављао књиге у Русији или их је штампао на руско-словенском и словенско-румунском језику у Римнику, у Влашкој.

Митрополит Мојсије донео је низ уредаба по којима су уређена нека приватно-правна, васпитна, верска и друштвена питања. Основао је архиепископски суд, прописао посебне уредбе за неке цркве (у Сентандреји), одредио је висину штоларних прихода свештенства, почео је заводити матице рођених, венчаних, умрлих и друго. За време његове управе отпочета је градња митрополитског двора (1725) и Саборне цркве у Београду.

Београдско-карловачки митрополит *Вићентије Јовановић* (1731-1737) наставио је политику свога претходника. Аустријски цар Карло VI настојао је да што више сузи српска права добијена привилегијама. Црквенонародни сабор у Београду 1732. расправљао је о низу повреда привилегија и тражио од цара да олакша тешко стање српског народа: да народ не плаћа дажбине римокатоличким бискупима, да га власти не терају да празнује римокатоличке велике празнике и да не спречавају епископе да

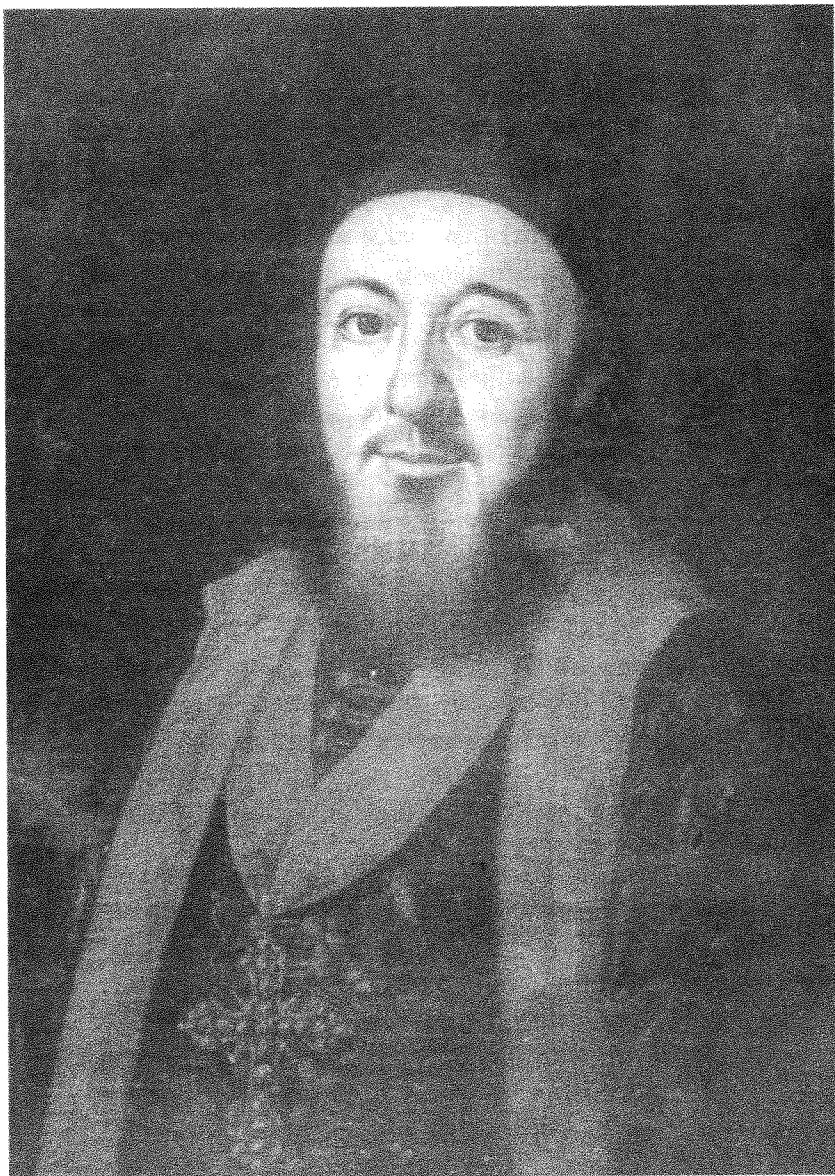
врше канонске посете својих епархија; затим, да не одузимају имања оних који умру без наследника и без тестаментa, пошто иста по привилегијама припадају Српској цркви. У вези са тим, цар је издао један рескрипт (1734) којим народ није био задовољан.

Незадовољство народа ускоро се претворило у отворене побуне због прекомерних дажбина, кулука и злоупотреба војничких и коморских власти. У неким мађарским жупанијама избио је 1735. устанак угњетених кметова. Устаници су покушали да привуку на своју страну Србе граничаре који су исто тако патили од разних злоупотреба власти. Стари граничарски капетан *Пера Седединац*, заповедник Печке на Моришу, пришао је устаницима и почео да припрема устанак Срба. Али, пре него што је започео акцију, њега су издали и ухапсили у Араду, па затим расстргнули на точку. Митрополит Вићентије је узалуд покушавао преко арадске војне команде да га оправда. Устанак је у крви угушен.

Исте године букнула је побуна у посавској војној граници (Шид), па се проширила на подунавску војну границу. На челу бунтовног врења у Бачкој у то време налазио се бачки епископ Висарион Павловић. Он је хтео да ослободи српски народ у Бачкој од власти угарских феудалаца који су га јако експлоатисали. Желео је да Бачване претвори у граничаре, да међу њима уреди народне магистрате на основу привилегија цара Леополда I и да на тај начин дође до самоуправе.

Да би колико толико смирио узрујани народ, цар Карло VI издао је средином маја 1735. заштитно писмо којим је делимично изишао у сусрет народним захтевима забранивши властима да преоптерећују српски народ разним дажбинама и наметима. Заузимањем митрополита Вићентија, цар је убрзо издао *славонски урбар* (1736) којим су писмено утврђене обавезе српских кметова према феудалним господарима. Тај урбар је донекле ублажио тешко стање у народу.

Поред борбе за очување привилегија и за побољшање привредног и друштвеног стања нашег народа, митрополит

МИТРОПОЛИТ ВИКЕНТИЈЕ ЈОВАНОВИЋ (1731–1737)

Вићентије се борио против уније. Пошто је унијатска пропаганда успела да преотме од Срба манастир Марчу и да у њој постави унијатског владику, митрополит Вићентије је основао *северинску епископију* са седиштем епископа у Северину, недалеко од Беловара. Успео је да сачува од унијаћења многе Румуне у бихарској жупанији.

Митрополит Вићентије успео је и поред великих тешкоћа да доврши зидање Саборне цркве и Митрополитског двора у Београду, које је отпочео његов претходник. У циљу побољшања службе свештенства прописао је правила за свештенике и калуђере (1733), за протопопе и духовнике (1734) и правилником (*свишак*) је одредио висину наплате парохијског свештенства и епископа од народа, као и материјалне обавезе свештенства према епископима.

Митрополит Вићентије знатно је допринео ширењу просвете и културе оснивањем основних школа. Он је наставио у том погледу рад митрополита Мојсија Петровића. За време митрополита Вићентија у Београду и Карловцима су радили Руси Максим Суворов, а после њега Емануило Козачински са још неколицином наставника. Они су преко школе ширили међу Србима руски културни утицај. Тада је уместо српско-словенског језика загладао у богослужењу и у књижевности рускословенски језик, а у целокупној тадашњој нашој уметности осећао се руски утицај. У Вишој школи или Академији Е. Козачинског учило се шест разреда. Та је школа била један од главних покретача нашег препорода у XVIII веку.

7. АУСТРО-ТУРСКИ РАТ (1737-1739) И СЕОБА СРБА ПОД ПАТРИЈАРХОМ АРСЕНИЈЕМ IV ЈОВАНОВИЋЕМ ШАКАБЕНТОМ

У јесен 1735. Русија је објавила рат Турској, па су се Срби, Арбанаси и нека црногорска племена почели припремати на устанак против Турака. Ускоро је и Аустрија објавила рат Турској. Она је одмах отпочела тајне преговоре са пећким патријархом *Арсенијем IV (1726-1737)*, са римокатоличким надбискупом у Скопљу Михаилом Сумом и са охридским архиепископом Јоасафом. На тајном састанку у Пећи фебруара 1737, учествовали су митрополит рашки и епископи скопски, штипски и самоковски, неки народни прваци из Старог Влаха и из студеничког краја.

У почетку рата аустријска војска напредовала је долином Мораве на југ, заузела је Ниш и Ужице и продрла у Босну. Ово напредовање изазвало је српске устанке који су под вођством старовлашког кнеза Атанасија Рашковића ослободили од Турака Нову Варош, Нови Пазар и Пирот. Но, ускоро се ратна срећа окренула Турцима. Они су натерали аустријску војску и наше устанике да напусте Нови Пазар и да почну повлачење из Србије. Када је патријарх Арсеније IV са три хиљаде Брђана стигао у помоћ Новом Пазару све је већ било касно.

Патријарх се са својом пратњом повукао преко Крагујевца и Ниша у Београд. Овде су се склонили и епископи: нишки Георгије Поповић, рашки Јефтимије Дамјановић и ужички Алексије Андрејевић. Приликом повлачења, Турци су уништили знатан број српских устаника између Ужица и Ваљева. У октобру 1737. повукла се преко Саве у Срем српска милиција под командом Вука Исаковића и настанила се са својим породицама између Земунa и Митровице. Српска милиција под командом Станише Марковића Млатишуме настанила се по неким сремским пустарама уз Саву. После је српска милиција укључена у преуређену Сремску војну границу од Земунa до ушћа Босута у Саву. Године 1740.

српска граничарска милиција бројала је преко 45 хиљада војника, док је укупна аустријска војска износила свега сто тринаест и по хиљада војника.

Живот и рад патријарха Арсенија IV у Аустрији (1741-1748). Аустро-турски рат завршен је *београдским миром (1739)* по коме је Аустрија изгубила Србију и Малу Влашку. Дунав и Сава постале су нова граница између Аустрије и Турске и између Карловачке митрополије под аустријском влашћу и Београдске митрополије која је у политичком погледу опет потпала под турску власт, а у црквеном погледу под управу Пећке патријаршије.

После преласка у Аустрију, патријарх Арсеније IV настањив се у Карловцима, многи београдски трговци у Новом Саду, други у Земуну, Карловцима и по другим местима. Патријарх Арсеније преузео је привремено управу Карловачке митрополије пошто је митрополит Вићентије раније умро. Ускоро је царица Марија Терезија на молбу српског изасланства поставила Арсенија за архиепископа и митрополита Карловачке митрополије и потврдила му патријарашку титулу (1741).

Прилике за живот и рад патријарха Арсенија IV у Аустрији биле су јако неповољне. Нова и енергична царица Марија Терезија постепено је преузимала у своје руке апсолутну власт, спроводила је централизацију државне управе и германизацију. У просвети и култури настојала је да оствари начела *рационализма*. То је био нови правац делања и мишљења који је у Аустрију дошао из Енглеске и Француске. У тежњи за сазнањем рационализам се ослањао само на здрав разум (*ratio*), на искуство стечено праксом и на природно право. Учење о природној једнакости свих људи довело је до схватања да су сви људи политички једнаки међу собом. Пошто су привилегије феудалаца, Цркве, српског народа и других у Аустрији биле у супротности са тако схваћеном идејом једнакости у друштву, то је Марија Терезија почела спроводити реформе и постепено

ПАТРИЈАРХ АРСЕНИЈЕ IV (ЈОВАНОВИЋ-ШАКАБЕНТА)
(1725–1748)

укидати привилегијална права свих дотле повлашћених друштвених слојева и установа, па и српска.

Уколико су реформе све више спровођене, утолико су се Срби све више разочаравали. Срби су истицали своје ратне и политичке заслуге за Аустрију у циљу националне самоодбране и заштите политичких и других права стечених привилегијама. То је урадио и патријарх Арсеније IV својом молбом којом је тражио да се потврде српске привилегије. Царица Марија Терезија изишла је у сусрет молби захваљујући околности што су тада српски граничари из Угарске, Хрватске и Славоније ратовали против непријатеља Аустрије.

Она је 24. априла 1743. издала привилегију којом је признала ратне и политичке заслуге патријарха Арсенија IV и српског народа и потврдила српске привилегије. На црквенонародном сабору у Карловцима 1744. објављене су потврде привилегија и патријарха Арсенија за карловачког митрополита. Затим су изнети политички захтеви који су се тицали уређења државно-правног положаја српског народа у Аустрији. Тражено је да се српске привилегије потврде и објаве у неким крајевима Угарске и Хрватске, да их угарски сабор озакони, да се поставе два министра који ће штитити привилегијална права и да основаност народних захтева и жалби испитује народна депутација.

Ради унапређења верског и црквеног живота захтевано је да се не чине сметње при грађењу цркава, да се установи духовни синод, да епископи само с патријарховим одобрењем могу оставити своју епархију, да се царица заузме код Млетачке републике да српски народ добије свога епископа кога нема у Далмацији још од 1725. године и слично.

Због унапређења економског живота захтевано је да се граничари и свештеници ослободе контрибуција и других дажбина, да граничари приликом дужег марша добијају и месо, а не само хлеб; да се манастирима нарочито у Срему и Бачкој потврди право на земљишта и да се ослободе давања десетка спахијама; да се поштује право митрополита о наслеђивању имања

епископа и оних световњака који умру без наследника и без тестамената (право кадуцитета); да се установи народна благајна и друго.

У просветном погледу сабор је захтевао да Марија Терезија установи сталну стипендију због школовања омладине, а у друштвеном погледу да се заслужним Србима да генералски чин, а да се другима остави официрски чин.

Већина тих политичких, верско-црквених, економско-друштвених и просветних захтева нису испуњени. Једино је за живота патријарха Арсенија IV основана у Бечу 1745. *Илирска дворска комисија* која је после две године претворена у *Илирску дворску дејелацију* (1745-1777). Њен задатак састојао се у бризи за праведно решавање српских ствари.

8. МИТРОПОЛИТ КАРЛОВАЧКИ ПАВЛЕ НЕНАДОВИЋ (1749-1768)

После смрти патријарха Арсенија IV, Карловачком митрополијом управљао је кратко време митрополит *Исаија Антионовић* (1748-1749). После њега изабран је за митрополита енергични и вредни *Павле Ненадовић* (1749-1768). Као и његови претходници, и митрополит Павле морао се борити против постепеног и систематског сужавања српских привилегијалних права Марије Терезије.

Верска политика Марије Терезије. Иако је Марија Терезија раније потврдила српске привилегије (1743), она је у својој даљој политици настојала да стварно уништи сва верска, политичка, привредна и просветна права српског народа у Аустрији. Она је сматрала да карловачки митрополити немају никаквог права да управљају својим народом у Хрватској и Славонији и да у тим

покрајинама православни не могу имати непокретних имања. Она није стварно ништа енергичније предузимала против унијаћења, против спутавања верске слободе и против испада римокатоличке јерархије, војних и државних власти против Срба у Бихарској жупанији, Јегарској бискупији и у Карловачком генералату.

Када се митрополит Ненадовић пожалио двору због кршења српских привилегијалних права, Марија Терезија је наредила да Србе не узнемиравају у вери (1752), да им је слободно да зидају цркве једино у местима где искључиво они живе, али је забранила зидање нових манастира и слично (1753). Верско стање се није поправило. То се најбоље види по северинској буни у Хрватској (1755). Ипак, митрополит Ненадовић је успео да онемогући унијаћење Румуна у северној Угарској и у Ердељу, тиме што је успео да их добије под управу Карловачке митрополије. Борио се против унијаћења у Жумберку и Карловачком генералату.

Развојачење Појшиско-јоморишке границе и сеобе Срба у Русију (1751-1753). Пошто су по Београдском миру (1739) Дунав и Сава постали нова граница између Аустрије и Турске, то је Војна граница на Тиси и Моришу изгубила свој ранији значај. Зато је Марија Терезија на захтев угарских феудалаца одлучила да је укине. Њено укидање изазвало је велико узбуђење у српском народу. Но, Марија Терезија ју је постепено укидала развојачењем српских пукова.

Срби граничари нису хтели да постану земљорадници, нити да дођу под управу жупанија и угарских феудалаца који су желели да их покмете. Због тога је велики број њих прешао најпре у Банат, а затим се под вођством својих официра одселио у јужну Русију, на обале реке Дњепра. Око сто хиљада Срба основало је тамо засебну област Нову Србију и Славеносрбију.

Митрополит Ненадовић безуспешно је покушавао да онемогући исељавање Срба у Русију. Но, у томе није успео ни он, ни обећање Марије Терезије да убудуће неће дозволити повреду

привилегија и гоњење на унију. У жељи да, ипак, народ задржи од даљег иселавања, двор је основао Потиски крунски дистрикт са седиштем у Старом Бечеју (1751). Дистрикт је обухватао четрнаест општина бивше Потиско-поморишке војне границе. У њему су важиле српске привилегије. Основани су самоуправни магистрати на челу са сенаторима и капетаном дистрикта. Они су судили у кривичним стварима и вршили су политичку и економску управу. Становници дистрикта ослобођени су сваког кулука и работе. Сличну самоуправу имао је и Великокикиндски дистрикт који је основан касније (1774) са седиштем у Кикинди. Њега је сачињавало десет општина раније Потиско-поморишке границе.

Марија Терзија желела је да што више обогати Аустрију развијањем рационалније земљорадње, рударства, индустрије, трговине и заната (*мерканџилизам*). Да би се тај циљ остварио, било је потребно средити односе између феудалаца и сељака, пошто су сељаци били изложени самовољи феудалаца који су им отимали земљу. Митрополит Ненадовић утицао је на Марију Терезију да изда прописе којим је одређен минимум земљишта и максимум сељачких обавеза према феудалним господарима. Најпре је издат *урбар* за сремску, пожешку и вировитичку жупанију (1756), а затим за Бачку и Барању, (1767), који је после проширен и на Банат (1780).

Митрополит Ненадовић као јерарх. Упоредо са одбраном верских, политичких и економских права српског народа митрополит Ненадовић је сређивао црквену управу. Основани су редовни духовни судови (конзисторије). Митрополит је саградио саборну цркву у Карловцима, обновио је манастир Гргетег. Нарочито је много пажње посветио оснивању школа. Још као горњокарловачки епископ отворио је богословско-учитељско училиште у Плашком и у Залужници за Лику и Крбаву. Као митрополит, основао је *Клирикални* или *Школски фонд* (1749) за потпомагање виших и средњих српских школа. Из његове оставине основан је после његове смрти *Неприкосновени фонд* за подмирење епископских плата и трошкова епархијске управе.

МИТРОПОЛИТ ПАВЛЕ НЕНАДОВИЋ (1749–1768)

9. МИТРОПОЛИТИ КАРЛОВАЧКИ
ЈОВАН ЂОРЂЕВИЋ (1769-1773)
И ВИЋЕНТИЈЕ ЈОВАНОВИЋ ВИДАК (1774-1780)

Оба митрополита управљали су Карловачком митрополијом у време реформи Марије Терезије у Аустрији. Упоредо са постепеним и одлучним увођењем апсолутизма у држави укидана су једно за другим српска привилегијална права. Већ на црквено-народном сабору 1769, на коме је изабран за митрополита Јован Ђорђевић, осетила се премоћ државе. Државни комесар на сабору водио је главну реч и усмерио је рад читавог сабора у правцу истраживања материјала који је оправдавао потребу општих реформи Марије Терезије.

Преуређење Карловачке митрополије. На основу закључака црквенонародног сабора 1769. и дотадашњих државних прописа о правима српског народа и Цркве, израђен је по наређењу цара Јосифа II (савладара и сина Марије Терезије), правилник или *Регуламент* (1770). Њиме су на новој основи уређени сви грађански и црквени послови српског народа. Свештенство и народ били су јако незадовољни овим Регулментом, јер су њиме укинута многа дотадашња политичка, црквена, верска и друга права. На црквенонародном сабору 1774/75. (на коме је за митрополита изабран Вићентије Јовановић Видак) изнет је низ жалби и критичких примедби на тај правилник. Због тога је израђен нови *Регуламент* (1777) који се није битно разликовао од ранијег. Када су поједини епископи покушали да оправдају извесне прописе овог Регулamenta, дошло је у Новом Саду и Вршцу до побуне. На то је двор укинуо Илирску дворску депутацију (1777) и све њене послове пренео на централне дворске власти.

Против другог Регулamenta митрополит Вићентије поднео је, на захтев двора, народне приговоре, али ниједан од њих није усвојен. Тек средином јула 1779. објављен је трећи правилник или *Деклараторија* који је остао дуго на снази. Деклараторијом је извршено преуређење Карловачке митрополије без обзира на раније српске привилегије. Тиме је коначно завршена деведесетогодишња безуспешна борба српског народа (1690-1779) за очување привилегијама стечених политичких, економско-финансијских и верско-просветних права. Државна власт успела је да *народну и црквену* аутономију претвори у *црквено-школску* и да на тај начин заснује нови правни положај српског народа у Аустрији.

Оснивање штампарије за Србе. У XV, XVI, XVII и XVIII веку српске књиге штампане су, у неким нашим манастирима (Обод, 1493; Грачаница, 1539; Милешева, 1544), црквама и местима (Горажде, 1520; Београд, 1552; Скадар). У то време књиге су штампане и на страни: у Влашкој (Трговиште, Римник), Ердељу (Себеш), у Млечима (штампарија Божидара Вуковића и његовог сина Винћенца, 1519-1638; Димитрија Теодосија, 1761-1810).

Одмах после сеобе Срба, патријарх Арсеније III тражио је да се за потребе просвете оснује у српском народу штампарија. И други митрополити и црквенонародни сабори тражили су дозволу за отварање штампарије. Тек 1770, аустријске власти одобриле су једном универзитетском штампару у Бечу да може да штампа српске књиге. Стога је забрањено да се књиге убудуће набављају са стране, а нарочито из Русије. Српски народ тражио је на Темишварском сабору (1790) да се оснује штампарија у српској средини. Аустријски цар је то, најзад, дозволио, те је универзитетски штампар у Бечу Јосиф Курцбек продао штампарију Стефану Новаковићу. Штампарија је касније пренета у Пешту (1796).

У тој штампарији штампане су многе књиге српских књижевника XVIII века. Неке књиге штампане су у Москви и у Лајпцигу. Исто тако, штампани су и неки уџбеници за наше школе. Број школа растао је током XVIII века. На основу уредбе о српским школама, коју је 1776. прописала Илirsка дворска депутација, морала је уз сваку парохијску цркву постојати основна школа. Имућнији родитељи су слали своју децу у гимназије и универзитете у иностранству. Митрополит Јован Ђорђевић школовао је своја два питомца на универзитету у Лајпцигу, митрополит Вићентије Јовановић Видак потпомогао је двадесетак младих који су учили у Бечу право и уметничку академију (сликарство, бакрорезбарство).

Редукација ђазника. У XVIII веку постојао је велики број ђазника у Православној и Римокатоличкој цркви. Наш народ је проводио трећину године у ђазновању. Нови правац у аустријској привреди (*мерканџилизам*) који су заступали и аустријски владари, ишао је за развијањем што рационалније земљорадње и свих грана привреде које су биле везане за земљу (*физиократизам*). Таква политика у привреди захтевала је више рада и већи број радних дана у години. Зато је већ за митрополита Јована Ђорђевића укинута 50 ђазника. Укинута су неки руски ђазници, а уместо њих у календар су унети неки Срби светитељи за које је митрополит Јован саставио стихиру и штампао је у *Зборнику молиџава* (1771) заједно са новим календаром. За време митрополита Вићентија Јоваџовића Видака укинута је још 36 ђазника, па и сви српски светитељи, осим Св. Саве који је признат за општенародни ђазник. 1778. Марија Терезија је издала нарочити рескрипт о ђазницима који је после годину дана ушао у *Деклараторију*. Осим недеље, домаће и храмовне славе и заветних дана, постојала су 42 ђазника. Цар Јосиф II је укинуо касније још 15 ђазника (1786). Укидање ђазника и друге реформе владара, просвећених апсолутиста, одобравали су и њима се одушевљавали наши млађи нараштаји однеговани у духу аустријске

просвећености (*јозефинизам*). Међу њима налазио се и књижевник Јован Мушкатиrowић који је објавио књижицу *Крайко размишљање о ђазницима*; пакрачки епископ Кирило Живковић такође је писао о томе како треба славити ђазнике и други.

10. ВЕРСКА ПОЛИТИКА ЦАРА ЈОСИФА II И ЊЕГОВ ОДНОС ПРЕМА СРБИМА

Реформаторски рад Марије Терезије наставио је њен син и савладар Јосиф II (1780-1790). У то време Карловачком митрополијом управљао је *Мојсије Пуџник (1781-1790)*.

Поред привредних, политичко-управних и других реформи, Јосиф II водио је и спровео сасвим друкчију верску политику од своје мајке која се налазила под великим утицајем језуита. Он је и на верски живот у Аустрији применио начело једнакости која је по учењу рационализма проистицала и заснивала се на природном праву. Крајем децембра 1781, Јосиф II је *патентом о толеранцији* признао равноправност свих вероисповести у Аустрији и зајемчио им слободу. Српски народ је одушевљено поздравио овај патент јер је изгледало да је дошао крај страдања, прогањања и наслиног унијаћења.

Ускоро, затим, као допуна Деклараторији донета је *Конзисторијална система (1782)*. Овом уредбом, уређена је у свакој епископији *ејархијска конзисторија* као судска власт првог степена. Конзисторија је решавала брачне, дисциплинске, црквено-казнене, обредне, надзорне и друге предмете. Они који су били незадовољни одлуком епархијске конзисторије могли су да траже правду путем апелације код *митрополијске апелације*.

Већина српског свештенства била је незадовољна оним делом Јосифових верских реформи који се односио на укидање манастира. Митрополит Мојсије Пуџник поднео је једну представку

да се не укидају српски манастири. Међутим, у Аустрији се налазило тада две хиљаде манастира, највише римокатоличких, нешто православних и других. Цар Јосиф II укинуо је 700 манастира са 20 хиљада калуђера. Заплењена манастирска имања употребљено је за оснивање разних богословија, школа и других просветних установа.

Мањи број више јерархије (бачки епископ Јован Јовановић, темишварски Петар Петровић) и највећи број Срба школованих на Западу, био је одушевљен идејама рационализма и њиховом применом у Аустрији у области друштвеног, привредног и културно-просветног живота. Идејама јозефинизма одушевљавала се млада, обogaћена и просвећена грађанска класа коју су највише сачињавали трговци и занатлије. Присталице јозефинизма у нашем народу називали су се *националистима* и *патриотима*, за разлику од противника или *црквара*.

Срби су били одушевљени противтурском политиком Јосифа II који је у савезу са Русијом настојао да ослободи хришћане на Балкану од турске власти. Осим тога, он је својим упутствима наређивао властима да православне Србе који у Будиму, Јегри и Сентандреји и по другим пределима живе ради трговине, — „особито треба против угњетавања штитити, јер су они одиста од велике користи”. Имао је високо мишљење о Србима као добрим војницима. Да би што боље упознао стање нашег народа, он је путовао кроз Срем и Банат, посетио је неке манастире, а у Араду је присуствовао у православној цркви литургији коју је служио један учени српски калуђер, који је студирао у Хали. Јосиф II је одобрио митрополиту Мојсију Путнику да узме под своју духовну управу православне Румуне у Буковини и у Ердељу. Митрополит Мојсије је посветио Петра I Петровића за цетињског владика (1784).

11. ТЕМИШВАРСКИ ЦРКВЕНОНАРОДНИ САБОР, 1790. ГОДИНЕ

Српски народ у Аустрији нашао се у тешком положају за време рата Аустрије против Турске (1787-1791). У току тога рата, умро је цар Јосиф II. Одмах после његове смрти, почео је да попушта централизам. Под утицајем буржоаских демократских идеја Француске револуције, оживеле су наде у равноправност код Мађара у Угарској, у српском и код других народа. Мађарски феудалци су на својим саборима тражили од новог владара Леополда II да им врати одузета феудална права. Да би то постигли, они су се приближили Пруској која је склопила савез са Турском против Аустрије.

Аустрија се нашла у шкрипцу. Да би изиграла захтеве угарских феудалаца, она је дозволила Србима да сазову свој црквенонародни сабор за расправљање српских политичких захтева у односу на Угарску. Изасланици сабора били су изабрани из редова Срба грађана, војника, свештеника и феудалаца.

Чланови сабора су се поделили на две струје. Већину је сачињавала струја коју је предводио генерал Сечујац. Она је била за споразум са Бечом, а не са Мађарима. Захтевала је да се одрже привилегијална права: морално-политичко јединство српског народа, право на засебну област са српском влашћу и политичким сабором као представничким телом српског народа, самоуправне магистрате и народни језик у управи (*екскорпориација*). Мањину је сачињавала она струја која је желела споразум са Мађарима. Њу је предводио Сава Текелија. Ова струја захтевала је да се српске привилегије унесу у угарски државни закон и да на тај начин стекну обавезну, законску снагу у Угарској где су Срби у већини живели (*инартикулација*).

Ниједан од тих политичких захтева Темишварског сабора није био остварен пошто је цар Леополд II успео да се нагоди са Мађарима. Срби су опет жртвовани! Једино је споразумно са

Мађарима установио *Илирску дворску канцеларију* (1791-1792) која је требало да решава све српске послове.

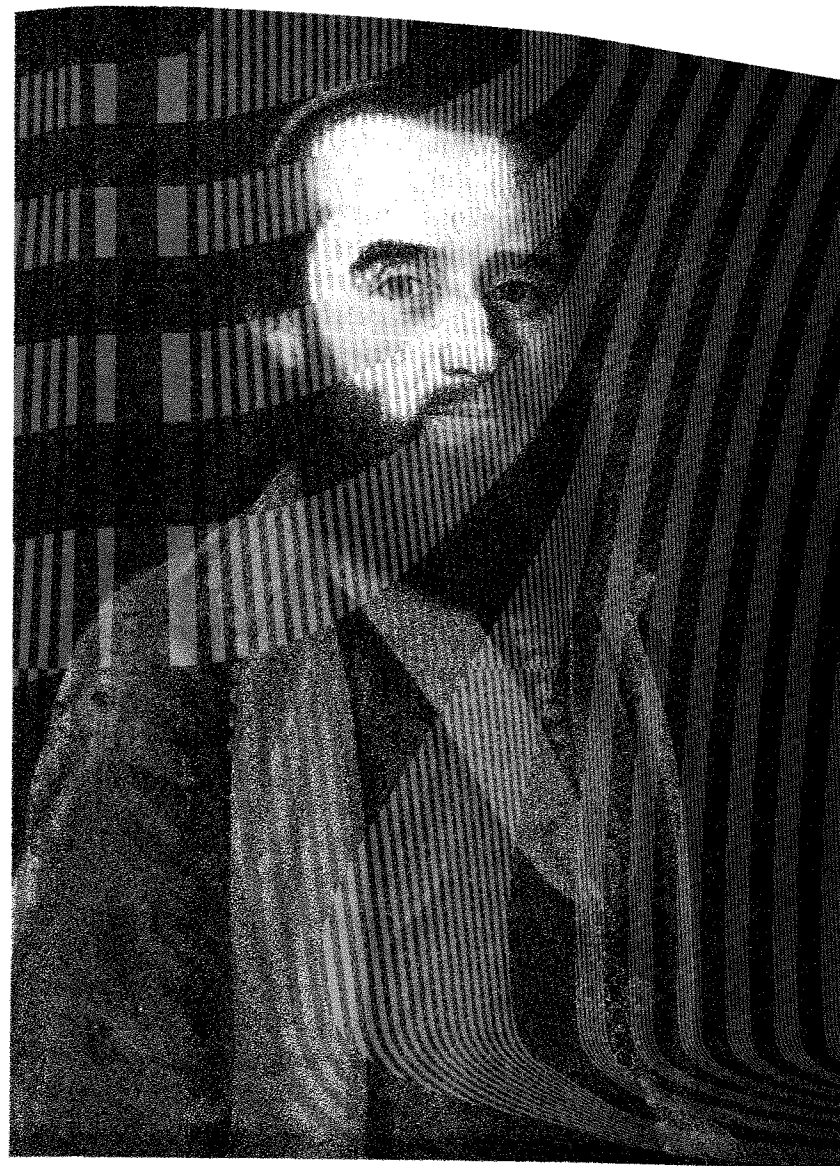
Ускоро је угарски сабор дао Србима сва грађанска права, право стицања и поседовања добара, право вршења свих звања, слободу вероисповести и потврду привилегија уколико се неprotиве основном уставу Угарске. Због тога је укинута Илирска дворска канцеларија, те је отада српске послове решавала *Угарска дворска канцеларија*.

Поред политичких питања, Темишварски сабор се бавио и разним просветним питањима. Тражено је отварање српских школа са српским наставним језиком по свим српским местима, штампање ћирилских књига у штампарији која би била основана у српској средини, отварање богословских школа и друго.

12. МИТРОПОЛИТ КАРЛОВАЧКИ СТЕФАН СТРАТИМИРОВИЋ (1790-1836)

У време избора за карловачког митрополита на Темишварском сабору, Стратимировић је управљао Будимском епархијом. За време његове дугогодишње управе Карловачком митрополијом, догодили су се судбоносни политички и друштвени догађаји и преображаји у Европи и у српском народу у Србији. У Француској је буржоаска револуција укинула *феудални* друштвени и привредни поредак (1789). Њене идеје о слободи, братству и једнакости шириле су се и утицале на револуционисање народних маса. У Београдском пашалуку српски народ диже устанак који има карактер револуције, јер се устаници боре да силом униште турску власт, да створе своју народну државу и да заснују друкчије друштвене и привредне односе од оних под Турцима.

Будући да се Аустрија налазила на страни непријатеља револуционарне борбе српског народа, митрополит Стратимировић – иако одушевљен том борбом – морао је опрезно поступати.

МИТРОПОЛИТ СТЕФАН СТРАТИМИРОВИЋ (1790-1836)

Он је тајно помагао српске устанике. Свој напредни став према српском устанку показао је тиме, што је израдио опширни план о ослобођењу српског народа и о стварању српске државе на челу са једним руским кнезом. Овај план послао је руском цару Александру I.

Међутим, у односу на Вукову реформу књижевног језика и правописа Стратимировић је заузео „конзервативан“ став. Иако је у млађим годинама одобрио да се у једном Рајићевом делу имена светитеља штампају у посрбљеном облику, па и сам штампао једну посланицу народним језиком, Стратимировић је био против усвајања народног језика за књижевни. Тај став заузео је из политичких разлога: желео је да српски народ што јаче веже за Русију преко једног, словенског књижевног језика, и ћирилице. Аустрија се борила против руског утицаја на Србе наметањем уније и жељом да уведе код Срба латиницу. Стратимировић није допустио да се из употребе избаци стари календар. Говорио је да као човек од истине и савести не може радити на укидању онога што му је поверено на заштиту и чување. Одлучно је бранио од унијаћења Србе и Румуне у Арадској и Темишварској епархији. Државне власти желеле су да поунијате православне јер су зазирале од њихових веза са Русијом и од распрострањености православне вере „од московских граница до Јадранског мора“. „Не треба се бојати тих веза ако нам је овде добро“, говорио је Стратимировић аустријском цару. „Али, ако нам овде не би добро било, тада би, и да смо римокатолици, потражили иноверне савезнике“.

Архипастирски рад митрополита Стратимировића огледа се у низу посланица, канонских посета, у настојању да преуреди вођење управних и судских послова, у упутствима свештенству да се бори против предрасуда и сујеверја у народу, да свештенство шири у народу стечена знања из земљорадње, сточарства и слично.

Стратимировић се бринуо за унапређење просвете. Уз сваку парохију требало је да се оснује по једна основна школа. *Године 1791. основана је гимназија у Карловцима* захваљујући великом

прилогу карловачког трговца Димитрија Анастасијевића Сабова и карловачких грађана. У њој су учили Вук Караџић, Сима Миљетиновић, Бранко Радичевић и други. За издржавање сиромашних а добрих ученика гимназије, Стратимировић је основао фонд за издржавање благодјејања (*Алумнеум*). Нешто касније основао је *Конвикт* за имућнију децу. *Године 1794. основао је богословију* (Клирикална школа) у *Карловцима*. Сем ње, основане су богословије и у седиштима појединих епископа (Плашки, 1801; Пакрац, 1809; Шибеник, Арад, Вршац, Темишвар, 1822). Године 1812. отворена је *учитељска школа у Сентандреји*. Она је после пренета у Сомбор. Помагао је даровите сликаре. У Карловцима је основао *иконописну школу* (1809). Заузимао се за отварање српске штампарије и за уређење патријаршијске библиотеке.

Стратимировић је био познат међу европским научницима. Са неким од њих одржавао је везе, а други су га посећивали у Карловцима. Он је написао читав низ чланака и студија из разних научних области, махом из историје, философије, географије и канонског права. У Карловцима се око њега окупило неколико учених људи у једно приватно научно друштво (*карловачки круж*).

После митрополита Стефана Стратимировића, на чело Карловачке митрополије долази Стефан Станковић (1737–1741). Њега је наследио Јосиф Рајачић, митрополит до 1848., а потом патријарх.

13. ЦРНА ГОРА У БОРБИ ЗА НЕЗАВИСНОСТ

После освајања, Турци су припојили Црну Гору Скадарском санџаку. Турци нису никада могли да учврсте своју власт у Црној Гори због високих планина на којима су живели Црногорци. Црногорска племена задржала су под Турцима своју ранију племенску самоуправу на челу са кнежинским старешинама и *оштим црногорским збором*. Црногорци су били под Турцима

слободни сељаци са обавезом да плаћају одређени данак. Пошто Црногорци често нису хтели да плаћају данак, долазило је до сукоба са Турцима.

Ти сукоби добили су шире размере од краја XVI века. У XVII веку Црногорци устају на Турке ослањајући се на Млетачку републику и воде огорчене борбе за своју независност. Већ је патријарх Арсеније III намеравао да се пресели из Пећи на Цетиње да би могао лакше да организује борбу против Турака. Тадашњи зетски митрополит на Цетињу *Висарион Бориловић (1685-1692)* ослонио се у својој борби против Турака на Млетачку републику.

Владика Данило Петровић. Борба за ослобођење од Турака добија општецрногорски карактер тек за време владике *Данила Шећкевића-Петровића* из Његуша (1697-1735). Његовим заузимањем почињу Црногорци борбу за истрагу потурица у Црној Гори, јер су потурице представљали велику сметњу црногорској борби за ослобођење (*Горски вијенац*). За време руско-турског рата, Петар Велики је преко својих изасланика позвао Црногорце на устанак. Црногорци су се дигли заједно са Зећанима и Херцеговцима безуспешно опседајући Турке по неким тврђавама. Истовремено Русија је претрпела тежак пораз на реци Пруту и приморана да склопи неповољан мир са Турском. Овим миром Црна Гора није обухваћена.

Да би се осветили Црногорцима због устанка, Турци су у међувремену од 1712. до 1714. извели две тешке казнене експедиције против Црне Горе. Иако су Црногорци успели да Турцима нанесу осетне губитке код Царева Лаза (1712), ипак, Турци продру на Цетиње и попале манастир. Владика Данило се повуче са знатним бројем устаника на млетачку територију. Како нису успели да покоре Црну Гору, Турци је поново нападну под командом босанског везира Нуман-паше Ћуприлића, продру на Цетиње, похарају, попале и поведу велики плен. Заробљене Црногорце су преселили у Гласинац и околину.

И приликом другог продора Турака, владика Данило и наоружани Црногорци склонили су се на млетачку територију. Владика Данило отпутовао је затим у Русију да тражи помоћ против Турака. Он је први владика који је путовао у Русију. Од његовог доба потичу прве везе Црне Горе са Русијом. Помоћ коју је владика Данило добио од Русије била је недовољна.

У то време Турска је објавила рат Млетачкој републици зато што је дозволила да се Црногорци склоне на њену територију. Као савезница Млетачке републике, Аустрија објави рат Турској. Владика Данило покуша да се ослони на Аустрију, али убрзо потом приђе Млетачкој републици и затражи њену заштиту под условом да Црногорци задрже унутрашњу самоуправу и црквену самосталност. Тада је у Црној Гори установљено *губернадурство*. Губернатор је био представник млетачке политичке власти.

У црквеном погледу Млетачка република признала је 1. маја 1718. духовну власт владике Данила над православнима у Паштровићима и Боки Которској. Отада, па све до пропасти Млетачке републике, цетињске владике имали су право да на целом том подручју подижу нове и обнављају порушене цркве и да врше „слободно богослуженије по закону грчко-србскоме”. Од помоћи добијене у Русији, владика Данило је обновио порушени цетињски манастир и саградио још шест цркава које је снабдео богослужбеним потребама. Отада цетињске владике живе и у манастиру Стањевићима.

14. ВЛАДИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ (1735-1781) И ВАСИЛИЈЕ III (1750-1766) ПЕТРОВИЋ

Владика Данило одредио је још за живота себи за наследника свога синовца Саву, кога је 1719. посветио пећки патријарх. Владика Сава био је тих, скроман и повучен човек. Црногорци

су, међутим, желели на челу Црне Горе јаку личност која ће наставити борбу за ослобођење Црне Горе од турске власти. Црногорци су били незадовољни зато што се владика Сава ослања на Млетачку републику. У последњем рату против Турака Млечи су Пожаревачким миром изгубили Мореју (Пелопонез). Отада њихов политички утицај опада. Они настоје да са Турцима одрже добре суседске односе. Зато нису били за црногорску борбу против Турске.

Уз владикау Саву истакао се његов синовац *Василије*. За време рата између Русије и Аустрије против Турске (1736-1739), Црногорци и Брђани су се дигли на устанак. Брђанске чете залетале су се до Лима и у Херцеговини до реке Неретве. Да би придобио што већу помоћ Русије за намеравани општи устанак против Турака, Василије је три пута одлазио у Русију (1752, 1758, 1765) и својим бројним мемоарима и *Историјом о Црној Гори* штампаном у Москви (1754) покушао је да придобије Русију да ту своју намеру што пре оствари. Чак је планирао да се сви српски крајеви уједине. Русија није желела да се упушта у Василијеве планове из политичких разлога, те стога тада није узела Црну Гору под своју заштиту.

Приликом својих путовања, Василије је у Русији добијао новчану помоћ коју је употребио за обнову и подизање нових цркава и за куповину неколико баштина за цетињски манастир. Куповином земље Василије је ударао добре основе економској самосталности цетињског манастира чији су приходи коришћени за потребе ослободилачке борбе против Турака.

Појава Шћепана Малог. После смрти владике Василија у Русији (1766), владика Сави је помагао кратко време владика *Арсеније Пламенац* (1768-1784). Но, убрзо се уз владикау Саву појавио авантуриста *Шћепан Мали* (1767-1773) који се издавао за руског цара Петра III (који је био убијен). Црногорци су га примили као правог руског цара. Његова појава изазвала је комешање у Црној Гори и у нашим покрајинама под млетачком влашћу.

Турска и Млетачка република побојале су се за своју власт, те су радиле на уклањању Шћепана Малог. И Русија је у почетку била против њега, али је доцније признала његову управу.

Турци крену са војском на Црну Гору и порази Црногорце код Острога (1768), а Млечани побију и повешају многе своје поданике у Маинама, Поборима и Брајићима. Шћепан Малог заклао је један Грк који је служио код њега, а кога је потплатио скадарски везир.

Значај владавине Шћепана Малог у Црној Гори састоји се у томе, што је он строгим мерама и смртним казнама обуздао племенску самовољу, спречио крвну освету, онемогућио крађе и друга разбојништва. У томе му је помагао најпре један оружани одред као извршни орган натплеменске власти, а затим и *први стални суд* од дванаест угледних Црногораца под његовим председништвом (1771). Овај суд решавао је међуплеменске несугласице и сукобе на основу обичајног права. Шћепан Мали заузео је порез у натури (1769) и наредио је да се попише становништво Црне Горе (1773).

15. МИТРОПОЛИТ ПЕТАР I ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ (1784-1830)

Митрополит Петар I хиротонисан је у Сремским Карловцима од митрополита Мојсија Путника. Наставио је политику својих претходника. Он је водио жестоке борбе за ослобођење од Турака ради стварања црногорске државе. У тој политици ослањао се на Русију, иако се она у почетку томе противила. Док се Петар I бавио у Русији тражећи помоћ, Црну Гору је напао скадарски везир Махмуд-паша Бушатлија. Он је опустошио Црну Гору, попалио Цетиње, разорио цетињски манастир (1785) и похарао Паштровиће. После повратка из Русије, Петар I је усмерио свој рад на обнову цркава и цетињског манастира.

За време рата против Турске (1787-1792) и Русија и Аустрија узалуд су покушавале да придобију за себе Црну Гору. Црногорци у овом рату нису активније учествовали. Успели су да одбију мање турске нападе. Овај рат завршио се миром у Свиштову (1791) по коме је Црногорцима дата амнестија.

Скадарски везир није остављао Црногорце на миру ни после Свиштовског мира. У јуну 1796. он је са великом војском напао брђанска племена Пипере и Бјелопавлиће. Митрополит Петар I напао је први са главним делом снага на Турке, а затим и остали, те потуку Турке код Височице, у Мартинићима. У септембру исте године Брђани и Црногорци у заједничкој борби поново потуку турску војску на Крусима, ухвате скадарског везира Махмуд-пашу Бушатлију и одсеку му главу.

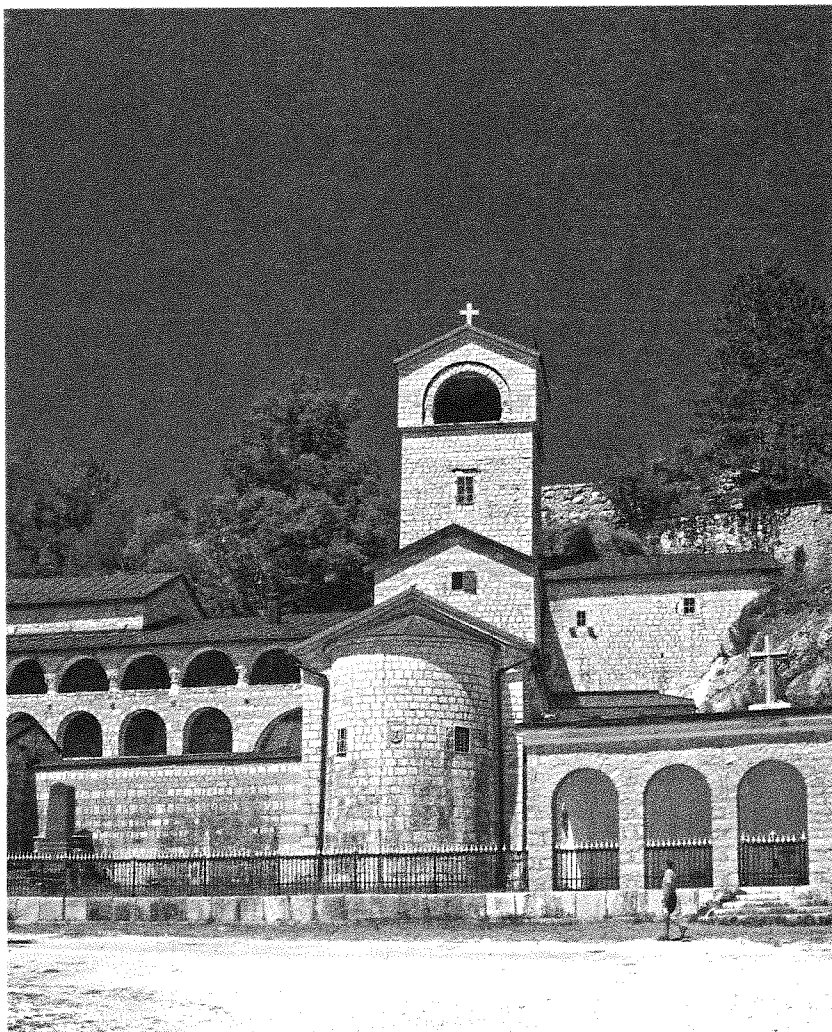
Значај ове победе састоји се у томе, што су се Пипери и Бјелопавлићи коначно ујединили са Црном Гором. Тиме су њене границе проширене. Црна Гора је територијално још више проширена после знамените победе над турском војском босанског везира на изворишту реке Мораче (1820). Тада су се ујединила и племена Мораче и Ровца са Црном Гором.

Петар I је покушао да прошири своју власт над црногорским приморјем под млетачком влашћу. После пропасти Млетачке републике (1797), Далмација и Бока Которска потпале су под Аустрију. Пошто је Наполеон потукао Аустрију обе покрајине дошле су под француску власт (Пожунски мир 1805). Митрополит Петар I споразумео се са Русима да заједнички спрече долазак Француза у Боку Которску. По позиву бокелског становништва (скупштина у Рисну, 1806), Црногорци су ушли у Боку под командом митрополита Петра I. Исто је учинила и руска морнарица. Пошто је Наполеон склопио у Тилзиту савез са Русијом (1807), Црногорци су се морали повући из Боке.

После Наполеоновог пораза у Русији (1812), Црногорци су поново ушли у Боку. На народној скупштини у Доброти (10. новембра 1813) у присуству Петра I проглашено је уједињење Црне Горе са Боком Которском и образована је заједничка управа

СВЕТИ ПЕТАР ЦЕТИЊСКИ

ЦЕТИЊСКИ МАНАСТИР

(Централна комисија). Међутим, на основу одлуке великих сила на Бечком конгресу (1815) Аустрија је поново добила Далмацију са Дубровником и Боку Которску.

Митрополит Петар I је одиграо значајну улогу у уједињавању црногорских и брђанских племена и у стварању централне државне власти. Централну и управну врховну власт представљао је новоустановљени суд или кулук под председништвом митрополита Петра I. Митрополит је био и врховни командант војске. Судило се према *Законику* (1798; допуњен 1803) у који су ушле одредбе из породичног, приватног и кривичног права. Законом је предвиђено плаћање пореза који је уношен у народну благајну. У ову благајну Петар I уносио је и приходе од манастира, што су коришћени за одржавање „правитељства, судника и војске који ће народ од непријатељске напасти бранити и чувати од свакога злога и опакога чоека”.

Зетска епархија се није никада одвајала од Пећке патријаршије. Али, када је Пећка патријаршија укинута (1766), онда је владика Сава покушавао да уз помоћ Русије успостави редовно стање у Пећкој патријаршији. После њеног укидања Српска црква у Црној Гори *сачувала је* своја права која је имала до 1766. као епархија Пећке патријаршије. Будући да је Црна Гора већ од митрополита Петра I сматрана државом, то је Руска црква почела са њом да општи као са самосталном митрополијом. Тим путем пошла је после и Васељенска патријаршија у Цариграду.

Енергични и родољубиви Петар I био је познат за живота због светости свога живота. Четири године после своје смрти проглашен је за светитеља. Београдски митрополит Михаило саставио је и штампао у Москви *Службу св. Петру Цетињском* (1895). Његово тело почива у цетињском манастиру.

Од Петра I остали су у рукопису *Историја Црне Горе до 1711*, јуначка *Песма на похвалу покојном Карађорђу Петровићу*, неколико поучних песама и преко 260 архипастирских посланица.

16. МИТРОПОЛИТ ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ (1830–1851)

Петар II (познат у народу као владика Раде), замонашен 1831. а хиротонисан у Русији 1833. године. Наставио је дело свога стрица Петра I на стварању црногорске државе. Прослављени песник *Горског вијенца*, *Луче микроkozма* и других спева суочио се од почетка своје управе са низом спољних политичких питања и неприлика које су проистикале из односа са суседном Турском и Аустријом.

Петар II настојао је да одржи и да утврди мир са околним Турцима. Због тога је преговарао са скадарским и херцеговачким везиром, али трајан мир није могао постићи. Црногорско племе Цеклин нападало је и ослободило утврђење Жабљак (1835), али га је на захтев Русије морало вратити Турцима. Кад, затим, Турци потуку на Челинском потоку један црногорски одред који је ишао у помоћ Грахову (1836), Црногорци из освете нападу и убију Смаил-агу Ченгића, забита у Гацком (1840). Било је још борби око Грахова које Турци нису хтели да уступе Црногорцима. Најзад се Петар II помирио са херцеговачким везиром у Котору (1843).

Скадарски везир искористио је заплете око Грахова, па је од Црногораца отео два острва у Скадарском језеру: Врањину и Лесендро. На Лесендру Петар II је изградио мање утврђење. Оба острва остала су у турским рукама и поред свих настојања Петра II да их врати Црној Гори („*Изгори као Њеђош за Лесендро*”).

И са Аустријом је долазило до неспоразума и до сукоба (на Космачу, почетком августа 1833) нарочито због неутврђених граница између Црне Горе и суседних аустријских посела. Те поседе у Далмацији, Боки Которској и Паштровићима наследила је Аустрија од пропале Млетачке републике. На том подручју налазила су се и два манастира: Мајине и Стањевићи. У овим манастирима, а нарочито у Стањевићима, налазио се (поред Цетиња) престо митрополита још од 1718. Те године је Млетачка

ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ

република дозволила владици Данилу и његовим наследницима да управљају свим православним становницима њене државе у том подручју. Међутим, Аустрија је желела да истисне са свог подручја црногорског митрополита и његов утицај. Разграничење је доста дуго трајало (1837-1841). Завршено је међусобном погодбом: Аустрија је откупила Мајине, а потом и Стањевиће заједно са црквама, кућама и земљом плативши укупно 34 хиљаде форинти сребра.

Петар II одлучно је водио унутрашњу политику. Пошто су стране силе покушале да се уплићу у унутрашње послове Црне Горе преко гувернадура Радоњића, Петар II га је протерао из земље и укинуо је гувернадурство. У циљу даљег изграђивања државне власти, Петар II је основао *Правитељствујући сенат црногорски и брдски*. Сенат је био састављен од 20 чланова главара црногорских и брдских (1831). Петар II био је председник Сената. Извршни орган Сената била је *жвардија* или полиција. *Перјаници* су били телохранитељи Петра II и чланови Сената. Поред Сената који је био врховна судска власт, Петар II установио је народне или *кајетанске судове* који су решавали разна племенска питања. Кратко време били су на снази *Закони отпачастива* по којима се строго судило.

Митрополит Петар II бринуо се за просвету. При манастиру на Цетињу основао је једну школу са благодјејањем, а другу је основао у Добрском Селу. Из личних средстава купио је за три хиљаде рубаља једну штампарију у Русији и донео је на Цетиње. У њој су од 1834. до 1852. штампани уџбеници за школе, Шлецерова историја света и друго. Слао је неке младиће на школовање у Србију и Русију.

Са Србијом је одржавао везе. Споразумно са владом у Београду, митрополит Петар II одштампао је у својој штампарији неколико стотина прогласа за Бокелје и Дубровчане којим их је позивао да не прилазе Млечима бурне 1848. Залагао се за помоћ Хрвата и Срба у борби против Мађара за време буне 1848/49, а и сам је намеравао да пошаље војну помоћ.

17. СТАЊЕ У БЕОГРАДСКОЈ ОБЛАСТИ ПРЕД УСТАНАК 1804. ГОДИНЕ

Стање српског народа у Београдском пашалуку погоршавало се кроз читав XVIII век. Срби су били спремни да се дигну на устанак чим им се пружи прилика. То се догодило за време рата Русије и Аустрије против Турске.

Рат Русије и Аустрије против Турске (1787–1792). Године 1781. Русија је склопила са Аустријом офанзивни савез за деобу Турске. Обе државе почеле су да се спремају за рат. Аустрија је рачунала на војну помоћ српског народа. Она је на своме земљишту основала три већа српска добровољачка одреда (*фрајкор*) за предстојећу борбу против Турске.

Кочина крајина. Осим тих одреда, организована је посебна чета Срба добровољаца под командом богатог трговца стоком Коче Анђелковића, родом из Пањевца код Јагодине. Чим је Аустрија објавила рат Турској, Коча је прешао у Смедерево. Он је са својом четом, која је расла из дана у дан, протерао Турке из Пожаревца, Паланке, Баточине, Багрдана и Крагујевца. (По њему се ово ратовање и назвало *Кочина крајина*.) Коча је највише четовао против Турака у Поморављу. Због тога је свој штаб сместио у манастир Јошаницу, западно од Јагодине, а његов брат Петар у манастир Раваницу, источно од Ћуприје. Један добровољачки одред (*фрајкор*) под командом Михаила Михаљевића ратовао је против Турака у западној Србији, а друга два у источној Србији: у Крајини, Хомољу и Ресави.

Коча је ускоро морао да напусти Србију. Прешао је у Банат и ту је четовао против Турака. У једном изненадном сукобу са претходником великог везира, Коча је ухваћен код Брзаске и набијен на колац.

Свиштовски мир и његове одредбе о Србима, 1791. године. Захваљујући помоћи српскога народа који је носио главни терет тога ратовања, цела земља од Тимока до Дрине ослобођена је од Турака. Из страха од Француске буржоаске револуције (1789) и због унутрашњих неприлика, Аустрија је склопила примирје са Турском (1790). Српски добровољачки одреди су распуштени. Српским официрима предложено је да остану у аустријској војсци.

На глас о примирју, Срби су преко трonoшког архимандрита Стефана Јовановића покушали да за себе обезбеде извесну самоуправу у предстојећем уговору о миру. Архимандрит Стефан се због тога обраћао карловачком митрополиту Стефану Стратимировићу, Темишварском сабору и самом аустријском цару. Али, узалуд. Према одредбама мира закљученог у Свиштову, Аустрија је вратила Турској Београдски пашалук који су ослободили српски добровољци од Турака. Турци су по уговору дали опроштај свим Србима који су се борили против њих на страни Аустрије.

Српски народ био је тиме веома незадовољан, па су се многи због страха од турске освете иселили у Банат, јер нису веровали у дат опроштај. Многи су се селили још у току рата. Септембра 1789, монаси манастира Студенице прешли су заједно са моштима св. Краља (Стефан Првовенчани) у Панчево, где су остали све до почетка 1792. Тада су се вратили у свој манастир.

18. РЕФОРМЕ СУЛТАНА СЕЛИМА III (1789-1807) И ДОБИЈАЊЕ НАРОДНЕ САМОУПРАВЕ

Да би спречио даље опадање Турске, султан Селим III одлучио се да спроведе реформе у држави. Он је сматрао да је јаничарска војска главни узрок војне слабости турске државе. У Београдском пашалуку, на крајњој, северној граници Турског царства, далеко од централне власти у Цариграду, јаничари су се размножили по градовима као градске посаде. Они су вршили најразличитија насиља над околним становништвом, отимали су сељачке земље, присвајали их (*читилучење*), и наметали се сељацима за нове господаре (*читилук сахибије*). Сељаци су отада морали да дају дажбине и старим феудалним господарима – *сјахијама* и новим – *читилук-сахибијама*.

Султан је протерао јаничаре као главне носиоце феудалне анархије, укинуо је читлуке и установио је редовну војску (*низам његи*). Свиштовским миром јаничарима је било забрањено да се врате у Београдски пашалук.

Да би што лакше обезбедио успешно извођење својих реформи, султан је одлучио да олакша живот хришћанског становништва. Године 1793. и 1794. он је дао Србима низ *самоуправних йовласица*. На челу управе Београдског пашалука налазио се паша као султанов представник, а на челу појединих нахија *оборкнезови* као *народна власт*. Оборкнезови су разрезивали и прикупљали порез и остале дажбине од народа и предавали паши. Ради спречавања повратка јаничара у Београдски пашалук, Србима је дозвољено да организују *народну војску* под командом својих старешина. Дозвољена је *слобода вероисповести* и слободно подизање цркава и манастира пошто се претходно плати везиру 500 гроша за издавање дозволе (*изун*).

У последњем рату Аустрије и Русије против Турске порушен је и попаљен знатан број српских цркава и манастира. Само у Ваљевској нахији изгорело је пет манастира и осам цркава! Од

1793. до 1799. српски народ *обновио* је десетак манастира (1793: Рајиновац, Ћелије; 1794: Боговађа; 1795: Благовештење код Страгара, Рача; 1796/97: Вољавча; 1798: Св. Роман код Ражња, Клисуре на Моравици, у селу Моравцима, у селу Криваји; 1799: Студеница) и три цркве (1795: у Брезовцу код Аранђеловца; 1796: у Врбовцу округ моравички, 1795/57. у Београду). Саграђене су и две *нове* цркве (1794: у Гучи; 1803: у Неготину).

19. СРПСКА ЦРКВА ПОД УПРАВОМ ВЛАДИКА ФАНАРИОТА

Сви Срби епископи морали су да напусте своје епархије после укидања и припајања обновљене Пећке патријаршије Васељенској патријаршији у Цариграду (1766). Они су поумирали по манастирима или у прогонству. Отада су на наше епархије по Србији, Босни, Херцеговини и Македонији под турском влашћу постављани за епископе Грци, мада је било и Срба владика. Известан број тих Грка био је пореклом из Фанара, једне градске четврти у Цариграду у којој се налазило и седиште цариградског патријарха. У Фанару су живеље махом богатије грчке породице које су се бавиле трговачким и банкарским пословима. Обогаћени слој ових трговаца и банкара повезао се са турским владајућим слојем и на тај начин је током времена долазио и до политичког утицаја у турској држави. Тај утицај нарочито је изразит у XVIII и XIX веку.

По нашим епархијама било је Грка епископа из Фанара, те су сви Грци епископи названи *фанариотима*, без обзира да ли су били пореклом из Фанара или нису.

Неки од тих фанариота нису имали довољно љубави и разумевања за тежак политички и привредни положај нашег народа, свештенства и манастира под турском влашћу. Такви су народ проклињали и глобили, свештенство искоришћавали и цепа-ли парохије, а имањима црква и манастира располагали су како су хтели.

У политичком погледу фанариоти епископи, трговци и банкари заносили су се идејом обнове некадашњег грчког царства (*неојелинизам*). На челу тога покрета који је тајно радио, налазила се Васељенска патријаршија у Цариграду. Фанариоти су због таквих политичких разлога изједначавали православну веру са јелинством. Они су сањали да у обновљену грчку државу уђу Грчка, Србија, Влашка и Молдавија. Из тих разлога фанариоти су избацивали словенске књиге из богослужбене употребе, брисали су слављење крсног имена и друго. Словенски језик и словенско појање сматрали су за варварско.

На рђаву управу појединих фанариота жалили су се митрополит Стефан Стратимировић, Доситеј Обрадовић, Вук Караџић и други.

Но, међу фанариотима било је и таквих епископа који су бранили православну веру. Они су више пута штитили народ ослањајући се на султанов берат. Хусеин-паша обесио је владикау нишког Мелентија због родољубља и због веза са кнезом Милошем (1821). После Григорија Србина дошли су на Нишку епархију Грци епископи Јанићије и Калиник који су српском народу и Цркви учинили још више добра.

20. БЕОГРАДСКИ МИТРОПОЛИТИ ФАНАРИОТИ КРАЈЕМ XVIII И ПОЧЕТКОМ XIX ВЕКА

Дионисије Пајазоџлу (Пајангоџуло, Појовић 1784-1791), затекао се на столици Београдске митрополије у време рата Аустрије и Русије против Турске. Он је пришао Аустријанцима и наговарао је трговце у Београду да се преселе у Угарску. Народу је у то време и иначе било веома тешко, те му је још теже падало када је митрополит Дионисије са олтара проклињао оне који нису хтели да се иселе. Као многи други, и Дионисије се преселио у Угарску после неуспелог аустријског ратовања у Србији. Убрзо је постављен за будимског епископа (1791-1828).

Његов наследник *Методије (1791-1801)* управљао је Београдском митрополијом за време извођења реформи и верских и црквених повластица које је султан Селим III доделио српском народу. Он је као присталица султанових реформи утицао на Србе у Поречу да приђу на страну Хаџи Мустафа-паше кога је султан Селим III поставио за пашу у Београдском пашалуку, а да се окану султанових непријатеља. Због своје привржености султановој реформској политици, Методије је морао два пута да бежи испред освете Осман Пазван-оглуа, непријатеља султанових реформи.

Методије је био просвећен, разборит и скроман човек. За време његове управе обновљена је београдска црква која је изгорела у последњем рату.

Српски народ га је волео и имао поверење у њега иако је био Грк. То се види и по томе, што су српски кнезови у договору одлучили да њему однесу на чување ферман добијен 1793. од Порте о висини и начину плаћања пореза. Прота Матија у својим *Мемоарима* наводи да су кнезови однели њему ферман „као глави наше цркве и закона, на аманет да га чува као највеће добро народа”.

Митрополит Методије штитио је Србе кад год је могао, а неке је спасао од натицања на колац. За себе је често говорио да није митрополит зато да станује у најлепшој кући, да га позивају турске паше и народни кнезови, „него сам митрополит да научим, да упутим, да утешим, да заклоним, да откупим и да искупим. Мени је дато ово место да живим за многе, а не за себе самога. Ја сам дужан и да страдам за оне ради којих сам оно што сам”.

Из непознатих разлога, београдски везир затворио га је у кулу Небојшу, у Доњем граду у Београду, а затим га стражарно спровео у шабачки град. Умро је насилном смрћу у затвору.

Леонтије Ламбровић (1801-1813), Грк родом из Једрена налазио се на столици београдског митрополита у току целог Првог српског устанка. Био је најпре слуга, а затим га је Методије, као отресиога младића, узео за свога протосинђела и бринуо се о његовом образовању. Супротно од свога добротвора митрополита Методија, Леонтије је био најпре пријатељ дахија. Зато је у почетку српског устанка безуспешно настојао да одврати Карађорђа од борбе против дахија и од пријатељства са Русијом. А када је увидео да устаници чисте земљу од дахија и Турака, он је променио своје политичко држање.

Почетком 1805, Леонтије је напустио Београд који се још налазио под турском влашћу и пришао је Србима. Дошао је у ослобођено Смедерево и ту се, како Вук Карацић пише, „помешао” међу саветнике. Стално се наметао за председника Правитељствујушћег совјета, али га Срби нису никако хтели, прво што је Грк, а друго што је „као турски човјек од почетка буне једнако свјетовао и наговарао да се Турцима предаду и да се умире, а особито их је одвраћао од Руса”.

Када је Србији 1809. године запретила опасност од Турака, митрополит Леонтије је пребегао из Србије у Панчево заједно са Петром Добрињцем и руским изаслаником Родофинкином, такође пореклом Грком. Када је прошла опасност од Турака он се вратио и живео је у Крагујевцу. Године 1813. пребегао је заједно

са Карађорђем у Земун. Коначно се настанио у Кишињеву. На исповести пред смрт признао је да је он дошао главе митрополиту Методију, своме добротвору и претходнику.

21. ДАХИЈСКА УПРАВА У БЕОГРАДСКОМ ПАШАЛУКУ И ПРИПРЕМА ЗА УСТАНАК

Јаничари су били веома огорчени због одлуке Свиштовског мира по којој им је био забрањен повратак у Београдски пашалук. Зато су отпочели жестоку оружану борбу против султана Селима III, његове централне власти и његовог представника у Београду. Јаничари су се окупили око Осман Пазван-оглуа, одметника од султана и великог противника његових реформи. Међутим, Срби су пристали уз султана и његовог пашу у Београду Хаџи Мустафу (1794-1801).

Ради што успешније борбе против јаничара, Хаџи Мустафа-паша дозволио је да се Срби наоружају, да уреде своју народну војску од око 15 хиљада војника под заповедништвом својих народних старешина.

Удружени Срби и Турци успешно су одбијали нападе јаничара и потукли су их 1798. Но, ускоро се срећа окренула јаничарима! Исте године, Наполеон је потајно спремио флоту, освојио Малту, прешао у Египат и ту отпочео борбу против султана Селима III под чијом се влашћу налазио Египат. Наполеон је побеђивао турску војску и у Египту и у Сирији.

Да би могао сву војну силу да окрене против Наполеона, султан Селим III се измирио са Осман Пазван-огулом, позвао га за видинског пашу и дозволио јаничарима да се врате у Београдски пашалук.

По повратку у Београдски пашалук, јаничари су почели да се свете Србима, убијали су виђеније људе (у Шапцу Ранка

Лазаревића и друге) и вршили су друга насиља над народом. На то Хаџи Мустафа-паша пошаље војску са два топа на Шабац, ослободи град од јаничара и погуби тридесетак Турака, присталица јаничара. Зато се јаничари побуне и убију Хаџи Мустафа-пашу.

Како су тим убиством уништили једновременно и султанову власт, јаничари су разделили Београдски пашалук четворици својих старешина – *дахија*. Дахије, уместо законите султанове власти, поставе своју власт и управу. Они су уклонили султанове чиновнике и поставили су за старешине по варошима *кабадахије*, а по селима *субаше* и *ханџије*. Укинули су дотадашње српске самоуправне повластице, кнежинске и сеоске самоуправе и поново су успоставили читлуке.

Припреме за устанак. Српски народ је био огорчен због укидања самоуправних повластица и због поновног успостављања читлука, а турске спахије због дахијског насиља. Због тога се спахије у Пожаревцу побуне против дахија (1802).

Насиље и укидања повластица, изазвали су отпор у српском народу на челу са кнезовима, свештеницима и трговцима. Кнезови су почели да припремају народ на буну против дахија. Дахије ухвате једно писмо ваљевског кнеза Алексе Ненадовића у коме се јавља аустријским властима у Земуну да се припрема за устанак против дахијске страховладе.

Да би спречили побуну, дахије су посекали око 70 кнезова и других виђенијих људи у Ваљевској нахији и у Шумадији. Неки су успели да им умакну. Међу њима се налазио и Карађорђе. Пред сече кнезова, дахије су почеле да разоружавају народ.

22. САСТАНАК У ОРАШЦУ И БУНА ПРОТИВ ДАХИЈА, ФЕБРУАРА 1804. ГОДИНЕ

Због дахијске тираније, народ је почео да бежи у шуме. Ту се окупљао око појединих хајдучких дружина. Једна од таквих дружина била је и дружина Станоја Главаша, из Глибовца, близу Паланке. Поред других у њој се налазио и Хајдук Вељко. Народ је по шумама почео да се договара о даљој борби против дахија.

Као одговор на сечу кнезова, Срби су почели да убијају јаничаре. Буна је букнула тако што је Карађорђе са својом четом почео да спаљује турске ханове и убија *ханџије* и *субаше*. Пошто се буна све више распламсавала, било је потребно да се изабере вођа устанка и народни старешина. Фебруара 1804. окупило се у Орашцу око три стотине људи. Они су изабрали Карађорђа за *војска* у борби против дахија.

Устанак се веома брзо раширио у Београдском пашалуку. Јаков Ненадовић побунио је народ у Колубари, Лука Лазаревић у Шабачкој нахији, Миленко Стојковић и Петар Добрњац у источној Србији, Стеван Синђелић у Ресави.

За кратко време устаници су истерали јаничаре из већег броја вароши и паланки. Већ до половине марта 1804. истиснута је турска власт из целе Шумадије и Колубаре.

Остружничка скупштина, април-мај 1804. године. С пролећа 1804. налазио се главни устанички војни логор у селу Остружници, на Сави, недалеко од Београда. Ту Карађорђе сазове скупштину свих нахијских и устаничких старешина. Скупштина је закључила да захтева од Порте да се протерају дахије и јаничари и да се Србима врате самоуправне повластице које су 1793. добили од султана. Ове захтеве изложили су у писму с почетка маја 1804. руском посланику у Цариграду.

Мисија Бећир-паше и побијања дахија. На вест о буни, султан је наредио босанском везиру Бећир-паша да оде у Србију ради решавања спора између устаника и дахија. Бећир-паша је дошао са војском на Врачар. Дахије су се уплашиле због његовог доласка, јер их је он раније, на основу одредаба Свиштовског мира, прогнао из Београда. Зато су они кришом побегли чамцима из Београда низ Дунав на острво Адакале са намером да се одавде пребаце код свога савезника Осман Пазван-оглуа у Видину. Но, на Адакалеу их сустигне Миленко Стојковић и, по наређењу Бећир-паше, све их побије (јул 1804). Тиме је завршен први период устаничке борбе.

Српско изасланство у Русији и скупштина у Пећанима. Срби су тражили од Бећир-паше да им Турска призна самоуправне повластице из 1793/94. под условом да за њихово извршење јамче Аустрија или Русија. Пошто о томе нису могли да се нагоде, Бећир-паша се вратио у Босну. Септембра 1804, устаници пошаљу у Русију изасланство на челу са протом Матијом Ненадовићем ради тражења политичке заштите и материјалне помоћи за продужење започете борбе.

По савету Русије устаници одлуче на скупштини о Ђурђевдану 1805. у *Пећанима* (малом селу на обали Саве поред Обреновца) да пошаљу у Цариград једно изасланство. Изасланство је захтевало да јаничари, спахије и сви турски чиновници напусте Београдски пашалук, а да на челу нахија стоје *кнезови*. *Врховни кнез* да буде у Београду. Он би сакупљао одсеком одређени данак и предавао би га једном високом турском финансијском чиновнику (*мухасил*).

Осим тога, скупштина у Пећанима одлучила је да се одметну од турске власти Пожешка, Ужичка и Соколска нахија које се дотада још нису подигле на устанак.

23. БИТКЕ НА ИВАНКОВЦУ (1805), МИШАРУ И ДЕЛИГРАДУ (1806). ИЧКОВ МИР (1806)

Када је Порта примила захтеве скупштине у Пећанима, њој је постало јасно да српски народ жели да се ослободи и дахија, и турске власти уопште и турског друштвеног и привредног феудалног уређења. Зато султан одбије српске захтеве и одлучи да војном силом угуши српски устанак. За београдског везира постављен је нишки мухафиз Хафиз-паша, велики непријатељ српских устаника.

Знатне српске војне снаге налазиле су се под командом Миленка Стојковића и Петра Добрњца у два утврђења на **Иванковцу**, на десној обали Мораве, код Ћуприје. Карађорђе се налазио са главним делом српских снага у утврђењима у Гиљу, код Јагодине.

Хафиз-паша удари са коњицом и пешадијом на Иванковац. Крвава борба трајала је целог дана. Турци су били одбијени. Карађорђе ноћу пређе Мораву, стигне у Иванковац и сутрадан дотуче Турке који се почну повлачити према Нишу. У овој битки рањен је Хафиз-паша.

Српска победа на Иванковцу над султановом војском означава велику прекретницу у српском устанку: *буна против дахија прерасла је у борбу за свржавање турске власти уојшће ради њојиног ослобођења српског народа.*

Победа на Мишару. Године 1806. Турци су обновили борбе против српских устаника. Срби су већ у јануару отпочели борбе. На истоку су ослободили Пореч и утврдили се на околним планинама; на југу су ослободили Параћин, Ражањ и Алексинац и опсели Бању; затим, Крушевац, Јастребац, Студеницу, Вишеград, Нову Варош; продужили су опсаду Шапца. Карађорђе позове на сарадњу црногорског митрополита Петра I, али му он због заплета око Боке није могао помоћи.

КАРАЂОРЂЕ ПЕТРОВИЋ

Преко 40 хиљада турске војске босанског везира Бећир-паше прешло је Дрину и, под командом Сулејман-паше Скопљака, ударило на српски шанац на Мишару, код Шапца. Али Срби под командом Карађорђа потуку Турке 1. августа 1806. у једној од највећих битака и победа српских у току Првог српског устанка.

Победа на Делиграду. После победе на Мишару, Карађорђе оде у помоћ Делиграду код Алексинца. Петар Добрњац је храбро бранио Делиград од напада румелијског валије Ибрахим-паше. После шест недеља борбе, Срби заузму главни турски шанац и нагнају Турке на повлачење ка Нишу. Том приликом Срби су ослободили Алексинац и запленили доста турског оружја. Потом су опсели Ниш.

Ичков мир. Још пре победа на Мишару и Делиграду, Срби су послали у Цариград Петра Ичка да преговара са Портом о миру. Срби су били спремни на мир под условом да им се врати ранија самоуправа на челу са врховним кнезом; утврђена је погодба с Портом о висини годишњег данка који ће Срби плаћати одсеком; данак ће прикупљати Срби, а врховни кнез ће га предавати турском врховном финансијском службенику (*мухасил*); све службе вршиће Срби, укуључујући и чување граница; захтевали су да јаничари и крцалије оду из Србије.

Порта је отезала са испуњењем ове погодбе све до после српских победа на Мишару и Делиграду. Те победе представљају врхунац српског отпора турској власти у Цариграду. Порта је била запрепашћена, јер је одсада морала и против своје воље да рачуна са устаницима као са важним војним чиниоцем. А када је уз то исте године дошло до рата између Русије и Турске, Порта попусти и крајем 1806. прихвати српске захтеве. *Тако се ослободени Београдски пашалук претворило у нову Србију, у нову вазалну државу турског царства.*

24. САВЕЗ СА РУСИЈОМ ЗА БОРБУ ПРОТИВ ТУРСKE (1807-1809) ПОРАЗ КОД КАМЕНИЦЕ (МАЈ 1809)

Ичков мир значио је за оно време велики политички уступак Турске српском народу. Али, пошто је Русија крајем 1806. заратила са Турском, Срби ступе у *савез* са Русијом, *одбаце Ичков мир* и споразумно са Русима обнове борбу против Турске. Срби су се надали да ће уз помоћ Русије постићи потпуну независност.

Руска војска продрла је у Молдавију и Влашку и тиме се приближила Србима. Зато Срби окрену тежиште својих борби против Турака ка источној Србији у нади да ће се на Дунаву састати са Русима. У источној Србији Миленко Стојковић продре у Крајину, нападне Неготин, али га Турци из Видина натерају да се повуче, па га опколе на Штубику, северозападно од Неготина. У помоћ му притекне Карађорђе са прикупљеном шумадијском војском и са Русима који су са генералом Исајевим прешли Дунав и спојили се са Србима.

Дана 19. јуна 1807. они разбију Турке на *Штубику* и *Малајници*, ослободе српску војску опсаде и ослободе целу Крајину, осим Кладова. Хајдук Вељко је очистио од Турака Црну Реку до Бање, а затим је заједно са Петром Добрњцем ослободио Сврљиг и варош Књажевац. У западној Србији ослобођени су Јадар, Рађевина и Лозница.

На велико изненађење Срба, Русија је у Слобозији крајем августа 1807. склопила примирје са Турском. Срби су се разочарали у Русију зато што се о њима уопште није говорило у том примирју и што је требало да руска војска напусти Србију.

Склопљено примирје трајало је до пролећа 1809. За то време прекинута је борба између Срба и Турака. Срби су се посветили изradi своје народне власти, што бољој обуци своје војске и унапређењу просвете. Порта је са своје стране покушавала да се преко цариградског патријарха и видинског митрополита споразуме са Србима. До измирења није дошло зато

што су Срби тражили да српско-турски споразум гарантују Русија и Француска, а Porta није хтела на то да пристане.

Почетком 1809. пропади су и руско-турски преговори о миру. Турска је обновила рат против Русије и Србије. Србија је наставила борбу за своју независност. Срби ударе на Турке са *четири* стране. Једна група под Карађорђем удари на *јужозапад* и покуша да преко Санџака успостави везу са Црном Гором и њеним митрополитом Петром I. Карађорђе ослободи Сјеницу, Нову Варош, потуче пећког пашу на Суводолу, ослободи Нови Пазар и продре до Пријепоља и Бијелог Поља. Друга група под командом Симе Марковића и поп-Луке Лазаревића удари на *запад* и продре у Босну до Сребрнице, Бијељине и Вишеграда с намером да узбуди Србе у Босни. Трећа, главна и највећа група под командом Милоја Петровића удари на *југ*, на Ниш. Четврта група под командом Миленка Стојковића упутила се на *исток*, на Дунав да би успоставила везу са руском војском. Миленко начини шанац на Текији, ослободи Брзу Паланку, састане се са Русима и опседне Кладово. Ту му се придружио један слаб руски одред.

У мају 1809. јужна турска војска удари свом силом на српски шанац Чегар код села *Каменице*, северозападно од Ниша. Због неслоге српских старешина Турци сатру српску војску (*Стеван Синђелић*) и од 952 главе изгинулих Срба саграде код Ниша чувену *Ђеле-кулу*.

После српског пораза код Каменице, Турци једно за другим освоје Делиград, Сталаћ, Крушевац, Јагодину и целу источну Србију до Дунава, па се упуте на Крагујевац и на Београд. Неки од старешина, међу њима и митрополит београдски Леонтије, пребегну у Панчево.

Ускоро се ратна срећа окрене Русима. Услед њиховог предовања Турци се повуку из Србије и тако се она спасе пропасти. У тим тешким данима по српски народ Карађорђе се узалуд обраћао за помоћ Русији, Француској и Аустрији.

25. ДОЛАЗАК РУСКЕ ВОЈСКЕ И БИТКА КОД ВАРВАРИНА И ЛОЗНИЦЕ (1810). БУКУРЕШТАНСКИ МИР (1812)

Године 1810. Срби поново успоставе везу са Русима у источној Србији, у Крајини. Два руска војна одреда прешли су Дунав и заједно са Србима ослободили су Брзу Паланку, Прахово, освојивши турске шанчеве на Дунаву и у Неготину. На то Турци нападну Србију са две стране.

Јужна турска војска која се кретала од Ниша ка северу заузела је целу Крушевачку нахију и ушанчила се у селу Јасики, на левој обали Западне Мораве, према Крушевцу. Удружена руско-српска војска под командом грофа Орурка и Карађорђа жестоко је потукла Турке на Јасики под Хурдиш-пашом (26. августа 1810), а после неколико дана и код *Варварина* (6. септембра), на левој обали Велике Мораве, јужно од Јагодине. После тога у српске руке пали су Књажевац, Неготин и Кладово.

Западна турска војска из Босне прешла је Дрину и похрлила на Лозницу коју је бранио лознички војвода Анта Богичевић. После дванаестодневне опсаде Карађорђе стигне у помоћ, нападне и после жестоке борбе на Тичару, пољу испред Лознице, потуче Турке и натера их да се врате у Босну. За време ове битке сам Карађорђе је вукао топове и размештао их да би боље тукли Турке. Поред других војвода, у овој битки рањен је и поп-Лука Лазаревић.

Следеће године, руски генерал Кутузов потукао је недалеко од Рушчука војску великог турског везира (јун 1811). Поред мањих борби, Срби су однели победу над Хуршид-пашом код Грамаде, јужно од Књажевца. После пораза код Рушчука, Турска понуди мир Русији. Русија је и сама желела да склопи мир, јер се Наполеон спремао у поход против ње.

Букурештански мир, мај 1812. године. Уговор о миру склопљен је у Букурешту. Осми члан тога уговора тиче се Срба. Он

ПОП ЛУКА ЛАЗАРЕВИЋ

обухвата политичке, привредно-финансијске и војне одредбе. Срби су dobili општи и потпуни опроштај (*амнестија*) због устанка на Турску. Порта је обећала да ће споразумно са српским народом одлучити о унутрашњој самоуправи у Србији, слично самоуправама неких других области под њеном влашћу (Архипелаг). Срби ће сами скупљати умерени данак и предавати га Турцима. Договорено је да се турска војска поново врати у све тврђаве, куле и утврђена места у Србији и да у њима постави артиљерију и муницију.

Осми члан Букурештанског мира сматра се у политичком и дипломатском погледу за најдрагоценију добит српског устанка, јер он представља, по Стојану Новаковићу, васкрс српске државе у XIX веку. Његов значај лежи у томе, што је Турска сада први пут „*признала неку самоуправу Србије у једном међународном уговору* и што је тиме Русија стекла формално право да се меша у однос Срба према Порти”.

26. УНУТРАШЊИ РАЗВИТАК И УРЕЂЕЊЕ СРБИЈЕ 1804-1813. ГОДИНЕ

Српска победа на Иванковцу показала је да је буна против дахија прерасла у борбу против турског султана и Турске царевине. Српски устанак добио је изразити карактер *велике револуције српског народа* са циљем да сруши постојеће турско друштвено, привредно и политичко уређење и опстанак.

Основна борбена снага српског устанка и њени носиоци били су сељаци. Они су желели да успоставе *слободан* сељачки посед. У друштвено-економском погледу сељаци се боре за уништење феудалног тимарско-спахијског система и феудалних односа на селу. Зато устаници *укидају* *илаћање харача* *турском султану* и *ускраћују давање кулука и десетки спахијама*. Десетак

сами скупљају ради општих народних потреба и чувају га у *ойишинским* кошевима које су морали изградити сеоски кнезови заједно са селом. Новац добијен од продаје десетка, од закупа риболова, царине и другог, стављен је у *народну касу*. Из те касе плаћани су тобције и подмиривани други ратни издаци.

На тим и таквим привредним односима *слободној йоседа* изградиће се у Србији током XIX века ново, *грађанско друштво на кайићалистичкој основи*.

У политичком погледу српски устанак има *народноослободилачки* карактер. Устаници у крвавим борбама руше и уништавају турску политичку власт и у новој држави стварају нову, народну власт. У ту нову српску државу према тадашњим плановима требало је да уђу све српске земље. Већ од првих дана устанка Срби стварају органе политичке власти своје државе.

Скупштина. У почетку српског устанка, скупштине није бирао народ. Њих су сачињавали скупови устаничких старешина и виђенијих људи из народа. Они су долазили на скупштину ако је требало решавати неко важно питање које се тицало целе земље. Устаничке старешине вршили су у почетку устанка и војничку, и судску и финансијску власт. После се то изменило. На скупштини одржаној децембра 1808. признат је Карађорђе за врховног војводу и *господара Србије* с правом наследства. То је потврдила скупштина одржана у јануару 1811. године.

Правитељствујући совјет. Под утицајем Русије, Срби одлуче на скупштини одржаној на Велику Госпојину 1805. у селу Борку (југозападно од Београда) да установе Правитељствујући совјет. Совјет је имао врховну законодавну, управну и судску власт у обновљеној Србији. Свака нахија *бирала* је за члана Совјета по једног поштеног и паметног човека „који познаје народ и народне послове”. Са ослобађањем појединих нахија и њиховим припајањем обновљеној Србији, растао је број чланова Совјета и власт Совјета.

Први председник Совјета био је прота Матија Ненадовић. Седиште Совјета налазило се најпре у манастиру Вољачи (на источној страни Рудника), затим у манастиру Боговађи (источно од Ваљева). У позну јесен седиште је пренето у ослобођено Смедерево, а 1807. у ослобођени Београд.

Развитак младе српске државе захтевао је све више посла на њеном унутрашњем уређењу. Из Смедерева су разаслате кратке уредбе како треба судити; из Београда је наређено 1807. да се у свакој нахији успостави прави суд од три судије (*нахијски суд*). По Вуку Караџићу, сваки човек могао је тужити овом суду и војводу; војвода је морао доћи у суд да одговара. Ускоро је Совјет издао и једну тарифу за новац „како ће у земљи ићи”. Совјет је исто тако наређивао распродају напуштених турских имања у Београду и у унутрашњости, издавао је државна имања у закуп, убирао је приходе и слично.

Појечитељства. Правитељствујући совјет подељен је 1811. године на владу или *појечитељства* и на *Велики* или *Народни суд*. Владу је сачињавало шест попечитеља: војних дела, иностраних дела, унутрашњих дела, просвете, народне касе и правосуђа. Попечитељ правосуђа био је у исто време и председник Великог или Народног суда те се зато називао *велики вилајетски судија*.

По селима су постојали *сеоски судови* на челу са кнезовима, а по варошима су установљени *магистрати* са председником, два члана и једним писаром. Ако магистрат није могао да пресуди, предмет је слат Народној суду.

Карађорђева црквена йолићка. Већ на почетку српског устанка устаничке вође су настојале да смени фанариоте и да на чело Српске цркве у ослобођеној земљи поставе народне свештенике, своје саборце. Од те намере одвраћао их је 1804. карловачки митрополит Стефан Стратимировић јер још није постојала канонска основа за добијање националне јерархије (која се

везује иначе, за добијање политичке самоуправе или самосталности). А преурањени захтев могао је разгневити цариградског патријарха под чијом се управом налазила Црква у Србији. Од тога су устаници могли у оно време имати само политичке штете.

И поред тога, Карађорђе је настојао да среди нека црквена питања. Правитељствујушчи совјет прописао је једну уредбу о висини свештеничких награда за вршење разних свештенорадњи.

После српског пораза на Каменици из Србије је побегао београдски митрополит, Грк Леонтије. Зато је 3. октобра 1809. изабран за митрополитског намесника архимандрит манастира Раче, Хаци-Мелентије Стевановић, војвода соколски. Срби одлуче да га изаберу за наследника митрополита Леонтија, те га исте године пошаљу у Русију као члана једног изасланства које је молило Русију за војну помоћ Србији и за његово посвећење за епископа. Али, Русија је из политичких разлога онемогућила да га посвети за епископа митрополит Гаврило, егзарх јашки. У октобру 1811. руски цар примио је у Петрограду Хаци-Мелентија у вези његовог посвећења после избора за шабачког епископа. Но, Хаци-Мелентије није посвећен ни на ово поновљено тражење, те је управљао Шабачком епархијом до краја живота као „епископ изабраник”.

Пошто је прошла опасност од Турака, митрополит Леонтије се вратио и поново заузео своју митрополитску столицу. Увидевши да се не могу у том тренутку ослободити Грка епископа у Србији, Срби су се задовољили тиме што су ограничили њихово уплитање у народне послове. Почетком 1811. скупштина је наредила сеоским кнезовима „да се не мешате у свештенички духовни чин, којим имаде митрополит да суди. А свештеници и калуђери да се у мирски и војена не мешају”.

27. ПРОСВЕТА У ОСЛОБОЂЕНОЈ СРБИЈИ

Још у току устанка нека села и вароши тражила су учитеље за своју децу. Децембра 1807, Карађорђе је заједно са Правитељствујушчим совјетом донео једну уредбу којом се, између осталог, наглашава потреба обраћања веће пажње на образовање. Тако су упоредо са полагањем темеља организоване српске државе, полагани и темељи првих основних и средњих школа у обновљеној Србији.

Оснивање Велике школе (1808-1813). Заслугом Доситеја Обрадовића и Ивана Југовића основана је у Београду Велика школа (данас зграда Музеја Вука и Доситеја). У њој се стицало средњошколско образовање. У првој генерацији Велику школу учили су Карађорђев син Алекса, Лазар Арсенијевић-Баталака, писац опсежне историје о Првом српском устанку; затим, синови Младена Миловановића, команданта Београдске тврђаве и други из Београда и околине (Кличевац, Жабари, Остружница, Азања, Чумић итд.).

Један од ученика ове школе био је и Вук Стефановић Караџић. Он ће својом реформом књижевног језика и правописа ударити темељ културном препороду српског народа у XIX веку.

Оснивање и рад Београдске богословије (1810-1813). Београдска богословија основана је две године после Велике школе. Она се налазила у згради коју је Карађорђе са Совјетом поклонио Доситеју Обрадовићу (у Доситејевој улици, ниже Народног позоришта). Доситеј је оправио и знатно проширио ту зграду, па ју је вратио Совјету с препоруком да се оснује богословија за спремање свештеника и учитеља.

Београдска богословија радила је непуне три године. Први управитељ и наставник био је јеромонах Викентије Ракић, један од наших веома плодних књижевника на прелазу из XVIII у

ВИЋЕНТИЈЕ РАКИЋ, први управитељ Богословије и наставник

XIX век. Он је написао и прве уџбенике за Богословију. Школовање је трајало две године. Позната су имена неких ученика Београдске богословије који су као свештеници служили у Рипњу, Парцанима, Обреновцу и у другим местима.

И Велика школа и Београдска богословија престале су са радом после пада обновљене Србије под турску власт 1813. године.

28. ПРОПАСТ СРБИЈЕ 1813. ГОДИНЕ

Турски султан Махмуд II (1808-1839) није био задовољан одредбом Осмог члана Букурештанског уговора о Србији, зато је потписао тај уговор али *без члана о Србији*. Срби су били још више незадовољни, јер су, према уговору, морали дозволити да се истерани Турци врате у Србију, а турска војска у тврђаве Србије.

Русији је стало да се Србија смири у том тренутку како би она могла све своје снаге да усредсреди на Наполеона. Командант руске подунавске војске послао је у Србију руског генерала, грофа Марка Ивелића, пореклом Србина из Боке Которске са задатком да саветује Србе да се смире и да преговарају са Турцима. Због тога је на Велику Госпојину, 15. августа 1812. сазвана скупштина у манастиру Враћевшници (у коме су се тада чувале мошти св. Краља – Стефана Првовенчаног). На скупштини је објављен Осми члан Букурештанског уговора. Срби су га по жељи Русије формално примили, иако су у ствари били против њега.

Карађорђе је поступио по савету Русије. Он је отпочео преговоре са Портом преко нишког Хуршид-паше који је Србима много обећавао. Али, султан је убрзо поставио Хуршид-пашу за великог везира са задатком да уништи Србију. Велики везир захтевао је тада да српски народ „поново буде раја као и раније, да Порти преда градове, топове и оружје; да плати сав

заостали данак од девет година, и то онолики колики је плаћан пре устанка и да се Турци поново настане по варошима”.

Супротно одредби Букурештанског уговора који су формално примили, Срби су на скупштини 1. јануара 1813. у Крагујевцу једногласно одбацили турски захтев. Једино су пристали да плаћају годишњи данак одсеком.

Порта није искрено желела мир са Србима. Она је само чекала повољнији тренутак па да са свих страна удари на Србију. Пошто се руска војска повукла из Србије, Влашке и Молдавије крајем августа 1812, Турци су се целе зиме 1812/13. и целог пролећа 1813. spremали да нападну Србију.

У јулу 1813, турска војска провали у Србију са *три* стране: са *истока* од Видина, са *југа* од Ниша и са *запада* из Босне. *Источна* турска војска нападне Неготин који је храбро бранио Хајдук Вељко. Кад он погине Турци освоје Неготин, а затим и целу Крајину. *Јужна* турска војска заобишла је српску војску у Делиграду и на Морави, близу Пуприје спојила се са источном војском.

У то време Карађорђе је лежао тешко болестан у Тополи, те није могао учествовати у борбама.

Западна турска војска пређе Дрину на мосту код Врањева и удари на српску војску под командом Симе Марковића. Турски везир пошаље зворничког владика да преговара са Србима у шанцу Лешници да предају шанац и оружје. Кад су Срби то одбили, турска војска насрне и освоји Лешницу. Турци су слали зворничког владика и у Лозницу ради преговора о предаји. Но, Срби опет одбију преговоре. Турци навале на Лозницу и заузму је па се упуте на Шабац. У то време Карађорђе је мало прездравио, те се упутио на Дрину. Но, пошто је Лозница пала, он је наредио да се утврди *Засавица*, код Равња. Ту је храбро погинуо Зека Буљубаша (Јова Глигоријевић) са својим „голим синовима”, али није успео да заустави турску војску која је долином Колубаре и Саве надирала ка Београду.

Оглазак Карађорђа из Србије. Карађорђе је увидео да усамљена Србија не може одолети турској сили и да су дани Србије избројани. Он се врати из Лознице у Београд, а затим, последњи пут се појавио војсци на ушћу Мораве према Смедереву 20. септембра 1813. Он је безуспешно настојао да од Русије и Аустрије добије одобрење за пресељавање народа под њихову власт.

Пошто је сваки даљи отпор био узалудан, Карађорђе је са својом породицом, са митрополитом Леонтијем, са својим секретаром и неким другим личностима прешао у Земун 21. септембра 1813. Остаци српске војске распршили су се на разне стране. На дан 25. септембра 1813. турска војска је ушла у Београд. Тако је скоро после десетогодишње упорне и жилаве борбе српског народа у Београдском пашалуку за стварање и изградњу своје националне државе, обновљена Србија поново потпала под турску власт.

29. СРПСКА ЦРКВА У ДАЛМАЦИЈИ

Хришћанску веру у Далмацији проповедао је критски епископ, Тит, помоћник апостола Павла. У Далмацији је врло рано успостављена црквена организација под влашћу римског папе који је управљао преко Солинске надбискупије и Аквилејске патријаршије све до 732. године. Тада је византијски цар Лав III Иконоборац одузео од римског папе целу префектуру Западни Илирик, у коју је спадала и Далмација и потчинио је управи васељенског патријарха у Цариграду.

У то време, после дугих борби, на Балкану су се населила југословенска племена Срби и Хрвати. Хрвати су потпали под утицај Рима, а Срби под утицај Цариграда.

Српска племена настанила су се *јужно* од реке Цетине до реке Бојане, односно у јужној Далмацији и Боки Которској. Користећи слабост Византије, она су двадесетих година IX века под Властимиром створила своју самосталну државу са рашком епископијом под управом охридског архиепископа. У српску државу спадали су предели између река Цетине и Бојане. Због тога је Св. Сава 1219. установио за Српско приморје две епископије: *хумску* или *захумску* са седиштем епископа у манастиру Св. Богородице код Стона, на Пелешцу и *зетску* са седиштем епископа у манастиру Св. Арханђела Михаила на острву Превлаци, код Тивта. Због тога су, Св. Сава и његови наследници, носили титулу „архиепископ свјех србских и *јоморских* земљ”, а после прогласа патријаршије 1346. „патријарх свјем Србљем и *Поморију*” или, свјех српских земљ и *јоморских*”.

Хрватска племена настанила су се *северно* од реке Цетине, односно у северној Далмацији и Истри. У тешким борбама против Франачке државе и Византије, Хрвати су у другој половини IX века створили своју државу која је за владе Томислава (око 910-930) проглашена за краљевину. Услед унутрашњих слабости у Хрватској у XI веку о хрватске земље почели су се

отимати Византија, Млеци, Нормани и Угарска. Најзад, 1102. године Хрватска је ступила у државну заједницу са Угарском (*Pacta conventa*) у којој је остала све до 1918. године.

Оснажена Млетачка република нападала је и освајала је поједине градове и острва у Далмацији. На дан 4. јула 1409. године, угарско-хрватски краљ продао је Далмацију Млетачкој републици за 100.000 дуката. Временом је Млетачка република проширила још више своју власт у Далмацији и Боки Которској. Карловачким миром 1699. она је добила, поред Мореје, проширење до иза Книна, Врлике, Сиња, Дуаре и Вргорца; но, Пожаревачким миром 1718. изгубила је Мореју, али је у Далмацији добила проширење до Динаре и Пролога. Млетачка република сачувала је тадашње границе свога поседа у Далмацији све до своје пропасти 1797. године.

а) Српска црква у Далмацији под хрватско-угарском и босанском влашћу. Северно од реке Цетине, у хрватској држави, није било православних Срба све до средине XIV века. Досељавање Срба у ове крајеве везује се за име сестре цара Душана, Јелене, која се удала 1347. за брибирског кнеза Младена III Шубића. Једно време у Скрадину и Клису налазиле су се српске посаде. Пошто је Јелена после удаје остала у православној вери, она је имала у своме двору духовника Руфина. Руфин је са тројицом светогорских јеромонаха основао 1350. манастир *Крку* (храм Св. Архангела). У то време већ је постојао манастир *Круи*а (храм Успења Богоматере) саграђен 1317. несебичном помоћу српског краља Милутина против кога се, иначе, Младен Шубић 1318, уплео у рат. Крпу су, према предању подигли монаси манастира Крупе у Босни (на утоци Крупе у Врбас). Мајка Ангелина са синовима Ђорђем (потоњи београдско-сремски митрополит) и Јованом богато је даривала Крпу (1494).

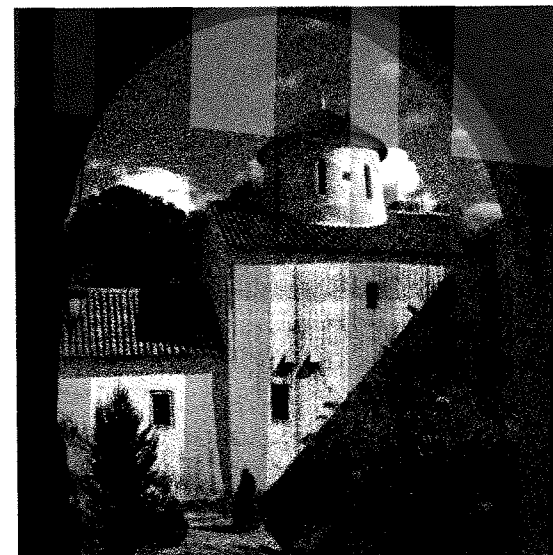
Усељавање Срба из Босне у северну Далмацију омогућено је у време владе Твртка I (1354-1391) који се 1377. крунисао на гробу Св. Саве за *краља Србије и Босне*. Користећи слабост Угарске, он

МОНАСТИР КРКА И БОГОСЛОВИЈА СВЕТА ТРИ ЈЕРАРХА

је освојио целу Далмацију сем Задра и Хрватску јужно од Велебита. Краљ Твртко I саградио је на извору реке Цетине православни храм Вазнесења Господњег. За његове владе спомињу се у Далмацији православне цркве у Клису и у Брибиру. Црква у Брибиру више пута је рушена и обнављана (1574, 1962). За време владе Твртковог брата и наследника Дабише, Босна је признала врховну власт Угарске и одрекла се Далмације и Хрватске. Међутим, Срби су се и даље усељавали у Далмацију. Крајем XIV и првих година XV века, они су се населили око Книна: у Книнском пољу, Голубићу, Пађенима и Полачи. Власти и староседеоци називали су те Србе *Власи* или *Раишани* (Valachi sive Rasciani vel ut verius dicuntur Serviani; Rasciani sive Serviani, atque Valachi, quod vulgo Zrbschy vocant).

Манастир *Драговић* храм Рождества Богородице саградили су 1395. Срби досељени из Босне.

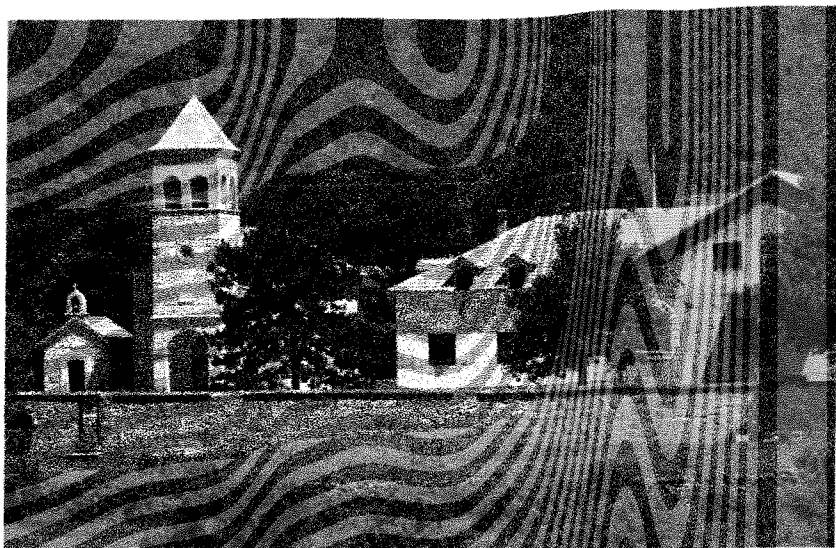

МОНАСТИР КРУПА

б) Српска црква у Далмацији за време турске властџи. Већ после освајања Босне 1463, Турци су почели упадати у Далмацију која је била под млетачком влашћу. Млетачко-турске борбе око Далмације привремено су се завршиле миром 1540. по коме је Далмација подељена на два дела: *далматинско Загорје* дошло је под турску власт, а *далматинско Приморје* под млетачку власт.

Српска црква у *турском делу Далмације* налазила се под управом Охридске архиепископије, а од 1557. под управом обновљене Пећке патријаршије. Овај део Далмације доста је опустео услед честих турских четовања и ратовања. Зато су турске власти насељавале овамо Србе, прозване *Морлаци*. Турске власти издавале су наредбе и „писмене листове” (1533) о заштити вере и слободи вршења богослужења.

О Српској цркви у турском делу Далмације бринуо се *дабробосански митрополит* као егзарх пећког патријарха. Због лакшег управљања црквом у Далмацији дабро-босански митрополит

МОНАСТИР ДРАГОВИЋ

Гаврило Аврамовић (1575-1588) преместио је своје седиште у манастир Рмањ, на ушћу Унца у Уну. Он је први почео да носи титулу „*еџзарх њећког патријарха у Далмацији*”. Један од његових наследника, митрополит Теодор (1601-1619) основао је Богословију у манастиру Крки. То је до данас најстарија позната стручна школа у српској културној историји.

Управа Пећке патријаршије, односно, Дабробосанске митрополије трајала је у овим крајевима до Карловачког (1699) и Пожаревачког (1718) мира. Тада је Турска уступила свој део Далмације Млетачкој републици, те је и Српска црква потпала под млетачку власт.

в) *Српска црква у Далмацији за време млетачке власти.* Православном црквом у млетачком делу Далмације управљао је васељенски патријарх у Цариграду преко *филаделфијског архиепископа* са седиштем у Млещима. За филаделфијске архиепископе бирани су Грци. Филаделфијски архиепископ управљао је

Српском црквом преко архимандрита манастира Крке. Због тога је архимандрит Крке носио титулу „*генерал-викар архиепископа од Филаделфије*”.

Када је Млетачка република 1718. признала цетињском владици Данилу црквену власт над православним Србима у Боки Которској, онда је ова покрајина престала да буде под влашћу филаделфијског архиепископа. Бока је остала под црквеном управом цетињских владика до пада Млетачке републике 1797. године.

Стање Српске цркве у Далмацији под млетачком влашћу било је доста тешко. Као изразито римокатоличка држава, она је сагласно са латинским бискупима у далматинском приморју настојала да поунијати и српски народ и филаделфијског архиепископа; филаделфијски архиепископ Мелентије Тибалди (1685-1713) признао је унију.

Ипак, дешавало се понеки пут да је за генерал-викара постављан и неки Србин епископ. То су били махом они Срби епископи који су се борили против Турака ослањајући се на Млетачку републику. Она је ратовала као члан Св. лиге против Турака (1684-1699) у Далмацији и у Мореји. У вези с тим следи и долазак из Босне *епископа Василија*. Он је пребегао на млетачко земљиште 1692. бојећи се Турака. Патријарх Арсеније III Црнојевић одобрио је да Василије управља Српском црквом у северној Далмацији. Млетачка власт дала је Василију почетком 1693. то право под условом да призна власт филаделфијског архиепископа. Василије је управљао Српском црквом из Голубића. Млетачка власт уступила му је у овом месту једну порушену кулу (коју је он оправио) са запуштеним виноградом неког Турчина и још 70 јутара земље.

Василија је наследио *епископ Никодим Бусовић*, родом из Шибеника (1693-1707). Он је за седиште изабрао место свог пострига манастир Крку, те је као „крчки владика” управљао православним Србима у Равним Котарима, Буковици, книнској и сињској крајини. Патријарх Арсеније III признао га је за епископа и

препоручио га је верницима. Епископ Никодим учинио је такође знатне политичке услуге Млетачкој републици за време Морејског рата. Зато га је она примила, дозволила му да обнови манастир Драговић (1694), и доделила му нешто земље ради издржавања.

Но, пошто је рат још трајао, Турцима пође за руком да упадну у цетињску крајину, те се Никодим гоњен њиховом осветом са калуђерима повуче у Брибир. Ту му Млеци уступе стару грчку цркву Рођења св. Јована Претече да је поправи и сагради манастир. Том приликом уступљено је Никодиму и манастиру Драговићу 50 јутара земље у Међукућама, код Кистања. Када су Турци на основу Карловачког мира напустили Далмацију и вратили се у Босну, епископ Никодим се вратио са калуђерима у Драговић. У новембру 1702, млетачки Сенат му је поново признао духовну власт доделивши му још неке земље у Биљанима (1703).

И поред роварења латинских бискупа, млетачки Сенат је дозволио православним Србима слободно вршење богослужења. Али, када је ускоро од епископа Никодима затражено да се потчини власти латинског сплитског надбискупа, он је то одлучно одбио. Око седам хиљада Срба дигло се на устанак у одбрану своје вере. Никодим је окривљен као подстрекач ове буне, те је морао да се склони из Далмације. Извесно време боравио је у Светој Гори и ишао је у Палестину. Касније, власти су му дозволиле да се врати. По повратку становао је у манастиру Драговићу и у Врлици. У Врлици је, више чесме, саградио једну кућу (ћелију) у којој је живео до смрти.

У борби против Турака ослањајући се на Млетачку републику истакао се већ од 1687. *Саватије Љубибратић*, родом из Пиве, из племена Руђић. Он је био захумски митрополит са седиштем у манастиру Тврдошу, код Требиња. Као храбар човек и велики непријатељ Турака, Саватије се у току Морејског рата тукао против њих „у сваку војску”: учествовао је у нападу на Гацко под Книном, три пута на Требиње, а 1690. ишао је на Љубомир заједно са млетачким провидуром.

Да се Турци не би дочепали утврђеног Тврдоша, Млечани га подигну у ваздух (1694). Херцеговачки паша Хусеин сматрао је Саватију за главног подстрекача борбе херцеговачких племена против Турске. Због страха од освете Саватије са тридесет калуђера, свештеника и лаика пређе у Херцег Нови који је, иначе, спадао у његову епархију. Настанио се најпре у Чардаку, између манастира Савине и Херцег Новог; после се преселио у Топлу. Ту је саградио омању једноспратну зграду са црквом Св. Николе, која му је отада служила као стална резиденција. Лети је радо боравио у Врлици, у кући коју је епископ Никодим саградио.

Из Топле је управљао од 1695. Српском црквом у Боки Которској, а од 1709. и у Далмацији. Као јерарх настојао је да у Далмацији среди питање материјалних обавеза према парохијском свештенству. У том циљу писао је низ писама српским селима по Буковици и другде (Смиљани Стари, Коржуловац, Биљани, Биовичино село, Дрниш). Његовим заузимањем, млетачке власти дозволиле су мешовите бракове под условом да се деца васпитавају у очевој вери; изradio је дозволу за зидање православне цркве у вароши код тврђаве Читлук на Неретви где се настанило неколико породица досељених из Херцеговине. Настојао је да се отвори православна црква у Скрадину. Број српских православних цркава у Боки Которској и у Далмацији у Саватијево време износио је 190.

Митрополит Саватије је био имућан човек. Зна се да је још од 1690. дакле, још пре преласка на млетачко земљиште, плаћао млетачким властима порезе на своје оранице, винограде и ливаде у Подима, Сасовићу, Казимиру, Брајковини и Топли. Због његових ратних заслуга Млетачка република одредила му је 1695. сталну плату од 50 либара и бринула се да је редовно прима, потврдила му је посед имања (1707). Приходе са имања трошио је на одржавање резиденције, на зидање моста преко Суторине на путу за Дубровник („Владичин мост”), на позајмице и друго. Када су Турци 1701. заробили Српског цетињског владика Данила, митрополит Саватије је дао 1000 дуката помоћи за откуп. Потпомагао је Црногорце 1711-1712. против скадарског Тахир-паше.

Пред смрт (1716), Саватије је све своје имање и управу Црквом оставио своме братанцу *Стефану Љубибратићу (1716-1722)*, пореклом такође из Пиве. Стефан се пре монашења звао Вукашин. Као коњаник пришао је Млецима и борио се храбро против Турака, као и његов стриц митрополит Саватије. Заједно са својим стрицем прешао је у Херцег Нови, где им је иначе живела родбина.

У време смрти митрополита Саватија, Млетачка република је још ратовала против Турске, те су јој Срби били потребни. Зато је она из политичких разлога 1. августа 1716. одредила плату архимандриту Стефану који је као коњаник приступио Млецима против Турака (*la rimessa in cavalleria*). Том приликом допустила му је да управља Српском црквом и народом. У то време српски народ нарочито густо је насељавао Равне Котаре, Буковицу, Книнску крајину, Петрово и Косово поље, Сплитско загорје, Цетинско и Сињско поље и све до реке Неретве.

Као архимандрит, Стефан се бринуо за њему поверену управу Цркве. Он је у име Саватијево посетио 1715. већину цркава у Далмацији, а после његове смрти обављао је каноничке посете по далматинским селима и варошима (Сплит, Сињ и друге). Бринуо се да свештеници врше редовно богослужења, да проповедају и тумаче јеванђеље. Многим сеоским црквама које су постојале од XVII века (Добропољци, Јагодња, Ивошевици, Кричке, Крушево, Отон, Петрово поље, Стрмица, Отишић) поделио је богослужбене књиге донете из Русије, уводио је матице рођених, венчаних и умрлих; за херцеговачке Србе пресељење Стефановом заслугом у Имотски преобраћена је једна напуштена цамија у православну цркву. Његовом заслугом млетачке власти уступиле су манастиру Савини 40 јутара напуштених турских ораница и винограда у селима Драчеву и Звалинама, у Попову.

Пећки патријарх Мојсије Рајовић (1712-1726) посетио је 1719. Црну Гору. Том приликом сишао је у Боку Которску која се налазила под млетачком влашћу. На молбу црногорског

владике Данила, свештенства и народа, патријарх Мојсије посветио је, с пристанком млетачке власти, архимандрита Стефана за епископа на Сreteње 1719. године.

Пошто су Млечани годину дана пре признали црногорском владици Данилу јурисдикцију над православним Србима у Боки Которској (1718), то је новопосвећени епископ Стефан пренео своје седиште у манастир Драговић. Одавде је управљао српском црквом у Далмацији. У знак признања за политичке услуге, млетачке власти поклониле су епископу Стефану и братству Драговића 8 јутара оранице и једну башту у Врлици (у септембру 1719), а после годину дана још и неке земље код Вуковића моста.

Рат Млетачке републике и Аустрије против Турске завршен је Пожаревачким миром 1718, те је на млетачко-турској граници у Далмацији дошло до смиривања. Срби нису били више потребни Млечанима као војници против Турака, те су почели мењати своју дотадашњу политику према њима. Чим је епископ Стефан прешао у Драговић, латински бискуп на челу са задарским надбискупом Вићентијем Змајевићем, пореклом Црногорцем, отпочео је бесомучну пропаганду код Римске курије и Сената у Млецима против епископа Стефана и против Православне цркве. Захтевали су да се Стефан протера из Далмације, а да се оснаже уредбе из XVI века, поновљене 1708, по којима се у Далмацији неће трпети ниједна вероисповест сем римокатоличке. Тадашњи главни млетачки провидур у Далмацији и Боки Которској разложно је бранио Српску цркву и епископа Стефана од неоснованих напада. Истицао је Стефанове политичке заслуге за Млетачку републику и наглашавао да је Стефан млетачки поданик. Али млетачки Сенат је остао упоран у својим захтевима. Прекорео је главног провидура због пријатељског држања према српском народу и својим дукалом од 11. априла 1722. одузео је епископу Стефану право управљања српском црквом у Далмацији. Зато је епископ Стефан – „епископ новски и примас далматински” отишао из Драговића у Врлику, а одавде у Медак, у Лици који се налазио под аустријском влашћу.

Заузимањем београдског митрополита Мојсија Петровића, аустријски цар Карло VI поставио је Стефана за епископа коштајничко-зринопољског са седиштем у Костајници (1728-1740). Епископ Стефан учествовао је на црквенонародном сабору у Карловцима 1726. где је упознао чланове са тешким положајем Православне цркве у Далмацији. Сабор је критиковао непријатељску млетачку политику, али је све остало по старом. Млетачка република наставила је са непријатељском политиком према Српској цркви.

Срби су покушали да се одупру таквој политици. Родољубиви и одлучни парох у Бенковцу, *Симеон Кончаревић* сазвао је народни збор у Бенковцу 1731. који је одбио сваку јерархијску, управну и литургичку везу са Римокатоличком црквом; наглашене су догматске разлике између двеју цркава, истакнута је обавеза да српски свештеници служе према важећим канонима Православне цркве и одлучено је да се од млетачког Сената тражи одобрење за избор православног епископа за Далмацију.

Сенат је тек 1739. забранио латинским бискупима да настрћу на Српску цркву, али је Србима забрањено да бирају свога епископа. Упркос тој забрани, Срби из Далмације и Боке Которске скупе се на збор код цркве Св. Илије на Далматинском Косову и на Ваведење 1750. изабери *Симеона Кончаревића* за свога епископа. После тога, Симеон се замонаши у манастиру Крупичи. Далматински Срби извести пећког патријарха Атанасија II о избору. Атанасије нареди дабробосанском митрополиту Гаврилу да Симеона посвети за епископа. 15. септембра 1751. године. Гаврило је посветио Симеона у манастиру Дужима.

Епископ Симеон (1751-1762) управљао је Српском црквом у Далмацији годину и по дана из своје резиденције код цркве Св. Јована Крститеља у Бенковцу („Владичанска црква”). Ради лакшег управљања поделио је епархију на пет протопопијата (котарски, буковички, кнински, петровопољски и цетински), бринуо се за приноу монаха по далматинским манастирима; архимандрита манастира Крке, Никанора Рајевића, одредио је за свога егзарха.

Због притиска млетачке власти и латинских бискупа, Симеон се морао преселити у Попину, у Лици под аустријском влашћу. Одавде је све до 1762. управљао својом паством у Далмацији. Али, када су далматински Срби запретили буном ако им се не врати епископ, млетачке власти прогласиле су Симеона за „државног издајника, јер буни народ против државе”. Због тога је Симеон морао да се уклони. После Спасовдана 1762, он се одселио у Кијев, у Русију заједно са неколицином калуђера манастира Крупичи и са тридесетак породица. Настанио се у петропавловском манастиру где је живео до смрти (12. фебруара 1770). У том манастиру је сахрањен.

Кончаревић је први српски писац XVIII века из Далмације. У српску историографију ушао је по своме знаменитом *Љетопису грађанских и црквених догађаја* који је остао у рукопису на 368 страна. *Љетопис* обухвата политичку и црквену историју нашег народа до 1754. године. У њему су нарочито значајни подаци о животу и развоју Српске цркве у северној Далмацији, као и подаци о постанку манастира Крке, Крупичи и Драговића.

После одласка епископа Симеона, млетачке власти наставиле су са својом непријатељском политиком према Српској цркви. Православне цркве су рушене или претваране у римокатоличке, а свештеници су ометани у вршењу својих пастирских дужности. Млетачка власт и латински бискупи држали су се одредбе из 1708. по којој је у млетачкој Далмацији могла постојати само римокатоличка вера. Млетачка власт отварала је у Далмацији нарочите школе за спремање унијатског подмлатка, али се наш народ за своје верске потребе обраћао православним епископима у Босни, Хрватској и Славонији.

Нешто сношљивије стање настало је пред пропаст Млетачке републике. Тада су укинута закони и наредбе против Православне цркве. Од тога доба Срби граде своје основне школе, иако власт није радо гледала на њих. Познати српски књижевник XVIII века, Доситеј Обрадовић, био је једно време учитељ у тим нашим школама у северној Далмацији (Голубић, Плавно, Орлић).

30. ФРАНЦУСКА УПРАВА У ДАЛАМЦИЈИ И УСТАНОВЉЕЊЕ ДАЛМАТИНСКО-ИСТРИЈСКЕ ЕПАРХИЈЕ (1808)

Француска револуција срушила је стари феудално-апсолутистички поредак. Околни владари препали су се њеног утицаја на њихове земље, те су закључили прву коалицију против Француске и заратили с њом. У том рату Наполеон Бонапарта срушио је Млетачку републику, а њену територију миром у Кампоформију уступио Аустрији (1797). Тако су се Млеци, Истра, Далмација и Бока Которска нашле под влашћу Аустрије.

Прва аустријска управа у Далмацији и Боки Которској трајала је кратко време (1797-1805). Положај Српске цркве није се нимало поправио. Напротив. Највише аустријске власти потпомагале су унијаћење. За мисионара и пропагатора уније одређен је Јулијан Спорнинг (1804).

У даљим ратовима против Наполеона, Аустрија се удружила са Русијом и Енглеском (трећа коалиција). Али, Наполеон однесе победу над руско-аустријском војском код Аустерлица (Славково, у Моравској), те миром у Пожуну (Братислава) 1805. Аустрија буде приморана да уступи Француској, поред других предела, Далмацију и Боку Которску. Ускоро француска војска запоседне Дубровник, те укине Дубровачку републику (1808).

Од освојених словеначких и хрватских покрајина, од Далмације и Боке Которске Наполеон створи *Илирске провинције*. Напредна француска управа завела је једнакост пред законом, укинула је старе феудалне привилегије, завела је савремено законодавство и објавила је закон о верској трпељивости; основан је, затим, знатан број школа са наставом на италијанском језику: 1 лицеј у Задру, 7 гимназија (Шибеник, Задар, Трогир, Сплит, Макарска, на Крку и Хвару), 20 основних мушких и 12 женских школа, 8 уметничких и трговачких и других школа.

Установљење Далматинско-истријске епископије, 1808. године. Услед такве напредне политике у Далмацији настали су повољнији услови за црквени живот и рад. На молбу далматинских Срба да добију своју народну цркву и епископа, Наполеон I декретом од 19. септембра 1808. установио је самоуправну српску епархију за Далмацију са седиштем у Шибенику. У састав нове епархије ушла је и Истра са српским црквеним општинама у Пули и Пероју. Осим епархије установљене су још конзисторија и богословија.

Новим декретом од марта 1810, издатим у Компјењу, близу Париза, Наполеон I је на предлог истарских Грка поставио Грка *Венедикта Краљевића (1810-1828)* за првог епископа нове епархије. За његовог помоћника постављен је Герасим Зелић, архимандрит манастира Крке. Зелић је управљао црквеним животом у Боки Которској која је сачињавала *велико викаријатство* нове епархије.

31. СРПСКА ЦРКВА У ДАЛАМЦИЈИ ПОД АУСТРИЈСКОМ ВЛАШЋУ (1814-1918)

Француска управа у Далмацији и Боки Которској није била дугог века. Наполеон одлучи да подвргне Русију своме политичком утицају и економским интересима, те са пола милиона војника крене 1812. у поход на Русију, али, претрпи страховит пораз и огромне људске губитке те буде приморан да се повуче. После његовог слома, Русија, Пруска, Енглеска и Аустрија склопе седму коалицију и у чувеној „бици народа” код Лајпцига октобра 1813. потуку Наполеона. Војске коалиције провале у Француску и заузму Париз.

Бечки конгрес и Свети алијанс. Државе победнице су сазвале мировни конгрес у Бечу (1. XI 1814–9. VI 1815) ради сређивања територијалних и политичких питања после Наполеоновог пораза. Бечки конгрес покушао је да врати точак историје уназад. Да би повратио стање у Европи од пре Француске револуције и пре Наполеоновог царства, конгрес је усвојио *начело легитимитета*. Без обзира на народно расположење и на начело народног суверенитета, руководеће силе на конгресу враћале су поново на власт свргнуте, „законите” (легитимне) династије и владаре и враћали свакој држави у рату освојене територије. Тако су Истра, Далмација, Бока Которска и неки други наши крајеви поново дошли под власт Аустрије.

Прота Матија Ненадовић отпутовао је у Беч где је покушавао да заинтересује учеснике конгреса, а нарочито Русију, Аустрију и Енглеску за веома тешко стање српског народа под Турцима после пропасти Србије. Међутим, представници великих сила одбили су да решавају о српском питању, пошто је Бечки конгрес расправљао само о променама које је Наполеон извршио. Због тога о меморандуму Русије о стању српског народа под Турцима није расправљано на конгресу. Аустрија је покушала преко свога посланика у Цариграду да утиче на Порту и њено држање према Србима, а преко пограничне генерал-команде да утиче и на београдског везира „да не чини мучитељства на христијанску”.

Ускоро после закључења Бечког конгреса, Русија, Аустрија и Пруска склопе *Свети алијанс* због борбе против растућих револуционарних покрета у појединим европским земљама. Овом савезу приступиле су све европске државе сем Енглеске, римског папе и Турске. Тако су „у свим земљама после 1815. године противреволуционарне партије држале у својим рукама узде државне управе. Феудални аристократи господарили су у свим кабинетима од Лондона до Напуља, од Лисабона до Петрограда”.

Душа Свете алијансе био је аустријски министар Метерних који се на Бечком конгресу истакао као велики противник Француске револуције и свих њених политичких, социјалних и економских тековина. Окретан, лукав, дрзак и саможив, Метерних је био коловођа европске реакције гушећи сваку слободну мисао и сваки опозициони политички покрет.

Ипак, идеје Француске револуције о личној, грађанској и националној слободи и независности крчиле су себи пут. У Италији – у Напуљу и Пијемонту дошло је 1820-1821. до револуције коју је Аустрија, чланица Свете алијансе крваво угушила. Војно-династичку и умерену буржоаско-либералну револуцију у Шпанији (1820-1823) угушила је војска Француске.

Епископ Венедикт Краљевић и његов рад на унији. На основу одлуке Бечког конгреса, Француска је уступила Аустрији Истру, Далмацију и Боку Которску, поред других наших области. У току своје управе која је трајала више од једног века (1814-1918), Аустрија је уређивала администрацију, судство и финансије, али се у питањима вере показала врло нетрпељива све до 1849. године.

Венедикт Краљевић (1810-1828), кога је Наполеон постао за далматинско-истријског епископа, остао је и за време Аустрије. Он је у почетку био добар архијереј. Његовим заузимањем одстрањени су римокатолички олтари из српских цркава у Боки Которској; на основу његовог решења јеромонах Јосиф Троповић отворио је „школу просвештенија” у Топли, у којој ће учити и Његош; одбио је да се народ поучава из катихизиса штампаног латиницом и слично. У мају 1816. лично је молио цара Фрању I у Трсту да дозволи отварање православне богословије у Шибенику и зидање православне цркве у Сплиту.

Приликом повратка из Трста, Краљевић је са аустријским намесником у Задру расправљао о унији, а приликом поновне посете аустријског цара Далмацији у мају 1818. Краљевић је обновио молбу за добијање православне богословије. Том приликом је задобијен да преко будуће богословије ради на унији.

Ускоро је био позван у Беч где је дао писмену изјаву да ће потпомагати сједињење цркава у Истри, Далмацији и Боки Которској. О томе је саставио и један пројекат, мада сâм формално није никада примио унију. Аустрија је желела да унијаћењем постигне политичке користи: да отргне православне Србе у Далмацији од утицаја Русије, Србије и Црне Горе.

Унијатски митрополит у Галицији предложио је, на захтев цара, четворицу спремних унијатских свештеника за професоре богословије у Шибенику. Но, убрзо после доласка ових унијата, у народу је дошло до великих метежа. Срби из Шибеника и Трста обавештавали су црквене општине и свештенике о Краљевићевим намерама, те се народ побунио. На Духове, 10. јуна 1821. пуцано је из заседе на владичине кочије. Убијени су један унијат професор и командант Шибеника. Краљевић се није налазио у колима.

Због атентата осуђени су на двадесет година робије прото-синђел Кирило Цвјетковић и двадесет Срба. Краљевић се уклонио 1823. у Италију где је и умро. После његовог одласка, црквене послове обављао је администратор епархије, задарски парох Спиридон Алексијевић.

32. СТАРАЊЕ КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ О СРБИМА У ДАЛМАЦИЈИ

Од 1820. до 1822. године карловачки митрополит Стефан Стратимировић живо се заузимао код аустријског цара Фрање I (1792-1835), иначе веома ревносног римокатолика, а затим код реакционарног канцелара Метерниха и код министра унутрашњих послова да онемогуће Краљевићу рад на унијаћењу народа. Стратимировић је тражио заштиту за српски народ у Далмацији позивајући се на идеју хришћанске трпеливости и на верску

слободу. Његовој акцији придружиле су се црквене општине и свештенство епархије. И једни и други поднели су цару 1821. у Љубљани по један меморијал којим су молили да се Краљевић и унијатски свештеници уклоне из Далмације.

Акција је уродила плодом. Краљевић се после покушаја атентата уклонио из Далмације и ускоро је пензионисан. Године 1828, 29. децембра, цар је одлучио да Далматинско-истријску епархију потчини управи Карловачке митрополије под условом, да карловачки митрополит може посветити само оног епископа кога цар именује, да нови епископ и његов викар полажу заклетву једино цару, да ће се наредбе доносити сагласно са аустријским намесником у Далмацији и да се карловачки митрополит неће мешати у управу епархије и у послове епископа.

Далматинско-истријска епархија остала је под управом Карловачке митрополије до 1874. године. Митрополит Стратимировић посветио је за епископа *Јосифа Рајачића (1829-1834)*, родом из Лучана, у Лици. После завршене гиманзије у Карловцима и Сегедину, Рајачић је учио право у Бечу, а затим се замонашио у манастиру Гомирју, у Хрватској. Рајачићев рад у Далмацији испуњен је одлучном борбом против унијаћења српског народа у два села Петровог поља (Кричке и Баљци) и у Дрнишу. Унија је имала нешто успеха јер су је новцем и оружјем подржавали и потпомагали римокатолички бискуп у Шибенику Бордини и аустријски намесник Далмације, гроф Лиленберг.

Рајачићевом заслугом цар је одобрио 1832. да се о државном трошку отвори петоразредна богословија (*клирикална школа*) која је отпочела са радом 1833. године. Иако је цар на Рајачићеву молбу поновио да православни морају уживати верску слободу, ипак, је Рајачић премештен за вршачког епископа због жестоког опирања унијатској пропаганди и грофу Лиленбергу.

Рајачића је наследио *Пантелејмон Живковић (1834-1835)*. У вези борбе против уније путовао је у Беч, али је већ после годину дана премештен за будимског епископа. Од његовог одласка до 1843. остала је Далматинска епархија без свога епископа.

У току осам година њоме су управљали администратори (титуларни архимандрит манастира Крупе Симеон Тркуља, јеромонах истог манастира Силвестар Вучковић и архимандрит манастира Ходоша Стефан Крагујевић). Године 1841. пренето је седиште епископије и богословије из Шибеника у Задар.

Народни прейород у Далмацији и захтјеви далматинских Срба 1848. Јеротјеј Мутибарих (1843-1853). Крајње реакционаран и апсолутистички режим канцелара Метерниха за владе Фрање I (1792-1835) и Фердинанда I (1835-1848), и поред свих настојања, није могао да спречи ширење и усвајање идеја Француске револуције. Буђење народне власти и с тим у вези ширење идеје о народном јединству шириле су се по свим југословенским покрајинама под влашћу Аустрије.

Романтичарски покрет неговао је народну прошлост, народну књижевност и народни језик као битна обележја националне припадности и националне свести. Све то дизало је национални понос и достојанство и уливало наду у политичко ослобођење целокупног српског народа од власти реакционарних режима.

Зачетници народног препорода у Далмацији били су Срби. Др Теодор (Бождар) Петрановић, рођени брат потоњег епископа Герасима, покренуо је 1836. у Карловцу „српско-далматински алманах” под називом *Љубишћел просвешћенија*, који је од 1838. излазио у Задру под насловом *Српско-далматински маџазин*. Петрановић је био добар Србин, али и један од најизразитијих идеолога јужнословенске мисли. Он се борио за увођење народног језика у школе и у судове. Бројне основне и средње школе које је Наполеон основао прихватила је и Аустрија. Али, и за француске и за аустријске власти настава у свима школама одржавана је на италијанском језику, те су школе постале жаришта ширења италијанског културног утицаја. Многи изучени ђаци тих школа почели су да заборављају свој језик. *Српско-далматински маџазин*, у коме су сарађивали и Срби и Хрвати, био је живи доказ да се и на српско-хрватском језику може неговати култура и да зато тај језик треба неговати и волети га.

Сплићанин др Анте Кузманић покренуо је 1844. у Задру *Зору Далматинску* која је ширила идеје *илирског покрета*. Овај часопис објавио је у своме првом броју песму Петра Прерадовића „Зора пуца, биће дана”. Велики утицај на буђење народне свести одиграле су *Искрице* Николе Томазеа, Србина из Шибеника, али Италијана по култури. Он је сам вредно учио српски језик. У 33 искрице (афоризма) он говори са великом љубављу о српском народу у Далмацији и шта све треба предузети за његов општи напредак. Широко словенско и српско осећање избија из сваке искрице.

Револуција у Аустрији 1848. срушила је омрзнути Метернихов режим. Под утицајем националних и либералних идеја и тежњи револуције, аустријски цар био је приморан да објави устав половином марта 1848. Устав је гарантовао свим грађанима „драгоцјене уставне слободе”. Далматински Срби живо су учествовали у тадашњим догађајима. На подстрек проте Георгија Николајевића српска православна црквена општина у Дубровнику упутила је карловачком патријарху Јосифу Рајачићу жеље и захтеве далматинских Срба: потпуну слободу Цркве, право прелажења из других вероисповести у православну, право скупштине састављене од свештенства, грађана и сељака да предлаже тројну кандидатуру епископа или да се изасланици шаљу на сабор у Карловце; потпуну слободу српских школа над којима ће бити један врховни инспектор и двојица директора, од којих један за задарско и сплитско, а други за дубровачко и которско окружење; школске књиге за српске школе да се састављају у споразуму са епископом, а учитељи по варошима и селима да буду плаћани за свој рад из истог фонда из кога се плаћају италијански учитељи; да парохијски свештеници буду плаћани из државне касе и друго.

Епископ Мутибарих трудио се приликом својих канонских посета да упозна народ са значајем насталих политичких промена у Аустрији у односу на српски народ: са датом слободом савести, са дозволом употребе народног језика у школама и

са значајем закона о слободи штампе. Ново политичко стање омогућавало је поунијањеним Србима да се врате својој Цркви. Од око 80.000 Срба прешло их је до половине XIX века на унију око 900. После Мутибарићеве канонске посете преко 250 унијата из дрнишке крајине напустили су унију. Број унијата спао је до почетка XX века на њих 72.

Мутибарић је прописао правила од 33 члана за црквену и манастирску унутрашњу и спољашњу службу (1844). Безуспешно је настојао да оспори манастирима право на парохије (1853).

Мутибарића је наследио *др Стефан Кнежевић (1853-1890)*, први Далматинац епископ далматинске епархије. Био је заштитник удовица и сирочади. Под утицајем идеја народног препорода и Кнежевић је радио на јачању народне свести и на отварању епархијских основних школа. На његов подстицај основан је низ задужбина просветне сврхе, а и сам је основао две задужбине намењене тим циљевима.

Као јерарх успео је да установи конзисторију (1860) и вишу богословију (1869). Потврдио је правила за црквену и манастирску управу свога претходника и одобрио је статут за држање сабора манастирске братије (1868).

За његово време извршена је деоба Српске цркве у Далмацији на Епархију далматинско-истријску са седиштем у Задру (*задарска епископија*) и на Епархију бококоторско-дубровачку са седиштем у Котору (*котторска епископија*).

И Кнежевићев наследник *др Никодим Милаш (1890-1910; 1915)* знатно је допринео уређењу Српске цркве. После основне школе и гимназије у Задру, Милаш је учио богословију у Карловцима, философију на универзитету у Бечу и духовну академију у Кијеву. Са местајаја професора богословије у Задру изабран је за епископа.

Епископ др Никодим познат је као црквени писац. Написао је велики број значајних дела из области канонског права. Она су превођена на руски, бугарски, грчки, румунски и немачки језик, а нарочито његово *Православно црквено право* које је доживело неколико издања. Успешно се бавио историјом Далмације. На

основу Кончаревићевог *Љетописа* написао је опсежно дело *Православна Далмација*, а на основу неких других извора *Стион у средњим вијекovima*. Издао је прикупљену историјску грађу своје епископије.

33. УСТАНОВА БУКОВИНСКЕ МИТРОПОЛИЈЕ И ПРИСАЈЕДИЊЕЊЕ СРПСКЕ ЦРКВЕ У ДАЛМАЦИЈИ ИСТОЈ

После гушења револуције (1848/9) у својој земљи, Аустрија је завела крајње реакционарну апсолутистичку владу (*Бахов айсолутизам 1849-1859*) која је укинула све раније уставе и самоуправе дате под притиском револуционарних захтева појединих народа. Али, Аустрија ипак није могла спречити народне тежње за уједињењем. Годне 1859. она је претрпела страховит пораз у француско-сардинском рату, те се одлучила на унутрашње реформе. Аустрија је 1867. подељена на основу *дуализма* на две државе: на Аустрију и на Угарску. Обе државе отада су се заједнички бринуле само за спољне послове, војску и финансије, а све остало водиле су свака за себе. Тако је постала *Аустро-угарска монархија*. На основу аустро-угарске нагодбе 1867. Далмација је припала Аустрији, а Хрватска као равноправни члан, припала је Угарској.

Установа Бококоторске епархије и њени епископи. Како се територија Карловачке митрополије налазила у Угарској, то је Аустрија од Српске цркве у Далмацији и Русинско-румунске цркве у Буковини установила засебну Буковинско-далматинску митрополију. Наиме, народ у Дубровнику и Боки Которској поднео је у јуну 1867. молбу да добије свога епископа. На основу те молбе утемељена је почетком новембра 1870. *бококоторско-дубровачка епархија* са седиштем епископа при цркви Св. Николе у Котору (*Котторска*

ЕПИСКОП СТЕФАН КНЕЖЕВИЋ (1853–1890)

ЕПИСКОП др НИКОДИМ МИЛАШ (1890–1910; 1915)

ейискојија). Почетком марта 1871. цар је именовао за епископа архимандрита, конзисторијалног саветника Герасима Петрановића, „мужа изврсна и чиста, непорочна са свога живота и с учености своје, мужа, који је за поредак црквени и за образовање народа јако заслужан, који је поради познавања завичаја свога вредан препоруке”. Године 1873. Задарска и Которска епископија потчињене су буковинском митрополиту у Черновицама. На дан 9/21. маја, о Спасовдану, буковински митрополит Теофил Бендел (1873-1875) и задарски епископ др Стефан Кнежевић посветили су у грчкој цркви Св. Тројице у Бечу *Герасима Петрановића (1874-1906)* за првог епископа Бококоторско-дубровачке епархије.

Међуцрквени односи уређени су на тај начин, што су православни епископи у Далмацији признавали „митрополита Черновичкога за свога непосреднога поглавара црквенога, а тако исто у стварима догматским и чисто духовнима, српскога патријарха Карловачкога, с његовим синодом за врховну власт неодвисне цркве грчке-источне у државама нашим”.

Епископ Герасим потиче из родољубиве породице која се својевремено доселила из Глухог Дола (Црна Гора) у Дрниш, а одавде у Шибеник. Герасимова мајка учествовала је у завери против Венедикта Краљевића. Његов отац провео је две године у затвору јер је осумњичен да је такође умешан у ту заверу. После основне школе у Шибенику, завршио је гимназију у Карловцима као питомац архимандрита Зелића (коме је после из захвалности подигао у Крупџи споменик). У Загребу је слушао две године философију. Ту је потпао под утицај идеја илирског покрета које су га одушевиле. После философије завршио је богословију у Карловцима и ступио у монашки чин. Године 1853. постављен је у Бечу за цензора српских књига. За време двогодишњег боравка у овом граду, често је долазио у кућу Вука Караџића и упознавао га са народним обичајима и лексичком грађом у Далмацији. Када је за епископа др Стефана установљена конзисторија, онда је Герасим, архимандрит манастира Драговића, постао њен члан.

Епископ Герасим је једна од најсветлијих личности наше црквене и народне историје.

Као јерарх, приликом канонских посета одржавао је састанке са народом. На тим састанцима читани су поједини делови Вуковог *Ковчежића за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, играло се народно коло и певале су се песме уз гусле. На тај начин будио је у народу националну свест. Бринуо се за побољшање плате свештенству, његовим заузимањем почела је градња цркве Св. Стефана Штиљановића у Бечићима (Паштровићи), а као председник одбора утицао је да подизање православне цркве у Херцег Новом буде у спомен на босанског краља Твртка I. За време Герасимове управе припојен је Спич Которској епархији (1878).

Своје родољубље, дарежљивост и политичку свест показао је у више махова. Године 1873. у време глади у Црној Гори и Боки Которској помагао је хлебом и новцем изгладнеле; када је букнуо устанак у Кривошијама 1869, Аустрија је узалуд покушавала да га војском угуши. Устаници су тукли бројнију аустријску војску. Устанак се раширио и на осталу Боку, изазвао је велике наде у Босни и Херцеговини и застрашио Аустрију. Епископ Герасим је ишао међу устанике да их умири, а с друге стране препоручивао је аустријским властима да поступају благо са устаницима. Кнезлачким уговором, Аустрија је почетком 1870. дала помиловање устаницима и пристала је да плати сву причињену штету нанету паљењем 16 села и три манастира, разарањем 17 цркава и уништењем других привредних добара и хране. У ратовима које су Србија и Црна Гора водиле за ослобођење и независност 1875-1878, епископ Герасим помагао је сиромашне породице из ових крајева које су пребегле у Боку. У вези са тим, основао је фонд од 1.000 форинти за помоћ сиромашној деци из Кривошија, Леденица и Убала.

Он је подстицао народ на рад и штедњу. Сматрао је да се само привредно ојачани српски народ у Боки може успешно борити против туђинских утицаја, а ти утицаји нарочито долазе

преко иностраних занатлија. Да би такве утицаје онемогућио, епископ Герасим је основао фонд од 7.000 форинти за помагање младића склоних учењу разних заната; уколико таквих не би било, онда да се потпомажу ученици учитељске, пољопривредне или наутичке школе. Сељацима је помагао при грађењу путева, поправци извора и слично. Основао је фонд од 300 форинти за помоћ сиротињи у Савини и за одржавање путева које је сâм изградио.

Особиту пажњу поклањао је унапређењу просвете у својој епархији. Родитеље је подстицао да шаљу децу у средње и стручне школе. Сваке године даривао је сиромашној школској деци књиге, о Божићу одело или обућу, а о светосавским прославама слао је прилоге у Босну и Херцеговину и академским друштвима. Фонду српске основне женске школе у Котору приложио је 800 форинти, помагао је оснивање мушке основне школе у истом граду и прилагао новац за оснивање српске школе у Задру; затим, фонду свештеничких удовица и друго. Под његовим утицајем, игуман манастира Бање код Рисна, основао је фонд од 10.000 форинти за помоћ сиромашним младићима, а бивши дабробосански митрополит Николајевић основао је фонд од 12.000 форинти за потпомагање младића из Дубровника и Боке Которске.

Епископ Герасим успешно се бавио црквеном историјом и пастирским богословљем. После свога брата др Божицара, девет година је уређивао (1862–1871) *Српско-далматински маџазин* у коме је објавио низ животописа далматинских епископа, архимандрита и добротвора; затим, монографије о манастирима (Драговић), црквеним општинама (задарске, будванске, истријске) и друго. Тиме је знатно унапредио дотадашње знање о српској културној историји на Приморју. Покренуо је штампање шематизма своје епархије; био је покретач и помагач задарске *Истине* (1886) и *Српског гласа*, органа Српске народне странке у Далмацији. Своје и преведене проповеди *Добри пастир* штампао је у три књиге, затим *Побожна размишљања при слушању св. литургије* и друго.

ЕПИСКОП ГЕРАСИМ ПЕТРАНОВИЋ (1874–1906)

34. СТАЊЕ НАРОДА У СРБИЈИ ОД ПРОПАСТИ КАРАЂОРЂЕВЕ СРБИЈЕ ДО ТАКОВСКОГ УСТАНКА, 1813-1815. ГОДИНЕ

У тренутку пропасти Карађорђево Србије септембарских дана 1813, све што се нашло ближе Сави пребегло је у Срем, а што се нашло ближе Дунаву пребегло је у Банат. Народ из унутрашњости склањао се у планине испред разуларених турских чета. Турци су по Србији харали, терали говеда, убијали мушкарце старије од петнаест година, а жене и децу робили и као робље их продавали у Београду и по другим местима. Пљачкали су и палили куће српских старешина у Београду.

Али, када је Наполеон, пријатељ Турске, доживео слом у Русији 1812, Турци су били присиљени да попуштају. Када су удружене Русија, Пруска, Енглеска и Аустрија потукле Наполеонову војску у чувеној „битки народа” код Лајпцига октобра 1813, Турци су још више омекшали. Султан је 31. октобра опростио Србима због устанка и забранио је Турцима да им чине зулуме и неправде. Тада су се многи вратили из шума својим кућама, па међу њима и кнез Милош Обреновић. „Ја, брате, у Немачку нећу, нити имам куда, – говорио је он. Да ја с голим животом бежим у Немачку, а Турци за живота мога да робе и препродају моју стару мајку, и жену и децу! Боже, сачувај! Него идем у моју најју, па куд остали онолики народ, туда ћу и ја. Доста је народа изгинуло са мном, неће бити никаква неправда, ако и ја с народом погинем и пропаднем”.

Обнова шурске власт и нова насиља. Свемоћ Русије у Европи после пораза Наполеона нагнала је Турке на даља попуштања Србима које је Русија штитила. Нови београдски везир Сулејман-паша Скопљак из политичких разлога посинио је кнеза Милоша и поставио га за обор-кнеза Рудничке, Крагујевачке и Пожешке нахије; поклатио му је сребром оковане и позлаћене пиштоље и ата.

Но, и поред тога, стање народа почело је да се погоршава чим су Турци почели обнављати своју власт у Београдском пашалуку. Сулејман-паша Скопљак постављао је муселиме, кадије и кнезове по варошима, паланкама и селима. У свакој паланци оставио је по неколико стотина јаничара и Турака на народни трошак. Нове турске власти почеле су скупљати оружје од народа чинећи при томе велика насиља. Отимале су сребрне ствари, чохане хаљине, скидале су са људи боље гуње и беле чакшире и појасеве, а с ногу чарапе и опанке; због оправке Београдске и других тврђава повећани су намет и кулук, а куга је косила народ.

Бечки конгрес и Срби. Неке старешине су после пропасти Србије пребегле у Срем и настаниле се у Земуну и у манастиру Фенеку. Они су послали у Беч проту Матију Ненадовића са задатком да заинтересује Русију, Аустрију и Енглеску за веома тешко стање српског народа под обновљеном турском влашћу. Средином децембра 1814, прота Матија известио је представника Русије „да је српски народ сада у крајњој погибелји и да Турци секу, вешају, на коље набијају, робе и харају”.

Европске силе одбиле су да изнесу српско питање пред конгрес зато, јер је конгрес расправљао само о променама које је Наполеон извршио. Због тога, није расправљао ни о руском меморандуму о стању српског народа под Турцима. Аустрија је покушала преко свога посланика у Цариграду да утиче на Портино држање према Србима, али му је представник Порте одговорио, да „та раја мора сва помрети, која се тако често бунџ! Није боље среће било ни аустријско посредовање из Земуна код турског паше у Београду, „да не чини мучитељства на христијанлуку”.

Хаџи-Проганова буна, 1814. године. „Тако народу – пише Вук Караџић – које због таквога зулума, које што је десет година у слободи живећи био се одучио од тога, опет постане милији рат, него ли таки мир. Само је дакле требало почети”. И буна је поново почела пред зиму 1814. у Пожешкој, Јагодинској и

Крагујевачкој нахији под вођством Хаџи-Продана Глигоријевића. Устаници позову и кнеза Милоша да им се придружи, али он одбије позив, јер због предстојеће зиме није веровао у успех буне. Он је, чак, помогао Турцима да угуше ту буну.

Хаџи-Проданова буна показала је Турцима да Срби нису предали турским властима ни десети део свога оружја. Бојећи се избијања нове побуне, Сулејман-паша Скопљак наредио је да се изврши поновно одузимање оружја од Срба. Тада је отпочело ново, још теже насиље. Купљење оружја вршено је уз нечувена насиља и варварске муке. Једнога човека из Грбица, у Крагујевачкој нахији, пекли су живог на ражњу због некаквих тока и пиштоља; неке су, опет пише Вук – „разапете потрбушице вешали за ноге и за руке, а на леђа им метали камење”; људима су секирама и маљевима пребијали кости! „људима и женама натицали су на главе торбе с пепелом, па су одозго ударали руком, да пепео иде у нос и у уста”; жене су ударали по табанима и почели су да убијају и секу угледније људе као, на пример, Станоја Главаша који је такође помогао Турцима да угуше Хаџи-Проданову буну.

35. ТАКОВСКИ УСТАНАК, 1815. ГОДИНЕ

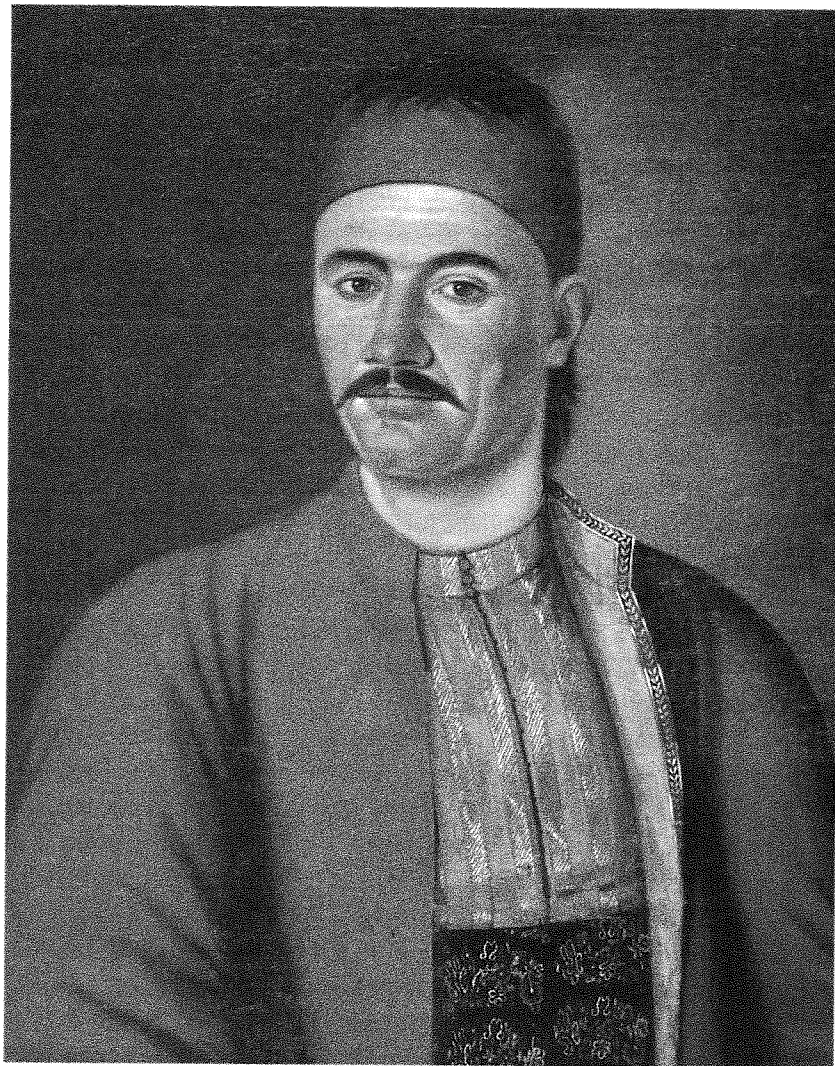
Из страха да ће изгубити главу, кнез Милош се уклонио испред новог таласа насиља из Бруснице у Шаране, да у време Хаџи-Проданове буне пређе у Црнућу, у планину Рудник. Ту се око њега окупило неколико виђенијих људи и других момака. Они су ноћу ишли чак и у друге кнежине због договора о новом устанку.

На тајном састанку у Рудовцима, игуман манастира Боговађе, Авакум, заклео је на Крсту и Јеванђељу неке народне старешине (поп Ранко из Рудовца, Милутин Савић-Гарашанин из

Гараша, Арсеније Лома из Драгоља) да поново подигну устанак. Већ половином априла игуман Авакум и кнез Васиљ Павловић узбунили су *ваљевску нахију* и ослободили *Уб* и *Ваљево*. Арсеније Лома, војвода из Првог устанка узбуни Јасеницу, нападну на Турке у Гружи и Руднику.

Дана 23. априла 1815. дође кнез Милош на народни сабор код цркве у Такову и ту, код једног грма (*џаковски грм*, данас у цркви у Горњем Милановцу) заједно са осталим старешинама потврди се одлука да се Срби опет дигну на устанак против Турака. Прота Јанко крстом благослови рат за ослобођење. По једнодушној жељи народа, кнез Милош се стави на чело већ започетог устанка уз речи: „Ево мене, ето вас, па рат Турцима!”

На поруку кнеза Милоша да мало и велико устаје на оружје и да бије Турке, народ скочи „и повадивши из клада и из пањева своје сакривено оружје, стане се оружати...” Сулејман-паша Скопљак пошаље једну турску војску према Чачку да угуши устанак. За то време кнез Милош је ослободио *Палеж* (Обреновац) и ту задобио два топа, оружја и муниције, па се упутио према Чачку, где су се устаници већ били учврстили на брду Љубићу. После српске победе на Љубићу (*смрти Танаска Рајића* при одбрани топова), кнез Милош са војском пође ка Пожаревцу, успут ослободи *Баточину*, код Орашја пређе Мораву и ноћу нападне Турке у *Пожаревцу* и ослободи варош. Устаници задобију „читав пазар у турском шанцу: атова и ратова, руа и оружја и свакога другог шићара доста”. После Пожаревца оде кнез Милош на *Карановац* (Краљево) који му Турци предаду. Одавде се са војском упути на Дрину да сузбије војску босанског везира Хурдиш-паше. Један део везиrove војске налазио се према Бадовинцима, а други у селу Дубљу, западно од Шапца. У крвавој и славној бици на *Дубљу* Срби победе Турке и заробе Ибрахим-пашу. Кнез Милош је лепо поступио са Ибрахим-пашом: поклонио му је коња, ћурак и 500 гроша па га је отпратио преко Дрине босанском везиру Хурдиш-паши.

КНЕЗ МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ

36. УСМЕНИ УГОВОР О САМОУПРАВИ У СРБИЈИ ИЗМЕЂУ КНЕЗА МИЛОША И МАРАШЛИ АЛИ-ПАШЕ

После српске победе на Дубљу, Порта је наредила да се отпочну преговори са кнезом Милошем. Кнез Милош је отпочео преговоре са босанским везиром Хурдиш-пашом, а српски устаници на Белици отпочели су преговоре са румелијским валијом Марашли Али-пашом. Марашли Али-паша дошао је са војском у Ћуприју. Ту је стао и по наређењу Порте отпочео преговоре.

Босански везир је захтевао да српски народ преда све оружје у знак потпуне покорности султану, а уместо крволочног Сулејман-паше Скопљака требало је да дође нови паша. Кнез Милош је одбио да врати оружје, јер Срби нису хтели да се врате у положај „цареве раје” у коме су се налазили пре устанка. Зато кнез Милош прекине преговоре са босанским везиром, дође на Белицу и отпочне преговоре са Марашли Али-пашом.

Марашли Али-паша је био попустљивији од босанског везира. Још пре доласка кнеза Милоша на Белицу, неке српске старешине (Вујица Вулићевић, прота Матија Ненандовић) преговарали су са Марашли Али-пашом по наређењу кнеза Милоша о томе, да Срби пошаљу у Цариград једно изасланство које би тражило ферман о помиловању. Марашли Али-паша тражио је да га Срби претходно пропусте да са војском оде у Београд. Приликом личног састанка са Марашли Али-пашом у Ћуприји кнез Милош је тражио од њега оне повластице које је Петар Ичко 1806. добио за Србију. Њих двојица споразумели су се да Срби у знак покорности султану пропусте његовог помоћника (ћехају) са војском од 7 до 8 хиљада људи на Врачар, у Београд и да хране ту војску. Остала турска војска са Марашли Али-пашом остала би у Ћуприји све док се не врате српски посланици из Цариграда са султановим ферманом о помиловању; Србима се неће одузимати оружје а српска војска остаће на својим местима.

Српски изасланици, кнез Милоје Теодоровић и Неофит Марковић, калуђер манастира Никоља донели су из Цариграда два султанова фермана: једним се Србима опрашта побуна, а другим ферманом се Марашли Али-паша поставља за београдског везира уместо дотадашњег озлоглашеног Сулејман-паше Скопљака. Нови београдски везир уредиће Србију у договору са Србима.

Турска је издала ове фермане заузимањем Русије која је постала свемоћна у Европи после Наполеоновог пада. Русија је тражила 1816. од Порте да испуни VIII члан Букурештанског уговора о Србији.

Према усменом договору од 6. новембра 1815. између кнеза Милоша и Марашли Али-паше Србија је добила извесне самоуправне повластице под турском врховном влашћу. Тим споразумом подељена је власт у ослобођеној Србији између Срба и Турака овако: турски паша у Београду остаје господар над турским посадама по градовима и над муселимима (војводама), а кнез Милош као „врховни кнез” у Србији преузима власт над народом и над кнезовима; српски кнезови скупљају данак од народа; тај данак плаћа се одсеком, а исплаћује се паши преко *Народне канцеларије* састављене од дванаест кнезова (из сваке нахије по један). Народна канцеларија судиће Србима за веће кривице укључујући и осуде на смрт које ће извршавати београдски паша; установљавају се *мешовити судови* које су сачињавали по један турски муселим и по један српски кнез. Муселим није могао ништа пресуђивати Србима без српског кнеза. У састав Београдског пашалука, односно ослобођеног дела Србије, поново је враћен Пореч са Поречком нахијом, али не и осталих шест нахија у источној Србији које је Карађорђе ослободио и припојио Србији.

37. БОРБА КНЕЗА МИЛОША ЗА УЧВРШЋЕЊЕ ВРХОВНОГ СТАРЕШИНСТВА У СРПСКОМ НАРОДУ И ЗА ПОТВРДУ ПОВЛАСТИЦА

После усменог споразума са Марашли Али-пашом, кнез Милош је настојао да учврсти своју кнежевску власт у земљи и да код Порте у Цариграду издејствује *писмену потврду* тога споразума.

Борба са супарницима око „првог” старешине. Кнез Милош је водио оштру борбу са својим супарницима око првог или *главног старешинства* над српским народом. Он је као такав већ признат у народу, а и Турци су са њим водили преговоре као са првим старешином. Политички углед кнеза Милоша стално је растао и код Срба и код Турака. Он је своју *личну власт* учвршћивао и поред покушаја његових супарника да му преотму старешинство над српским народом.

Сви његови супарници плаћали су ту борбу својом главом. Председник Народне канцеларије Петар Молер оптужен је за велеиздају и за проневеру народног новца, те је предат Турцима који су га удавили. Мелентија Никшића, студеничког архимандрита послали су као члана једног изасланства у Цариград и том приликом је, на молбу кнеза Милоша, посвећен за ужичког епископа. Али, чим се вратио он је, према Вуку Караџићу, дигао главу и „стане јавно показивати, да он оће да је први старешина, одприлике као митрополит Петровић у Црној Гори”. Но, њега ноћу „убију некакви ајдуци”. Нису боље прошли ни коловође неких других побуна.

Повраћац Карађорђа у Србију и његова пошлук. За време свога избеглиштва у Русији, Карађорђе је дошао у везу са тајним грчким револуционарним удружењем у Одеси „друштвом пријатеља” (*филики еџерија*) које је припремало општи оружани устанак

хришћана под турском влашћу. Карађорђе је у јулу 1817, тајно прешао у Србију с циљем да организује оружане борбе против Турака. О своме доласку известио је кнеза Милоша. Но, кнез Милош се уплашио да му Карађорђе не преотме старешинство над народом и да својом ратоборном политиком не уништи повластице које су Срби добили од Порте мирним путем и дуготрајним и стрпљивим преговорима. Зато он нареди, те Карађорђа убију (13. јула 1817. у селу Радовању, у смедеревској Јасеници), одсеку му главу и пошаљу је кнезу Милошу, а Милош је пошаље султану у Цариград.

Проглашење Милоша за наследног врховног кнеза. Пошто се ослободио свих својих супарника, кнез Милош је сазвао у новембру 1817. скупштину у Београду која га је прогласила за наследног врховног кнеза. Ту одлуку *писмено* су потврдили београдски митрополит Агатангел, ужички епископ Герасим и архимандрити манастира Враћевшнице (Мелентије Павловић), Каленића (Никифор), Раванице (Никифор) и сви нахијски кнезови.

Устанак у Грчкој, 1821. године. Године 1820. отпутовало је једно српско изасланство у Цариград да код Порте изради потврду српских повластица. Турци су лепо примили српске посланике и српске захтеве су узели у озбиљно разматрање; али, чим је избио устанак у Грчкој 1821, Турци прекину преговоре са Србима и затворе српске посланике.

Члан грчког тајног друштва Етерија Ипсиланти, иначе руски официр, упао је у Молдавију са нешто војске и једним прогласом позвао је све Грке на устанак против Турака. Под утицајем идеја Француске револуције и по угледу на српски устанак, побуне се Грци на Пелопонезу, у Тесалији и Румелији и на грчким острвима. Али се Турци крваво обрачунају са устаницима: цариградског патријарха јавно су обесили, убили 80 епископа, а на острву Хиосу у покољу који су извршили страдало је десетине хиљада хришћана. Захваљујући помоћи неких чланова Свете алијансе (*филјелини*), Грчкој је, најзад, призната независност (1829).

38. ДАЉИ РАД НА СТВАРАЊУ УНУТРАШЊЕ ПОЛИТИЧКЕ САМОУПРАВЕ У СРБИЈИ УЗ ПОМОЋ РУСИЈЕ

Русија је почела одлучније да се залаже за хришћане под турском влашћу од доласка на престо цара Николе I (1825-1855). Он је половином марта 1826. поставио Турској три услова ако жели мир са Русијом: да се Влашка и Молдавија врате у раније стање, да се пусте српски посланици из затвора које су Турци затворили приликом избијања устанка у Грчкој и да се уваже српски захтеви.

Турци су одмах ослободили српске посланике, а октобра 1826. обавезали су се *Акерманском конвенцијом* да ће одмах испунити све одредбе VIII члана Букурештанског уговора: да ће Србима вратити оних шест нахија изван Београдског пашалука које су Срби ослободили и држали их под својом влашћу у време Букурештанског мира и да ће се Турци иселити из Србије.

Посебним актом који је додат уз V члан Акерманске конвенције, утврђено је да ће споразум са српским изасланством у Цариграду обухватити слободу вероисповести, избор кнезова, независност унутрашње управе, повратак споменутих шест нахија отргнутих од Карађорђеве Србије, спајање разних данака у један; да ће се Србима предати управа турских имања под условом да Срби предају приходе са тих имања заједно са данком; слободу трговине с правом да трговци путују по Турској са српским пасошем, уређење болница, школа, штампарија и забрана насељавања муслимана у Србији (сем оних који припадају гарнизонима).

Порта се обавезала да ће се у року од 18 месеци договорити са српским изасланицима о најподеснијим мерама „ради потврђења и обезбеђења свих олакшица које су му (српском народу) обећане одредбама уговора”. Све појединости које буду договорене биће унете у „ферман који мора бити утврђен хатишерфом”.

Акерманском конвенцијом Србија је дошла под заштитиу Русије. Када је руски курир донео у Србију закључак Акерманске конвенције о Србији, кнез Милош је сазвао у Крагујевцу скупштину свих кнезова и угледнијих људи, па је у цркви после службе 15. јануара 1827, у присуству ужичког епископа Герасима, навео историјат борбе за добијање самоуправе, упознао присутне са садржајем тога закључка и нагласио његов значај.

Руско-турски рат и Једренски мир. Услед нових заплета између Русије и Турске због устанка у Грчкој, дошло је до руско-турског рата 1828-1829. Руска војска продре до Једрена, те Турци затраже мир. Септембра 1829. закључен је *Једренски мир* по коме се Порта обавезала да ће извршити све одредбе Акерманске конвенције које се односе на Србију.

39. ДОБИЈАЊЕ УНУТРАШЊЕ ПОЛИТИЧКЕ САМОУПРАВЕ 1830. ГОДИНЕ

Сагласно преузетим обавезама, турски султан Махмуд II (1808-1839) издао је 3. августа 1830. хатишериф о унутрашњој политичкој самоуправи у Србији. Хатишериф је обнародован у Београду код цркве Св. Марка на Св. Андрију Првозваног 30. новембра (12. децембра) 1830. на турском језику, а сутрадан на српском језику.

Према хатишерифу на челу Србије налази се *наследни кнез* Милош који ће управљати Србијом са скупштином састављеном од поглавара земље. Чланови *Совјета* могли су бити збачени само у случају ако су радили нешто против турске врховне власти или против постојећих закона и уредаба Србије. Србија ће држати у Цариграду свога *представника* који ће заступати српску владу и српске интересе. Србији ће припојити *шест нахија* које су

раније припадале Карађорђевој Србији. Српски кнез уредиће и одржаваће *војну силу* ради одржања унутрашњег мира, док ће турски гарнизони остати само по старим тврђавама. Новије тврђаве биће разорене. Све турско варошко становништво *иселиће се* из Србије у року од године дана, а турска имања предаће се Србима уз одређену отплату. *Укидају се сјахије и сјахилуци.* Срби ће плаћати Порти у новцу одређени годишњи *данак*. У тај данак биће урачунате и раније феудалне ренте за укинуте спахилуке. Српске власти убираће царинске дажбине. Срби добијају *слободу трговине* по целој Турској са српским пасошима које ће потписивати српски кнез. У културно-просветном погледу Србија је добила право оснивања *болница, шћамјарија и школа.*

40. УЛОГА СРПСКЕ ЦРКВЕ У БОРБАМА ЗА НАЦИОНАЛНО ОСЛОБОЂЕЊЕ 1804-1830. ГОДИНЕ

Од устанка под Карађорђем 1804. до добијања политичке и црквене самоуправе 1830, многи су свештеници учествовали у борбама за народно ослобођење било као ратници и војводе, било као законодавци и дипломате, док су неки страдали као мученици за веру, а неки као исповедници.

Ратници и војводе. *Протја Матија Ненадовић* једна је од најсветлијих личности наше новије историје. Од 1804. он је један од главних вођа у борбама око Ваљева и Шапца; учествује у ослобођењу Карановца, Ужица, Смедерева, 1806. у битки на Мишару итд. Године 1811. именован је за ваљевског војводу са 34 села под својом командом, укључујући Уб и Палеж (Обреновац). „У 1811. јануарија 1, када Совјет ново уређеније и расположење у воинству и војевању уреди, дођоше свакоме војводи војводске, а буљукбашама капетанске дипломе. Дође и мени – пише

прота Матија – војводска диплома за коју нисам толико марио. Мислим: кад сам могао од 1804. до 1811. године са владичанском синђелијом војевати, зашто и сад не могу, ал' веће сам запливао, ваља пливати. Молио сам врховног вожда да даде моме брату Сими команду, ако му је воља, а мене да остави на миру, но то ми се не уважи". Командовао је војском између Лознице и Раче 1813. Учествовао је у борби на Равњу.

Уз *Пой-Луку Лазаревића*, родом из Свилеуве, дигло се почетком 1804. неколико стотина људи из Шабачке нахије са којима се храбро борио против Турака. Нарочито се истакао у битки на Мишару где је тешко рањен. Када је ослобођен Шабац у јануару 1807, Карађорђе га је поставио за команданта Шапца. Године 1809. разбио је Турке на Главици, више Бијељине. У борбама је стекао четрнаест рана. За војводу је постављен 1811. Под његовом командом налазило се 20 села кнежине Тамнава и 33 села кнежине Поцерине. Ове две кнежине дате су му на управу зато што је њима и раније управљао, а „друго, што је изишао на глас и прикључио се старјешинама првога реда”.

О његовом јунаштву певају и неке народне песме (*Бој на Мишару*).

Архимандрит манастира Раче, *Хаџи-Мелентије Сивановић* борио се близу Дрине против Турака од почетка устанка 1804. Од 1805. већ се спомиње као војвода соколски. Те године је учествовао у опсади и ослобођењу Ужица. У почетку устанка дахије су хтеле и њега да посеку.

О томе Филип Вишњић пева:

Док запалим Рачу украј Дрине,
И погубим Хаџи Мелентија,
Кој' је иш'о преко мора сињег
Те је влашку ћабу походио
Пак се узгред у Стамбол свратио,
И од цара ферман излагао
За стотину жутијех дуката,

Да Власима богомољу гради
Да је гради за седам година,
Начини је за годину дана.
Ево има шест година дана
Како зида покрај цркве куле,
А у куле набавља цебану
И по мраку топове довлачи:
Видиш, јолдаш, да се нечем' нада!

Проша Никола Смиљанић из Бадовинаца, у Мачви, дигао се 1804. на Турке. Са својом четом задао је много јада Турцима који су надирали из Босне кроз Мачву и Китога ка Шапцу. Вук Караџић сведочи да су 1806. у бојевима око Дрине изишли „на глас нове војводе и јунаци”, па, поред кнеза Милоша, Стојана Чупића и других спомиње и проту Николу. Године 1813. избегао је из Србије, али се 1815. вратио са осталим српским војводама и много је допринео српској победи на Дубљу. За њега је забележено да је са својом четом од 1804. до 1815. потукао око 5 до 6 хиљада Турака.

Проша Милутић Илић-Гучанин уживао је и до устанка велики углед. Савременици су забележили да га је „слушала сва његова нахија као Светог Краља”. Славну победу извојевао је 1806. године (заједно са Новачићем, Милићем, Радовићем и кнезом Максимом) код села Лопаша, близу Моравице над сарајевским Орд-агом који је пошао да пороби Драгачево. У народној песми *Бој на Лопашу* пева се да је Орд-ага пошао да посече

Љуту гују попа Милутина
Од онога Драгачева равна.

Глас допаде попу Милутину
Да му Турци Лопаш заузеле.
Скочи попе к'о да се помами,
Па сакупи три хиљаде војске

Врсне синке Драгачева равног
И са њима војводу Новака
Из зелена села Горачића
Са Новаком Радовић Милића
Са Милићем кнез Максима храбра,
Оде с војском пред Орд-агу твога.

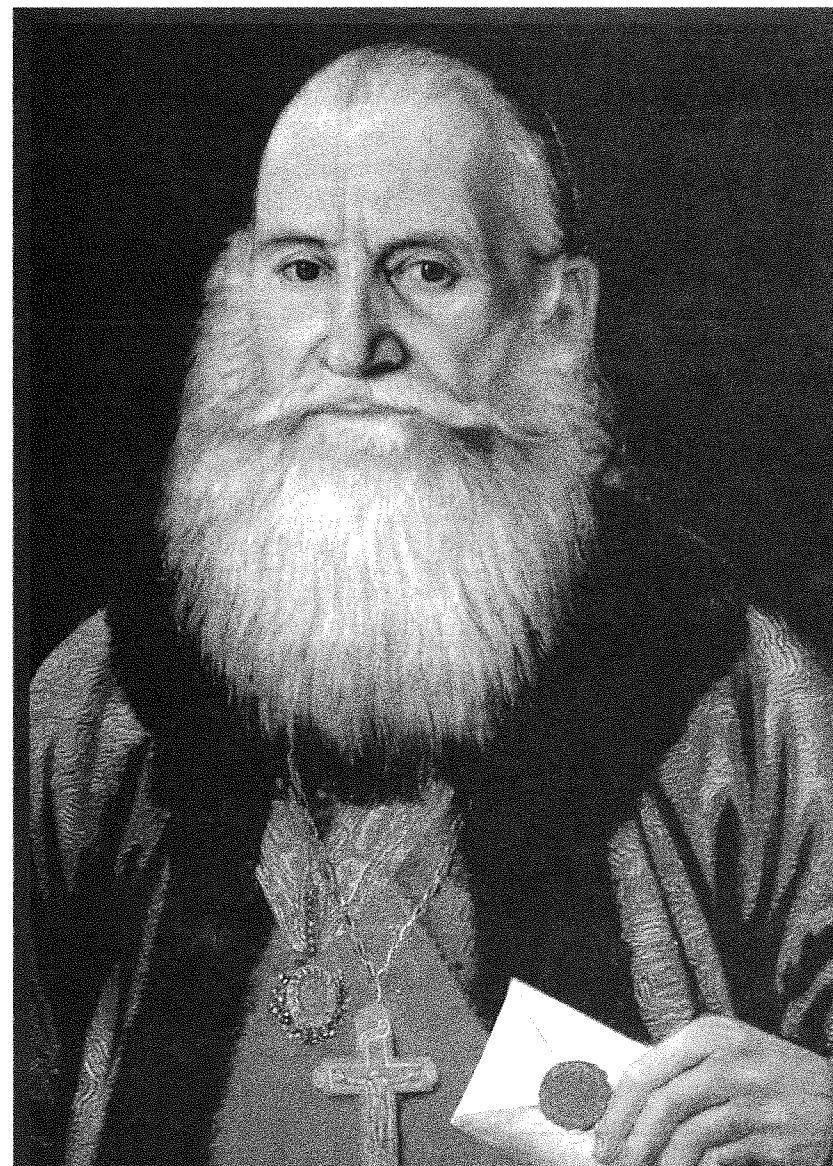
Чим је стигао на Лопаш, прота Милутин је ударио на Тур-
ке, одсекао је главу Орд-аге.

Кад видјеше Турци Сарајлије
И са њима млади Ужичани
Да погибе така поглавица,
Плећа даше, бијежати сташе.
А војска их српска окупила,
За Мораву воду прегонила.
Ту погибе много Сарајлија
И са њима четрест Ужичана.

За своја јуначка дела добио је 1811. војводску диплому ко-
јом је под његову команду стављено 27 села.

Архимандрит манастира Враћевшнице, *Мелентије Павло-
вић*, родом из Врбаве, у Горњој Грузи истакао се у устанку. 1815.
оковао је један топ који су Срби задобили у битки на Палежу, а у
битки на Љубићу прикупљао је расуту српску војску добовањем
у добош. Тако ју је искупио, па је тиме омогућена српска победа.

Законодавци и дипломати. Прота Матија Ненадовић био је
први законодавац и дипломата обновљене Србије. У мају 1804.
када су се устаници спремали на Врачар, искупила се народна
скупштина од хиљаде људи и попова и одобрила први *казнени
законик* обновљене Србије који је саставио прота Матија на
основу Крмчије, Јустинијановог законодавства и Мојсијевих за-
кона. Скупштина је изабрала двојицу судија и наредила им да уз

ПРОТА МАТИЈА НЕНАДОВИЋ

помоћ тројице пандура начине колибе и апс у Кличевцу. За писара је одређен поп код цркве у Бранковини. Одређено је да мање кривице пресуђују судије на основу обичајног права, а веће осуде да се шаљу на Врачар. Када је 1805. основан Правитељствујушчи совјет, прота Матија изабран је за његовог првог председника.

Прота Матија учествовао је у многим политичким пословима у земљи а као дипломата путовао је 1804. у Русију ради тражења помоћи за српске устанике, одлазио је у Беч прво 1806. а потом 1814. где се за време одржавања Бечког конгреса заузимао код представника Русије, Аустрије и Енглеске за српски народ.

Једна важна дипломатска мисија поверена је и *Хаџи Мелентију Стевановићу* у време тешке кризе у Србији изазване српским поразом на Каменици у мају 1809. Карађорђе пошаље Хаџи Мелентија, Миленка Стојковића и Милана Обреновића у Влашку, у главни стан руске војске да моле да руска војска дође у Србију.

На народној скупштини у Остружници, у почетку устанка, учествовали су и свештеници. Неки од њих налазе се као потписници на молби упућеној руском посланику у Цариграду којом се тражи повраћај српских повластица из 1793. (Јосиф Помировић из Пожаревца, игуман Јосиф из Каленића.) *Прошва Алекса Лазаревић*, из села Шопића, учествовао је априла 1804. у покушајима аустријских власти у Земуну да измире Србе са Турцима. Народна скупштина у Пећанима 1805. одредила га је за члана изасланства које је поднело српске захтеве Порти. *Пой Радован Вујовић* из Трнаве ишао је код кнеза Милоша да га у име Хаџи Продана позове на устанак (1814).

Архимандрита *Стиригона Филиповића-Сундечића*, родом из Шибеника, послала је Русија у Србију да ради на успостављању политичких веза између Русије, Црне Горе и Србије. После пораза на Каменици у мају 1809. лично је носио Карађорђево писмо руском цару Александру у коме је тражена помоћ.

Неофит Марковић, калуђер овчарског манастира Никоља, истакао се 1815. после битке на Љубићу приликом одбране и спасавања српског робља које су похватили наоружани Арнаути по српским збеговима. Архимандрит Неофит одређен је да заједно са кнезом Милојем Тодоровићем из Црнче иде у Цариград да би тражио помиловање (амнестију) за Србе. Њих двојица су донели она два фермана којима се Србима даје помиловање и којим се Марашли Али-паша поставља за београдског везира.

Враћевшнички архимандрит *Мелентије Никшић* послат је са кнезом Аксентијем из Чибутковице у Цариград да извести Порту о томе, да су Срби пропустили турску војску за Београд.

Архимандрит манастира Каленића *Самуило Јаковљевић*, иначе брат од стрица кнеза Милоша, био је одређен да као члан српског изасланства 1820. путује у Цариград да би потврдио српске повластице. Због избијања устанка у Грчкој, ово изасланство је затворено. Архимандрит Самуило је умро у затвору (1824). Сахрањен је код цркве Св. Параскеве у Хасћоју, код босфорске обале. Иначе, он се борио „за слободу отаџбине напоредо с првим војводама”.

У истом изасланству са архимандритом Самуилом налазио се и јагодински прота *Милоје Вукашиновић*, родом из Сталаћа. После изласка из цариградског затвора вратио се у Јагодину и ту је остао до смрти (1831).

Мученици за веру и исповедници. Многа свештена лица страдала су за веру и због рада на ослобођењу, нарочито у време сече кнезова (1804), пропасти Србије (1813) и Хаџи Проданове буне (1814).

Године 1804. дахије су посеekli *Хаџи Бери Матића*, игумана манастира Мораваца, на манастирској њиви, поред реке Љига. Тада је посечен и *Хаџи Рувим Нешковић*, архимандрит манастира Боговађе. Хаџи Рувим је стекао лепу личну културу. Много је волео књиге. У његовој библиотеци налазило се 37 дела, међу којима *Житије Петра Великог* од Захарија Орфелина, *Рајићев Каџихизис* и друга. У српској књижевности и историји познат је

по своме спису *Повјест о сем бившем рају 1787-1791*. Митрополит Стратимировић пише за њега, да је „због својих врлина код србијанских хришћана имао велики углед и поштовање”. Вук бележи да је Хаџи Рувим био паметан човек, да је знао грчки, да је сликао иконе, резао крстове (због тога се потписивао као „крстопрез”), панагије и печате.

Када су Турци посекали кнеза Алексу Ненадовића, Хаџи Рувим застрашен (јер се сумњало да је он писао оно писмо којим је кнез Алекса јављао аустријским властима о припремама за устанак) и побегне у Београд код митрополита Леонтија. Ту га Турци ухвате, баце у тамницу и после страховитих мучења одсеку му главу на варошкој Стамбол-капији.

О њиховој смрти Филип Вишњић пева да су дахије одлучиле да погубе и Хаџи Ђеру и Хаџи Рувима:

Док погубим до два игумана,
Аџи Ђеру и Аџи Рувима,
Који знаду злато растапати
И са њиме ситне књиге писат',
Нас дахије цару опадати,
Око себе рају сјетовати,

Они паше, а ми смо субаше.

Моравцима цркви допадоше
И ту Аџи Ђера погубише,
А Рувима у град опремише
И у граду њега погубише.

Пој Живка и пој Максима Турци су ухватили приликом напада на Шабац у марту 1804, па су им „проболи великим ножевима трбух и тако их у град увели и посекали и протосинђела на комаде исекли”. *Калуђера Максима* из села Кикојеваца ухватили су Турци 1804. за време српског напада на Јагодину и „оде-рали му живом кожу с обе руке од шаке до лакта, и од врата низ

плећа до појаса, па га тако пустили да тим мукама својим престрављује побуњену рају”. Јеромонах *Нићифора* из манастира Студенице Турци су ухватили и 1805. обесили у Призрену.

Кад су Турци у време Хаџи Проданове буне упали крајем 1814. у Левач, игуман манастира Каленића, *Нићифор*, препао се и бацио је у „једну хлебну пећ велику количину старих књига, повеља, хрисовуља и других записника” зато што су га неки од ових списа могли пред Турцима теретити. Турци су га ухватили, довели у Београд, одсекли му главу и истакли је на Стамбол-капији у Београду.

Пред Стамбол-капијом у Београду набијено је на колац доста живих Срба у вези Хаџи Проданове буне. Том грозном смрћу уморени су *Пајсије Ристићовић*, игуман манастира Трнаве, више Чачка, његов брат Димитрије са још 36 Срба. Сабрата манастира Трнаве, *Њакон Авакума*, Турци су хтели да оставе у животу под условом да прими ислам. Он је одбио турску понуду и носећи колац на коме ће га набити певао је:

Нема вере боље од хришћанске!
Срб је Христов, радује се смрти;
Страшни божји суд и Турке чека,
Па ви чин'те што је вама драго!
А скоро ће Турци долијати,
Бог је сведок и његова правда!

У великој жалости и мајка га је наговарала да се одрекне Христа и да прими ислам, али јој је син одговорио:

Мајко моја, на млеку ти хвала!
Ал' не хвала на науци такој!
Брзо ћеш се обрадоват' сину,
Док пред Божје изидемо лице;
Смрт избавља од свакијех беда;

Цвет пролетњи тек за зимом иде
Благо томе ко раније умре,
О, мање је и муке и греха,
Па што коме Бог и вера дадне;
А још има браће на свијету.

Да би му ублажили и прекинули муке, Турци су му прободли срце ножем, па су га мртвог набили на колац. Српска црква канонизовала га је 1962. године као св. преподобномученика. На колац су набијени темнићки прота *Стојан Протић* из Варварина, *Никанор*, игуман манастира Каленића, *Хаџи Анастасије*, игуман манастира Никоља и други.

Исповедници. Поред свештеномученика и преподобномученика „за крст часни и слободу златну”, било је и исповедника за веру. После пропасти Србије 1813, Турци су ухватили ражањског кнеза и војводу *Милића* и његове синове *Дмитра* и *Стојана*. Прву тројицу Турци су набили на колац, а кад су почели и *йои Стојана* да набијају живог на колац, откупи га старешина манастира Св. Романа давши Турцима 25 кеса (12.500) гроша. Тешко изранављен, поп Стојан је скинут са коца. Пошто га Турци нису остављали на миру ни после, поп Стојан побегне у Варварин. Године 1815, на препоруку кнеза Милоша постављен је за темнићког проту.

41. ЦРКВЕНА ПОЛИТИКА КНЕЗА МИЛОШ ОД ТАКОВСКОГ УСТАНКА ДО ДОБИЈАЊА САМОУПРАВЕ, 1815–1830. ГОДИНЕ

Кнезу Милошу је био веома добро познат колебаљив став Грка епископа у Србији према револуционарној борби српског народа за национално-политичко и друштвено-привредно ослобођење од турске власти. С друге стране, исто тако, знао је да се српско свештенство бори заједно са народом за национално ослобођење. Слично Карађорђу, и кнез Милош је од првих дана Таковског устанка радио на добијању народне више јерархије.

После споразума са Марашли Али-пашом, кнез Милош је послао у Цариград враћевничког архимандрита Мелентија Никшића дипломатским послом. Још док се Мелентије налазио у Цариграду, кнез Милош је у септембру 1815. године замолио цариградског патријарха Кирила VI да посвети Мелентија за митрополита београдског, Но, Кирило VI поставио је *Мелентија за шабачког епископа*, а за београдског митрополита поставио је Грка *Агатањела*. Агатањел је одредио да Мелентије буде епитроп Београдске епархије док он не стигне из Цариграда у Београд, а проту Матију Ненадовића поставио је за епитропа Шабачке епархије. После повратка из Цариграда, Мелентије је преузео управљање својом епархијом. Потписивао се као „митрополит шабачко-ваљевско-ужички”.

Народна скупштина у Крагујевцу, одржана у јануару 1827. године, потврдила је молбу султану да Србији да митрополита Србина и да Милоша постави и потврди за наследног кнеза. Сваку од ових молби потписало је око 800 душа међу којима су се налазили браћа кнеза Милоша, 12 чланова великог народног суда (међу којима и прота Матија Ненадовић), архимандрити манастира Враћевнице (Мелентије Павловић), Боговађе (Аћим Кнежевић), Никоља (Неофит Марковић) и Раче (Мојсије Јовановић); затим, протопрезвитери из сваке нахије, кнезови и кметови свих нахија.

Установљивање конзисторије, 1822. године. Половином децембра 1822, кнез Милош је установио договорно са народном скупштином у Крагујевцу *Конзисторију* или *Свештенички суд*. За председника Конзисторије постављен је кнежев саветник, архимандрит Мелентије Павловић, за секретара Јаков Јакшић, а за члана колубарски кнез Рака Тешић. Кнез Милош је преко Конзисторије обезбедио себи право да са митрополитом фанариотом дели црквено-судску власт. Задатак Конзисторије састојао се у томе да „одликује добре, а каштигује недобре свештенике, а у свакој ствари да се обраћа врховној земаљској власти за упуте”. Конзисторија је укинута 1825. године. Њен делокруг рада пренет је на *Кнежеву канцеларију*.

Одређивање плаће митрополиту и епископима. Дана, 18. фебруара 1816. „из канцеларије народа сербскога”, издана је *Уредба за свештеништво*. Њоме је одређено колико ће узимати владице годишње од манастира и цркава, за рукоположење, мирију, димницу и друго; забрањено је убудуће давање цркава у аренду (*кесим*); одређено је колико могу узимати свештеници од народа за крштење, венчање, за мала и велика опела, за малу и велику молитву, за свећење водице, колико бира у натури или у новцу и друго. Уредбу су, поред кнеза Милоша, потписали епископ ужички Мелентије и архимандрит Враћевшнице, Мелентије Павловић.

Због онемогућавања злоупотреба и „сваког угњетенија народа” издата је јануара 1823. нова уредба. Њоме је забрањено да архијереји иду по народу ради скупљања димнице и других прихода. Уместо тога, одређена је годишња плата епископа у износу од 18.000 гроша годишње, односно по 1.500 гроша месечно. Београдски митрополит добио је на толику плату још 2.000 гроша годишње због већих трошкова око издржавања протосинђела, архијакона и секретара. Епископима је такође одређена награда за рукоположење свештеника 50 гроша, за издавање свештеничке синђелије 50 гроша, за антиминс или плаштаницу 12 гроша, за

освећење цркве 100 гроша, и друго. Кнез Милош је одузео од епископа право прикупљања димнице и мирије, као и давање нурије свештеницима и пренео је то право на себе, односно на своју Канцеларију (правитељство). Исто тако, Кнежева канцеларија је требало да плаћа Васељенској патријаршији у Цариграду дуг двојице епископа у износу од преко 137 хиљада гроша са још око 20 хиљада интереса.

По захтеву кнеза Милоша, епископи су дали писмену сагласност на ову уредбу, иако нису били задовољни јер су им новом уредбом смањени дотадашњи приходи. Епископи фанариоти су раније скупљали по 30.000 гроша годишње само од димнице! Васељенска патријаршија дала је свој пристанак на уредбу, али је после „ударила натраг”, а искрсле су и повелике свађе и распре те је 1825. укинут онај део уредбе који се односио на епископе. Том приликом је договорно са свештенством обе епархије, измењен је онај део *Уредбе за свештеништво* из 1816. који се односи на ниже свештенство.

Зидане цркава и обнова манастира. Кнез Милош је сазидао, махом од тврдог материјала, неколико парохијских цркава по варошима (Крагујевац, Пожаревац, Јагодина) и селима (Варварин, Богатић, Рипањ, Сибница, Средња Добриња, Рибник итд); уз неке од њих подигао је и школе (Крагујевац). Обновио је манастир Рукумију који је 1813. спаљен и порушен; године 1823. обновио је манастир Каленић и око њега је о своме трошку изградио ћелије; потпомогао је обнову манастира Боговађе; изнова је обновио манастир Чокешину који је запустео у првој години устанка (1804). Осим тога, подигао је у манастиру Враћевшници ћелије као вечни спомен на своју мајку Вишњу; у четири собе са лепим диван-чардаком становао је архимандрит Мелентије Павловић; и у манастиру Раковици саградио је ћелије у којима се налазио његов „великолепни квартир” и лепа велика трпезарија. Неке манастире је даривао сребрним и „сребропозлаћеним”

освећеним предметима (Боговађа), јеванђељима (Враћевшница) и другим богослужбеним књигама (цркви у Шапцу); манастиру Никољу поконио је једну воденицу на реци Каменици, а манастиру Туману одредио је три села „за работу манастирску”.

42. ДОБИЈАЊЕ ЦРКВЕНЕ САМОУПРАВЕ И ЊЕНА САДРЖИНА

Хатишерифом од 1830, султан је дао Србима слободу вероисповести и право слободног избора митрополита и епископа Србина, уместо дотадашњег Грка-фанариота. Изабране митрополите и епископе посветиће васељенски патријарх; они убудуће „не морају сами долазити у исти престолни град (тј. Цариград)”. То је био значајан успех на путу осамостаљења Српске цркве. „С великом радошћу дочекасмо – пише кнез Милош у једном писму – да место Грка синове нашег Отчества можемо имати за епископе”.

Национална виша јерархија после укидања Пећке патријаршије. Кнез Милош је договорно са народом изабрао и назначио Мелентија Павловића, архимандрита манастира Враћевшнице за првог самоуправног српског митрополита; послао га је 10. јула 1831. у Цариград заједно са Нићифором Максимовићем, архимандритом манастира Сретење, на Овчару, да их обојицу цариградски патријарх Константин I посвети за „епископе српске”. Посвећење Мелентија извршено је 18. августа. Сутрадан, новопосвећени српски митрополит заједно са цариградским патријархом посветио је архимандрита *Нићифора Максимовића за ужичког епископа (1831–1853)*.

После повратка из Цариграда, 13. октобра, тадашњи београдски митрополит, Грк *Анђим (1827–1831)*, новопосвећени београдски митрополит, Србин Мелентије и епископ Нићифор

посветили су архимандрита *Герасима Борђевића* за „архијереја пожаревачког” (1831–1839).

Погла Србије на епархије. До добијања црквене самоуправе, постојале су у обновљеној Србији две епархије: *београдска* и *ужичко-ваљевска-шабачка*. Пошто је на *београдску* постављен Мелентије, а на *ужичку* Нићифор, то је дотадашња ужичко-ваљевско-шабачка раздвојена на *ужичку* и на *шабачку*, па је „архијереј пожаревачки” Герасим прешао у Шабац. Тако је Србија била подељена на три епархије. Када је Србија 1833. увећана са шест нахија које су раније улазиле у састав Карађорђево Србије, онда је Београдска митрополија увећана са *штимочком епархијом* са седиштем у Зајечару. Кнез Милош је крајем 1834. исплатио Васељенској патријаршији у Цариграду преко 110 хиљада гроша дуга ове епархије.

Садржина уговора о самоуправи Српске цркве. Према писму цариградског патријарха Константина I о проглашењу аутономне Српске цркве од јануара 1832. Српска црква добила је унутрашњу самоуправу и право избора митрополита и епископа. Митрополит и епископе Србије бирају српски кнез и народ из српског свештенства. Београдски митрополит јесте митрополит целе Србије што се наглашава и његовом титулом *митрополит београдски и целе Србије*. Новоизабране српске епископе посвећује београдски митрополит, а цариградски патријарх даје своју писмену сагласност. Митрополит не може бити лишен достојанства без воље цариградског патријарха, српског кнеза и народа, а епископи не могу бити лишени достојанства без воље митрополита и без сагласности кнеза.

Зависност новоустановљене Српске митрополије од Васељенске патријаршије у Цариграду огледа се у обавезном спомињању имена васељенског патријарха приликом богослужења српског митрополита и у материјалним обавезама. За сваки канонички избор и постављење митрополита београдског и целе

Србије даваће се васељенском патријарху 300 аустријских дука-та и ништа више. За сваку епархију даваће се годишње по 3.000 гроша. После припајања Тимочке епархије Београдској мито-полији, начињен је допунски споразум са васељенским патри-јархом *Григоријем* и његовим синодом 17. јула 1836. по коме је и за ову епархију давано годишње по 3.000 гроша.

Раг митрополија Мелентија Павловића (1831–1833). Пр-ви митрополит Србин обновљене Србије, преузео је управу Бео-градске митрополије од дотадашњег митрополита Грка, Анти-ма, који се вратио у своје родно место на острво Андрос, у Сре-доземном мору.

Још пре посвећења, Мелентије се налазио уз кнеза Мило-ша, у ствари још од почетка устанка 1815. односно, од српске по-беде на Љубићу. Као архимандрит Враћевшнице долазио је у двор кнеза Милоша у Пожаревцу; кнез Милош га је много по-штовао. У кнежевом двору у Пожаревцу упознао се архимандрит Мелентије са српским књижевником Јоакимом Вујићем који му је поклонио своја два дела. Мелентије је волео књигу. О своме трошку саградио је манастирску школу у Враћевшници; у њој је 1826. учило 12 ученика. Учитеља Симеона Зорића плаћао је сам Мелентије. Када је кнез Милош сазидао цркву у Средњој Добри-њи, онда је Мелентије пренео кости његове мајке из општег гро-бља у порту цркве. У своме родном месту Врбави почео је да по-диже цркву, али га је смрт спречила да је доврши.

Чим је преузео управу над Митрополијом, одмах је почео да је уређује: изradio је њен устав и залагао се да се што пре на-бави једна штампарија. У току радова на уређењу, разболео се и умро 11. јуна 1833. Сахрањен је у манастиру Враћевшници.

43. УНУТРАШЊИ РАЗВИТАК И СРЕЂИВАЊЕ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ ОД ДОБИЈАЊА ПОЛИТИЧКЕ САМОУПРАВЕ ДО ТУРСКОГ УСТАВА, 1830–1838. ГОДИНЕ

После добијања унутрашње политичке самоуправе, пред кнеза Милоша искрсло је неколико важних питања која је треба-ло решити у духу хатишерифа о самоуправи.

Укидање феудалних односа у привреди и у друштву, 1830–1833. године. Борба српског народа за уништење феудал-них односа у привреди и друштву, започета за време Карађорђа, успешно је завршена за време кнеза Милоша. Хатишерифом 1830, одређено је *да се управа над спахиљцима одузме од тимари-оџа и од заима и да се преда Србима*. Накнада за одузета имања, као и дотадашњи *харач* и остали *данци* биће процењени и утвр-ђени у новцу. Тај новац ушао би у општу своту дажбина коју ће Срби уплаћивати *уједно* турској благајни у Београду.

Висина те опште своте утврђена је 1833, после припајања Србији шест нахија које су за време Карађорђа биле саставни део Србије (њих су Турци 1813. издвојили из састава Београдског па-шалука). Новим султановим хатишерифом предвиђено је да Ср-бија плаћа годишње уједно 4.600 кеса (2,300.000) гроша. У ту сво-ту урачунато је 1.000 кеса као *накнада* за одузета царска (*мука-ше*) и спахијска имања. Зато је спахијама (тимариоти и заими) *за-брањено да одлазе у српска села ради прикупљања десетина и дру-гих феудалних дажбина*. Хатишерифом 1833, султан је потврдио одлуке хатишерифа из 1830. којима се управа и уживање спомен-утих имања предаје Србима за сва времена.

Укидање феудалних односа у привреди и друштву предста-вља велики успех стрпљиве политике преговарања кнеза Мило-ша. На ванредној скупштини сазваној почетком фебруара 1834. у Крагујевцу поводом решења овог важног питања кнез Милош је рекао: „Спахије неће више доћи да својом мрском присутношћу

ремете спокојство и мир у нашим селима и да с вама деле плодове вашег рада и вашег зноја; *сѣахилук* (феудализам) *занавек је уништен у Србији и више се неће васпоставити ни под којим видом*". Турски устав који је султан дао Србији 1838. одлучно је нагласио: „Као што су *сѣахилуци, тѣмари и зијаметѣи у Србији укинута*, тако се овај *сѣахилуци* обичај неће никад поново тамо уводити моћи”.

Решење аграрног питања у Србији. Укидањем феудалних односа, омогућено је радикално решење аграрног питања. Кнез Милош је поделио имања сељацима у *попштину својину*. Тако су сељаци у Србији постали *власници земље* коју су дотле обрађивали само као *наследни закупци*! Сада је сељак могао слободно да купује, продаје, поклања, залаже и завештава своје имање. Срећемским уставом 1835. потврђена је неприкосновеност било каквог имања сваког Србина. Својевољно дирање туђег добра и имања, присвајање и крњење проглашено је за нарушавање општеномне безбедности. И турски устав 1838. нагласио је неприкосновеност и потпуну слободу располагања сопственим добрима; власник може бити лишен свога имања само судским путем. Турским уставом укинута је коначно свака работа или рента (*кулук*) која у будућности није могла бити налагана ниједном Србину.

Укидањем феудализма и решењем аграрног питања остварен је циљ српске револуције 1804–1830. у друштвено-привредном погледу. Срушен је вековни турски тимарско-спахијски систем и створен је *слободни сељачки поседа* који ће послужити као привредна основа за развијање грађанског друштва на капиталистичкој основи у Србији током XIX века.

Буне против Милошеве неограничене власти. Иако је аграрно питање у Србији решено на задовољавајући начин, ипак је, у земљи расло незадовољство народних старешина које је изазвао кнез Милош чак и код своје најближе родбине због

свог *неограниченог и самовољног владања*. Но, он је безобзирно утврђивао свој лични *режим* и стварао своју *монархију*.

Народно незадовољство избијало је у низу побуна још пре добијања политичке самоуправе: године 1821. избила је *Абдулина буна* у Пожаревачкој нахији, 1825. *Вакова буна* у Смедеревској нахији, 1826. *буна Ђорђа и Марка Чарайића* у Београдској нахији око Авале. Кнез Милош је угушио све те и друге побуне, али је и сам увидео, нарочито после добијања политичке самоуправе 1830, да ће морати приступити унутрашњем сређивању земље на другој основи.

Пријањање шест нахија Србији, 1833. године. После пропасти Карађорђево Србије 1813. Турци су извојили из Београдског пашалука шест нахија које је Карађорђе ослободио и присајединио Србији. Иако се султан обавезао хатишерифом 1830. да те нахије врати Србији, он је оклевао да то уради. Због тога, кнез Милош искористи повољан тренутак, те у мају 1833. изазове устанак у тих шест пограничних нахија, уђе с војском да их тобоже умири, а стварно их припоји Србији (*крушевачка, тимочка, црноречка, крајинска*, и делови *ћуријске, чачанске, ужичке и подринске*).

Шест одузетих нахија потпадале су у црквено-управном погледу до 1833. под управу видинског и нишког епископа. Године 1834. од тих делова установљена је *тимочка епархија*. За првог епископа изабран је и посвећен *Доситеј Новаковић (1834–1854)*, архимандрит манастира Горњака. Његово седиште налазило се у Зајечару, а после у Неготину.

Прва влада кнеза Милоша. И поред одушевљења којим је на фебруарској народној скупштини 1834. примљен султанов хатишериф о присаједињењу шест нахија Србији, ипак, узроци незадовољства са Милошевом управом нису уклоњени. Његови политички противници радили су уз помоћ Русије на ограничавању његове *ајсолућине* власти путем *устав*а (основни закон

једне државе) и путем закона. Тој назови *уставној стирани* припадали су сви виђенији људи у народу. Кнез Милош је обећао на тој скупштини да ће донети значајне законодавне и административне реформе. На те реформе обавезивао га је и хатишериф из 1830. којим је одређено да ће кнез Милош управљати „са соутицањем скупштине састављене од поглавара земље”, односно, *Совјетша*. Пре него што ће приступити реформама, кнез Милош је саставио своју прву владу од *йетт йойечийтеља* (министра): војске, унутрашњих дела, спољних послова, финансија и просвете и правде.

Сретењски устав, 1835. године. Када је кнез Милош покушао да не испуни своје обећање о сазивању скупштине ради доношења устава, планула је организована буна у Јагодинској нахији на челу са Милетом Радојковићем, великим сердаром расинским. Кнез Милош застрашен и кад су устаници ушли у Крагујевац, обећа да ће сазвати народну скупштину на Сретење.

Сретењским уставом *ограничена* је власт кнеза Милоша *Скупштинном* (од 100 изабраних посланика) и *Државним совјетом* (који се састоји од председника, шест попечитеља, државних совјетника и једног секретара). Кнез заједно са Државним совјетом врши законодавну и извршну власт; судска власт се уређује самостално.

Девета глава Сретењског устава односи се на Цркву. Предвиђено је установљење и уређење духовних власти сходно утврђеним уговорима са Васељенском патријаршијом у Цариграду. Митрополит и епископи добијаће плату из државне благајне, а парохијско свештенство примаће уобичајену награду од народа до друкчијег решења. Епископи могу давати свештеницима само обудовеле парохије. Свештенство не може имати другог звања; једино митрополит и епископи могу по позиву кнеза или Државног совјета учествовати у саветовањима о црквеним пословима. Проглашава се слобода сваке вероисповести; људима који не припадају Православној цркви дозвољава се заклињање по обредима њихове цркве.

После доношења Сретењског устава, народ се примирио пошто су уставом обезбеђена општенародна права: лична безбедност, једнакост пред законом, безбедност имања, плаћање два пута годишње само оног данка који изгласа Народна скупштина, кулук је обавезан само приликом зидања за општенародне потребе, али под условом да се кулучарима плаћа надница и друго.

44. ШКОЛЕ И ПРОСВЕТА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ, 1815–1838. ГОДИНЕ

После Таковског устанка број школа растао је из године у годину. Од 1817. до 1832. основне (нормалне) школе радиле су по утврђеном плану и програму. Хатишерифом 1830, Србија је добила право оснивања школа, па је већ 1833. донет *Устав народних школа* којим су прописани наставни предмети (буквар, читање, веронаука, рачуница, правила и државни прописи). Године 1831. отворена је *Виша школа* у којој су учили синови кнеза Милоша. До 1835. за школе су се бринули родитељи, а отада се деле на *државне* (правитељствене) чије учитеље плаћа држава, на *ојштинске* које издржава општина и на *йриватне* (сеоске) које се издржавају о трошку ђачких родитеља. Године 1836. отворене су „главне школе правитељствене” и гимназије у Шапцу, Чачку и Зајечару. По жељи кнеза Милоша, гимназија у Крагујевцу подигнута је октобра 1838. на степен *Лицеја* (*Велико училиште*) који је био обухваћен устројством „јавног правленија”.

За време прве владе кнеза Милоша отворено је у Србији око 40 основних школа и гимназија по варошима и селима, а у Београду Лицеј.

Унапређивању просвете знатно је доприносио рад државне штампарије (*књигойечатиња*) у којој је од 1832. до 1839. штампано на 90 књига најразличитије садржине, затим *Србске новине*, службени орган владе и друго.

Тада су почели да се постављају темељи здравствене културе. Године 1837. установљена је у Београду прва болница у згради новосазидане касарне у Палилули; дозвола за оснивање прве апотеке издата је 1830, а после осам година уређена је и здравствена служба оснивањем „одељења карантинског са санитетом” и друго.

45. МИТРОПОЛИТ ПЕТАР ЈОВАНОВИЋ, 1833–1859. ГОДИНЕ

Смрћу митрополита Мелентија Павловића, отишао је један од многобројних људи из редова народног свештенства који су мачем и Јеванђељем учествовали у борбама за политичко и духовно ослобођење српског народа од турске власти. Добијањем политичке и црквене самоуправе створени су нови услови и могућности за боље и савременије уређење Српске цркве и њеног живота. За митрополита је требало изабрати човека образованог у богословским и другим школама, који би био дорастао новоствореној ситуацији.

Кнез Милош је нашао таквога човека у особи свога секретара Павла Јовановића кога му је препоручио митрополит карловачки Стратимировић. Павле је био родом из Илока, гимназију је учио у Карловцима, философију у Сегедину, богословију у Карловцима после чега је постављен за професора карловачке гимназије. Био је одличан зналац немачког и латинског језика. Године 1831. прешао је у Србију, постао је секретар народног суда, а затим, у истом својству радио је у канцеларији кнеза Милоша.

После избора за митрополита, замонашио се под именом Петар, те је отишао у Цариград где га је васељенски патријарх *Григорије* посветио за епископа и српског митрополита. Нови митрополит *Петар* (1833–1859) служио је своју прву службу на Божић 1833. у Пожаревцу, где се тада налазио кнез Милош.

МИТРОПОЛИТ ПЕТАР ЈОВАНОВИЋ (1833–1859; 1864)

Рад на организацији цркве у Србији. Први Црквени устав, 1836. године. Сретењским уставом предвиђено је установљење и уређење духовне власти. У том циљу, митрополит Петар је израдио и поднео је Државном совјету предлог за целокупно уређење црквене власти. На основу тога донет је 1836. први црквени устав *Начертаније о духовним властима књажевства србског*. Највиша духовна власт јесте *синод* који управља целом Митрополијом у свима питањима вере и Цркве. Председник Синода је митрополит, а епископи су чланови као саветници. При Митрополији налази се *архиконзисторија* у чији делокруг спадају духовни послови (исповедање вере, богослужење и слично), послови у вези оснивања богословских школа, надзор над свештенством у вези вршења дужности, послови који се односе на црквену економију и на брачне парнице. Архиконзисторија је непрекидна власт при митрополиту; она самостално решава предмете или их припрема за синодске седнице. *Ејархијална конзисторија* бавила се истим пословима у свакој епархији. За време митрополита Петра установљена је 1834. *шмочка ејархија* којој је припало шест нахија припојених Србији 1833. године.

Оснивање Београдске богословије, 1836. године. Истовремено са доношењем првог Црквеног устава на Народној скупштини у Крагујевцу, издат је и указ кнеза Милоша о оснивању *богословског училишта (клиријална школа)*. Богословија је основана у Београду, код Саборне цркве. Управник је био митрополит Петар, а за наставнике су митрополитовим старањем доведени изучени и спремни професори Карловачке богословије, а после и из Русије. Наставни план и програм израдио је митрополит Петар уз помоћ свога ђаконa, професора Гаврила Поповића. Њих двојица „припремили су и све предмете што су их имали предавати”.

Настава је била бесплатна; трајала је најпре једну, затим две, а од 1838. три године. За ученике (*клирици*) су примани младићи различитог узраста, махом свештенички синови, који су умели да пишу и читају. У првој години изучавани су општи,

образовни предмети, а после богословски. Свршени ученици гимназија и Лицеја примани су у други разред пошто су стекли опште образовање.

Један део ученика издржавао се о свом трошку, други је уживао митрополитову помоћ, а трећем делу је кнез Милош давао стан и храну. Свршени ученици рукополагани су за свештенике или су постављани за учитеље. У време избора Петра за митрополита, већина прота, свештеника и калуђера једва је знало да чита и пише. Када је митрополит Петар 1859. поднео оставку на свој положај – „једва да је била једна петина свештенства који нису Богословију завршили”. Митрополит Петар слао је најбоље свршене ученике Богословије као своје питомце на више образовање у Духовну академију у Кијеву, у Русији. Један од његових питомаца постао је његов наследник (Михаило).

Рад на сређивању свештеничког стања. Митрополит Петар радио је смишљено на реформи нижег свештенства и монаштва. Заводио је ред и дисциплину, утврђивао је веру и побожност, увео редовна богослужења и карловачко црквенонародно појање; завео је матице рођених, венчаних и умрлих.

Брига о материјалном сређивању свештенства огледа се у одређивању плата вишој јерархији (митрополит, епископи) и у доношењу уредбе о побољшању материјалног стања мирског свештенства (1842). Овом уредбом одређено је да се парохије не умножавају без потребе, да се свакој парохији сазида близу цркве и школе парохијски дом са потребном окућницом и привредним зградама. Сличну бригу посветио је и уређењу манастира, завођењу унутрашњег поретка и њиховог материјалног унапређења.

Просветни рад. У почетку своје управе митрополит Петар се примио врховног надзора над свима школама и председништва школских комисија. Старао се да се уз цркве подижу народне основне школе по варошима и селима. Бирао је и постављао учитеље и писао школске уџбенике. Уџбеници, верске и црквене богослужбене књиге штампане су у београдској штампарији.

46. ТУРСКИ УСТАВ, 1838. ПАД КНЕЗА МИЛОША, 1839. ГОДИНЕ

Сретењски устав 1835. донет је под притиском незадовољних великаша и народа, а без знања Турске која је била врховни господар Србије и без знања Русије као заштитнице Србије. Зато Турска, Русија и Аустрија устану против слободоумног Сретењског устава. Такав став сила слагао се са ставом кнеза Милоша који је преко воље дао Сретењски устав, али је и даље покушао да влада без Устава. У томе га је подржавала Енглеска преко свог новооснованог конзулата у Београду (1837. пуковник Хоџес).

Кнез Милош се ипак морао приклонити захтевима Порте и отпутовати у Цариград ради договора о решењу уставног питања. Турски султан, као врховни господар Србије, издао је децембра 1838. нови устав за Србију у облику хатишерифа. Нови устав (назван је *турским*, зато што га је издао султан у Цариграду), прочитан је на Калемегдану 13. фебруара 1839. По новом уставу, кнез Милош је вршио унутрашњу управу земље, врховну управу над војском, право наименовања чиновника, право извршења уредаба и друго. Али, власт кнеза Милоша *ограничена* је установом *Совјета* од 17 *доживотно* изабраних чланова „из старешина и најважнијих између Срба”. Совјет је вршио законодавну и извршну власт; судска власт је независна.

Турским уставом потврђени су: слобода вероисповести, избор националне више јерархије под врховном духовном влашћу васељенског патријарха, право националне више јерархије да управља „делима закона и цркве уколико то не би дирало у дела политическа”. Уставом је предвиђено одређивање нарочитих места „за совокупленије особеног совјета митрополита и епископа, за учређавати дјела закона; дјела митрополита, епископа и свјашченика и дела касајући се цркви земаљски”. Свештенство је ослобођено плаћања данка. Среским начелницима забрањено

је да се мешају „у дјела цркви и школа селски” и у приходе са земље које припадају црквама и побожним задужбинама; за сва, па и за црквена добра уопште, предвиђено је издавање писмених доказа о власништву (*тајидје*) који ће бити уписани у канцеларијама земаљским.

Пад кнеза Милоша. Кнез Милош је био веома незадовољан Турским уставом. Он није могао да се помири са тим да дели власт са Совјетом у који су ушли углавном његови политички противници. Они су имали право *сјалности*, те их кнез није могао збацити код Порте без кривице. Кнез је, додуше, почео да ради у духу новог устава (уредбе: о устројству Совјета, кнежеве канцеларије, централне управе војске, устројство окружних начелстава), али су чланови Совјета распиривали све већу свађу с њим.

Са знањем кнеза Милоша, његов брат Јован узбунио је гарнизоне у Крагујевцу, Ћуприји и Крушевцу с намером да сруши Устав, да разјури саветнике и да кнезу Милошу поново врати неограничену власт. Али, побуну је угушио Тома Вучић Перипшић, један од истакнутих *уставобранитеља*, те је кнез Милош био приморан да се 1. јуна 1839. одрекне престола (*абдикација*) у корист сина Милана и да оде из Србије.

47. СРБИЈА ЗА ВРЕМЕ УСТАВОБРАНИТЕЉСКОГ РЕЖИМА, 1838–1858. ГОДИНЕ

Пошто је старији Милошев син Милан убрзо умро, на престо је дошао његов млађи син *Михаило (1840–1842)*. Око њега су одмах почели да се окупљају присталице династије Обреновића (*династичари*) и његови политички пријатељи. И кнез Михаило је покушао да влада *мимо устава*, али су се томе супротставиле присталице уставног владања (*уставобранитељи*). Због тога је дошло до трвења и отворених свађа између уставобранитеља и кнеза Михаила. Да би онемогућила кнеза да ради мимо устава, Порта је поставила за његове „личне саветнике” уставобранитељске вође Тому Вучића Перишића и Аврама Петронијевића. Но, кнез их збаци и протера. На одлучни захтев Порте био је приморан да им дозволи повратак у земљу. Вучић са знањем Порте изазове побуну крагујевачког гарнизона, дигне против кнеза Крагујевачки и Смедеревски округ и на *Меттином брду*, код Крагујевца потуче 21. августа 1842. војску кнеза Михаила, те кнез Михаило напусти Србију.

Влада Александра Карађорђевића (1842–1858). Влада кнеза Александра испуњена је унутрашњим сређивањем земље. У Србији се ствара савремено државно уређење слично неким европским државама. Посебним законом преуређена је војска и настављен је раније започети рад на оснивању судских установа и судског законодавства доношењем грађанског законика, законика о грађанско-судском поступку и друго.

Разне гране привредне делатности добијају нови подстрек и полет. Број заната расте, те тај пораст изазива потребу доношења еснафске уредбе (1847). Развитаك увозне, извозне и превозне (транзитне) трговине доводи до оснивања једног трговачког одбора (1853), чији се задатак састојао у предлагању мера за олакшање, побољшање и развитак рударства (Мајданпек); у

Топчидеру је 1850. подигнута једна фабрика за израду сукна и чоје, као и низ различитих мањих радионица.

Полетни привредни развитак довео је до јачања робноовчаних односа. То је изазвало потребу уређења кредитног система, те је донет нов закон о давању новца из јавних каса под интерес (јун, 1858). Ради успостављања бржих веза, уведен је у Београду први телеграф; до 1859. Београд је био везан телеграфом са свим већим местима у Србији.

Привредни развитак изазвао је пораст броја становништва по варошима. По наређењу кнеза Александра, одређена је једна комисија која је појединцима делила плацеове у Београду уз символичну цену, али под условом да на њима сазидају куће у року од три године.

Просветни и културни напредак био је знатан. Донет је закон о гимназијама (1844) којим је Лицеј уздигнут за Велико училиште; основано је 200 основних школа за које је донет посебни закон (1857); основано је и неколико стручних школа (трговачка, 1842; војна, 1850; земљоделска, 1853). Године 1841. основано је Друштво српске словесности (касније Српско учено друштво) са циљем да расправља о питањима науке на српском језику, образовања и усавршавања српског језика; то је обављано преко друштвеног органа *Гласника* и посебних издања. Унапређење културе знатно потпомаже плодни рад државне штампарије, новоосноване књижаре, Читалишта београдског (1846), Народне библиотеке и музеја (1853) и другог. Оснивањем једног дилетантског друштва, удара се темељ позоришне уметности (1841); оснивањем Првог београдског певачког друштва (1853) развијају се вокална музика и музичке манифестације (*беседе*); оснивањем уметничке школе ударају се и темељи ликовне уметности (1857).

Спољна политика. У погледу новог правца у националној политици значајна је појава *Начертанија* Илије Гарашанина. У *Начертанију* је први пут постављен програм ослобођења свих Јужних Словена и стварања једне заједничке југословенске државе

по начелу народности. У циљу остварења програма националног ослобођења, Србија је водила организовану пропаганду у Босни, Херцеговини, Црној Гори, Јужној Србији, северној Албанији и Бугарској. У томе су јој помагали многи свештеници у тим покрајинама.

Доследна таквој политици, Србија је помагала српски устанак у Угарској 1848/49. слањем материјалне помоћи и неколико хиљада добровољаца под командом Стевана Петровића Книћанина.

За време *кримског рата* (1853–1856) Турске, Француске, Енглеске и Сардиније против Русије, Србија је остала неутрална, иако су и Турска и Русија покушале да је привуку свака на своју страну. По закључењу *Париског мира* који је донет после свршетка овог рата, Србија је у политичком погледу изузета из дотадашње руске заштите и стављена је под *заштитицу европских сила*, учесница Париског конгреса; забрањено је свако, па и турско оружано посредовање у Србији без претходне сагласности сила заштитница. Србија је добила слободу пловидбе Дунавом.

Светоандрејска скупштина и њеном повратак кнеза Милоша. Унутрашње политичко, привредно, просветно и културно сређивање и јачање Србије текло је упоредо са утврђивањем њеног међународног политичког положаја упркос трвења и борби између кнеза Александра и његових политичких противника. Почетком 1844. присталице Обреновића покушале су да дигну буну под вођством бившег министра Цветка Рајовића, али су их власти откриле и затвориле. Неки од бунтовника пребегну у Аустрију, скупе ту овећу чету присталица које обуку у униформи аустријских војника (*кашана*), обуче их за борбу и пређу у Србију да оборе режим кнеза Александра. Они дигну тзв. *кашанску буну* у Шапцу и Мачви, али је Тома Вучић Перишић у крви угуши. Бунтовнике је побио немилосрдно и одузео им имања.

Кнез Александар је одликовао Вучића чином војводе због гушења Катанске буне. Али, међу њима двојицом је убрзо дошло

до тешких личних неспоразума, те је Вучић прекинуо везе са кнезом и владом. Уз себе је придобио чланове Совјета, те су заједно почели радити на томе да збаце кнеза Александра. Том циљу требало је да послужи завера под вођством председника Совјета, Стефана Стефановића-Тенке (*Тенкина завера, 1857*). Завера буде откривена, те кнез неке саветнике затвори, а неке пензиониса.

Пошто је такав кнежев поступак био у супротности са Турским уставом, кнез је морао да по захтеву Порте попусти и да поново прими у Совјет Вучића и Илију Гарашанина. Споразумно са Портом, Совјет је најпре ограничио кнежеву власт (мај 1858), па је затим на Светоандрејској скупштини у Београду пребацио на кнеза сву одговорност за настало стање и затражио 10. децембра 1858. да поднесе оставку. Кнез Александар побегне, а скупштина изабере Милоша за кнеза.

48. ДРУГА ВЛАДА МИЛОША И МИХАИЛА, 1858–1868. ГОДИНЕ

Непосредно после избора за кнеза, а пре повратка у Србију, кнез Милош је поручио својим политичким једномишљеницима да треба уклонити из државне службе све противнике Обреновића. Пензионисани су и отпуштени неки саветници који су били политички пријатељи збаченог кнеза Александра.

Одступање митрополита Петра из управе над Митрополијом, 1859. године. Кнез Милош је сматрао митрополита Петра за једнога од својих главних противника који је са осталима допринео његовом збацивању с престола пре двадесет година. Зато је поручио да га митрополит не сачека у своме звању. Народна скупштина је оптужила митрополита као непријатеља династије Обреновића, иако он то, по тврђењу једног савременика, није

био; него су „протерали овог заслужног архипастира, што није хтео за време владавине кнеза Александра шуровати са опозицијом, те је остао веран своме владоцу и по науци Христовој молио се Богу за њега”.

У ствари, одступање митрополита Петра и збацивање високих чиновника Срба, пореклом из Аустрије, јесу дело слободомне, либералне млађе интелигенције школоване на страни. „То је било шумадијско прогањање пречана”; митрополит Петар био је „мрзак како кнезу Милошу, тако и млађим шумадијским богословима школованим у Русији, који су се купили око шабачког владике Михаила” (Сл. Јовановић).

Престрашен претњама, митрополит Петар поднео је 13. јануара 1859. оставку на свој положај после 25 година преданог служења Цркви и 3 године службе као секретар при народном суду и кнежевој канцеларији. Местозаступник кнеза Милоша, Стевча Михайловић поставио је шабачког епископа Михаила за администратора Београдске митрополије.

Политика кнеза Милоша. По доласку на престо, кнез Милош је одбацио Турски устав, јер није хтео ни тада, као ни пре двадесет година, да дели власт са Совјетом и његовим доживотно постављеним члановима. Зато је тражио од Порте да укине *сјалност* саветника; захтевао је да се саветници заклињу на верност њему, а не турском султану. Захваљујући подршци Русије и Француске, кнез Милош је издејствовао од Порте признање *наследности* кнежевског достојанства у породици Обреновић. Но, није успео да се Турци *иселе* из градова.

За непуне две године своје владе, кнез Милош је преуредио постојеће судове, основао је трговачки суд и донео трговачки законик (1860).

У Србији се привреда и даље развијала захваљујући праву слободе трговине и успостави слободног сељачког поседа. Робноовчано привређивање постало је веома уносно, па су се трговином бавили сви слојеви становништва од сељака до чиновника.

Потреба за обртним капиталом постала је велика, те су се нарочито сељаци задуживали разним зеленашима којима су плаћали високе камате.

Кнез Милош је разним мерама смањио сељачке дугове зеленашима; донети су, затим, прописи о зајмовима из општинских каса који су проширени и на зајмове из црквених и манастирских новчаних прихода са каматном стопом од 8%. Осим тога, укинуо је раније установљене таксе за сечу шуме.

Унутрашња политика кнеза Михаила (1860–1868). Европске силе заштитнице Србије одобриле су намере кнеза Михаила да изврши преуређење државне управе. Кнез Михаилу је ступио на престо после очеве смрти са већ израђеним програмом рада на смиривању сукоба између политичких странака, на војном, финансијском и привредном јачању Србије. Преображенска скупштина донела је 1861. неке законе у том правцу. *Закон о државном савету* дао је право кнезу Михаилу да поставља и пензионише државне саветнике. Тиме је *укинућа* њихова дотадашња *сјалност*, а са њом и дотадашњи утицај саветника на вођење државне политике. „Совјетници су постали највиши чиновници, сасвим потчињени и одговорни кнезу са своју радњу”. *Закон о народној скупштини* предвиђао је да се скупштина сазива сваке *треће* године; њена дотадашња власт је скучена. *Законом о централној управи и о чиновницима*, довршио је кнез Михаилу централизовање управе у својим рукама, створио је своју *неограничену власт* и прогласио је *законитост* за највише начело своје државне политике.

Поред редовне војске, установљена је посебним законом и народна војска првог и другог позива и ударен је темељ систематском наоружавању Србије у циљу ослободилачког рата против Турске.

Како је таква политика захтевала доста новаца, кнез Михаилу је радио на финансијском снажењу Србије путем увођења пореза на имање и на приходе од радње (*порез на имућност*).

Овај порез плаћали су поред других, још и један део калуђера, свештенство, чиновништво и други који су дотле били ослобођени плаћања пореза. Главница је подигнута од 5 на 6 талира, уведен је регални данак на увезени дуван и на со.

Услед презадужености сељака и других дужника, предузете су мере да се дужници спасу од продаје имања и од коначне материјалне пропасти. Новооснована *Управа фондова* (1862) преузела је управу свих дотадашњих самосталних фондова – црквених, манастирских, главног школског фонда и других. Она је отада давала позајмице на залог земљишта уз 6% камате годишње.

Порта је била незадовољна унутрашњом политиком кнеза Михаила због јачања власти српског кнеза на штету турске врховне власти и због доношења закона који су били у супротности са одредбама Турског устава. Незадовољство је расло и у српском народу због увођења народне војске, због повећања пореза; малобројна либерално настројена интелигенција била је незадовољна (*Уједињена омладина српска*) због гушења слободе штампе коју је тражила исто колико и министарску одговорност Народној скупштини, а не кнезу. Услед незадовољства дошло је до стварања једне завере против режима кнеза Михаила (*Мајсторовићева завера*), а у корист свргнутог кнеза Александра Карађорђевића.

Бомбардовање Београда 1862. и излазак турског становништва из Србије. Порта је годинама одговлачила да испуни своје обавезе према Србији: да правосуђе повери српском кнезу, да из Србије исели турско становништво и да уништи неке новије тврђаве. Турско становништво је опадало, а уместо њега су јачали Срби и политички, и привредно, и културно и просветно. Између турског и српског становништва долазило је повремено до најразличитијих трвења, сукоба и убистава по варошима Србије.

Турско становништво испречило се полетном развоју српског грађанства. Постало је исто тако јасно да се дуже неће моћи одржати ни постојање двеју власти – српске и турске:

српског кнеза и турског паше, српске полиције и турских пандура, српских судија и турског кадије, српских војника и турских низама.

У јуну 1862. дошло је на Чукур-чесми у Београду до сукоба између Срба и Турака. Сукоб се убрзо претворио у оружану борбу београдског грађанства за истеривање турског становништва из београдске вароши. Турско становништво побегне из вароши у тврђаву.

Посредовањем представника сила заштитница Србије закључено је примирје између српске владе и турског паше. Али, турски паша је прекршио примирје и почео да бомбардује београдску варош топовима са тврђаве. Од бомбардовања страдало је 357 зграда, међу којима и зграда српске Митрополије чији је кров изрешетан, док је торањ Саборне цркве пробијен првим бомбама.

Одлуком конференције сила заштитница и Турске у Канлици, близу Цариграда, одлучено је: да се турско становништво исели у року од четири месеца из свих вароши у Србији, да се поруше тврђаве Соко и Ужице, да се српском кнезу и српским чиновницима преда власт и управа у целој београдској вароши и предграђу. Од турске власти, у Србији остали су само турски гарнизони по тврђавама у Београду, Смедереву, Кладову и Шапцу.

Добијање тврђава и одлазак турских гарнизона из Србије, 1867. године. Кнез Михаило је радио на томе да и турске гарнизоне одстрани из Србије. За такав подухват морао је да чека повољнију међународну политичку ситуацију, пошто се томе противила суседна Аустрија. Но, када је Аустрија претрпела пораз у рату са Пруском (1866), и пошто је избачена из Италије и Немачке, она је променила своје дотадашње држање и постала је предусретљива према захтевима Србије за добијање тврђава.

Кнез Михаило је искористио ту повољну ситуацију, као и унутрашње тешкоће и заплете у Турској, те је посредовањем Русије и Енглеске отпочео непосредне преговоре са Портом.

Порта је пристала да изведе своје гарнизоне из свих тврђава Србије и да их преда на управу српском кнезу. Тиме је Србија стварно постигла унутрашњу самосталност.

Спољна политика кнеза Михаила. Укидањем Турског устава и исељењем турског становништва и турских гарнизона из Србије, остварен је само један део програма националне политике кнеза Михаила. Други део тога програма састојао се у раду на политичком ослобођењу свих Срба од туђинске власти, у стварању једне југословенске државе и у раду на ослобођењу балканских хришћана.

Да би остварио и тај део програма, кнез Михаило је већ децембра 1860. склопио писмени политички споразум између Срба и Хрвата, припадника Штросмајерове Народне странке који су били окупљени око листа *Позор*. Споразум је предвиђао стварање једне федеративне југословенске државе као саставног дела једне свесловенске федерације. Српскохрватски језик са Вуковом ћирилицом усвојени су за администрацију, предвиђена је равноправност Источне и Западне цркве с тим, што ће Западна примити „језик и народне обреде источне” и друго. Овај споразум постигнут је у сагласности са Русијом, са којом су, иначе, одржаване везе. Етнографска изложба у Москви 1867. окупила је око 80 припадника разних словенских народа који су живели и радили на јачању и остварењу идеја свесловенске узајамности.

Затим, кнез Михаило је склопио офанзивне ратне савезе са Црном Гором (септембар 1866), са бугарским револуционарним одбором (Раковски, Левски, Каравелов и други; јануар 1867), са Грчком (августа 1867) и пријатељство са Румунијом (јануар 1868).

Ради остварења постављених спољнополитичких циљева појачана је национално -револуционарна пропаганда у неослобођеним покрајинама. Као и за владе кнеза Александра, овом пропагандом руководио је председник владе, *Илија Гарашанин*, састављач познатог *Начертанија*. Он је придобио многе српске

свештенике и друге личности за рад на национално-ослободилачкој пропаганди која је полазила од начела „*Балкан балканским народима*”. Пропаганда је вођена нарочито у Војводини, која се налазила под аустријском влашћу, потом у Босни, Херцеговини, Старој Србији и Бугарској, које су се налазиле под турском влашћу.

Револуционарна пропаганда и рад на политичком ослобођењу целокупног српског и других југословенских народа прекинути су, а планови су остали неостварени због убиства кнеза Михаила од стране завереника у Кошутњаку, 29. маја 1868. године.

49. РЕВОЛУЦИОНАРНИ ПОКРЕТ У ВОЈВОДИНИ, 1848–1849. ГОДИНЕ

Народи у Европи постајали су све више незадовољни са централистичким и апсолутистичким режимима који су завладали у неким државама после Бечког конгреса. Идеје Француске револуције 1789. о личној, грађанској и националној слободи и једнакости биле су радо усвајане код свих, а нарочито код народа који су били потлачени политички, социјално-економски и национално.

Фебруарска револуција у Француској, 1848. године. Сушне и неродне године, велика скупина животних намирница и општа привредна криза у Европи довеле су до буна због глади, које су затим, 22. фебруара довеле до великих демонстрација у Паризу. Демонстрације су се претвориле у оружану борбу која је условила обарања краљевства Луја Филипа (јулска монархија) и до проглашења *грађанске републике*. Привремена републиканска влада (у коју су први пут ушла и два представника радника) дала је опште право гласа, слободу штампе и удруживања; новим уставом загарантована су лична и грађанска права и слободе; народна скупштина постала је носилац народне суверености. Донет је декрет о праву на рад за све грађане, установљена је владина комисија за радничка питања и отворене су народне радионице за раднике.

Утицај Француске револуције на европске земље. Француска фебруарска револуција извршила је велики утицај на Немачку и на народе у Аустрији који су живели под омрзнутом апсолутистичком влашћу кнеза Метерниха. Тринаестог марта избила је револуција у Бечу која је оборила кнеза Метерниха. Влада је била приморана да сазове уставотворну скупштину која је укинула *феудализам*, ослободила сељаке од феудалних обавеза и прогласила их за власнике земље.

Револуција у Бечу била је знак за избијање револуције у Италији, код Мађара и Срба у Угарској, за покрете у Хрватској, Словенији, за револуцију у Прагу, у Чешкој. Сви ови народи били су понети идејом Француске револуције о самоопредељењу по начелу народности и за увођење уставне владавине. Бранко Радичевић изразио је расположење целог српског народа према тековинама Француске револуције када је певао:

Ој Паризе, ти срце Франције,
Ој Францијо, срце света цела,
Твоја слава свр' неба се вије,
Та срце си младо ми понела.

Револуција у Угарској. Петнаестог марта избила је револуција у Пешти. Она је довела на власт средње мађарско племство које је било либерално настројено и које је захтевало политичке и социјалне реформе (*маршовски закони*). Аустријски цар прихватио је захтев угарског сабора (дијета), те је 17. марта образована самостална угарска влада. Она је одмах прогласила унутрашњу самосталност Угарске и одвајање од Аустрије са којом остаје само у *персоналној унији*. Револуционарна угарска влада укинула је феудализам и феудалне обавезе већине сељака којима је доделила земљу у својину уз обавезу отплате; укинула је феудалне судове („господске столице”), ударила порез на племство, дала слободу штампе и установила народну гарду (народна стража).

Револуција код Срба у Угарској. Српски народ у Угарској дигао се такође на устанак са жељом да оствари своја социјално-економска и политичка права која су му давно обећана привилегијама. Чим је букнула револуција у Бечу и Пешти Срби су преко својих црквених општина слали своје многобројне захтеве и жеље да им Мађари признају та права. Већ 22. марта српски народ у Земуну и Панчеву збацио је стару власт, укинуо је кулук,

основао је народну гарду и прогласио слободу штампе. Народни збор у Новом Саду 27. марта тражио је признање српске народности, право употребе српског језика у школи и цркви, слободан избор епископа, надзорника школа, официра у Војној граници и друго.

Национално-политички захтеви Срба преплићу се и прожимају са захтевима за социјалном правдом и побољшањем економског стања. У почетку револуција чак има јаче наглашене особине *аграрне* револуције најсиромашнијих сељачких маса, беземљаша, које су устале против економског притиска. Један летак пољопривредних радника у Банату позивао је све беземљаше на оружје без обзира на народност и на веру а у циљу деобе земље великопоседника. У Кикинди је планула буна за правилнију расподелу ритских земаља (иберланд), збачена је стара власт и чињени су покушаји за успостављањем народне, револуционарне власти. Буна се проширила по околини Какинде, у Потисју (у Старом Бечеју) и другде. Сељаци у Срему нападали су шуме, воћњаке, винограде, њиве и друга имања појединих манастира, а у Даљу су покушали да између себе разделе митрополијско добро Даљ.

Социјално-економски захтеви потиснути су на друго место, а на прво место су постављани национално-политички захтеви. Срби су тражили од Мађара иста она права која су Мађари добили од Беча: 8. априла новосадска српска депутација тражила је од угарског сабора у Пожуну признање српске народности, језика и других политичких права. Међутим, мађарска револуционарна влада одбила је да призна постојање српске, румунске, словачке, немачке и других народности у Угарској. Она је тврдила да у Угарској постоји само један, политички народ, да је Угарска *јединствена и недељива* и да све народности треба да буду уједињене преко *мађарског језика* који мора свако да говори без обзира на народност! Мађарски вођа Кошут Лајош огласио је српске захтеве за велеиздају и запретио је Србима да ће српско-мађарски сукоб решити мач, односно рат! После тога, престала је дотадашња српско-мађарска сарадња и братимљење, те су обе стране почеле да се припремају за међусобну борбу.

50. ПРОГЛАС ПАТРИЈАРШИЈЕ И СРПСКЕ ВОЈВОДИНЕ

Српски народ био је разочаран реакционарним ставом угарске револуционарне владе. На народном збору 19. априла, у порти Саборне цркве у Новом Саду, дошло је до великих протеста због тога, што је мађарска влада завела мађарски као службени језик администрације Српске цркве и што је наредила да српски свештеници морају да науче мађарски. Срби су одбили идеју о постојању политичког народа и устали су против *мађаризације*. Изнели су из Цркве матице вођене на мађарском језику и спалили их. До сличних поступака дошло је и по другим местима. Изгреди и немири избијали су по свима већим и мањим српским местима. Српске делегације и појединци долазили су са свих страна у Карловце захтевајући сазивање *народне скупштинине*. Народна скупштина биће једино суверено тело надлежно да одлучи о издвајању српских покрајина у Угарској у једну засебну, *аутономну територију* на челу са народним властима и српским језиком у администрацији.

Мајска народна скупштина у Карловцима и митрополији Јосиф Рајачић. На захтев српског народа који је тада у Угарској бројао око 550 хиљада душа, сазвана је *народна скупштина* за 1/13. мај. Скупштини су присуствовали прота Матија Ненадовић, Јован Ристић и други Срби из кнежевине Србије и хрватско изасланство са Иваном Кукуљевићем на челу. Скупштину је отворио митрополит Јосиф Рајачић који се одлучио да иде с народом – „Ми ћемо с народом, па шта Бог да!”

Отварајући Скупштину, митрополит је нагласио да је европски покрет на Западу пробудио, поред других народа, и српски народ који тражи своја општа права по начелу *равноправности народности: народности, језик, самосталности, веру, завичај, слободу мисли и штампе*.

Одлуке Мајске народне скупштинe. Одушевљени народ изабере митрополита Јосифа за *патријарха*, а пуковника огулинске регименте *Стевана Шупљикца* за *српског војводу*. За српску аутономну територију проглашени су *Срем са Војном границом* у њему, *Барања, Бачка са Пољским крунским дистриктом* у *Сша-ром Бечеју* и *шајкашким батальоном са седиштем у Тителу, Банат са Војном границом* у њему и са *Великокикиндским дистриктом*. Скупштина је одлучила да склопи *политички савез* „Војводине Српске с Троједном краљевином Хрватске, Славоније и Далмације”. Затражено је да се у духу слободе и народности изрече и обезбеди народна самосталност Румуна у Угарској под управом Карловачке митрополије. На крају, скупштина је изабрала једну делегацију за *свеславенски конгрес* у Прагу.

Организација народне власти и војске. На Мајској скупштини образован је *Главни одбор* од 50 чланова из кога је изабран ужи, Стални одбор. *Окружни одбори* за Банат (Панчево), Срем (Срем. Митровица), Бачку (Тител) и *месни одбори* по појединим општинама постали су основни органи револуционарне народне власти у политичком животу Српске Војводине. Првог новембра патријарх Рајачић је као „привремени управитељ народа српског” образовао народну владу (*правитељство*) за поједине послове (за струке: дипломатску, политичку, финансијско-економску, полицијску, санитетску, црквену, просветну, правосудну). Ускоро је Главни одбор штампао и прве српске новчанице (*асиђнаци*).

Главни, окружни и народни одбори бринули су се о организацији народне војске ради очувања најновијих политичких тековина и ради борбе против Мађара. У многим местима створени су *војни лођори* (Каменица, Јарак, Сентомаш-Србобран, Бела Црква, Перлез, Алибунар), а у Карловцима, *Главни војни лођор*. Већ у јуну Главни одбор располагао је са 15 хиљада наоружане војске и 40 топова.

Главни одбор наредио је 12. маја српском народу да се убуђе покорава само *српским народним властима*, а не и мађарским. Тако је Српска Војводина постала самостално *државно шело* „под домом аустријским и круном угарском”.

Српско-мађарске борбе. Мађари се успротиве издвајању аутономне територије Војводине из састава Угарске. Мађарски генерал Храбовски напао је 12. јуна Карловце, али је одбијен. Отада па кроз целу 1848. и 1849. вођене су међусобне крваве борбе до истребљења, али са променљивом срећом. Нарочито жестоке борбе вођене су у Банату и Бачкој. Борбу војвођанских Срба помагало је једно време осам хиљада добровољаца из Србије под командом Стевана Петровића Книћанина.

Аустрија је водила дволичну политику према мађарској и српској револуцији, јер је намеравала да их угуши у погодном моменту. Та прилика јој се указала после победе над револуцијом у аустријском делу Италије и у Чешкој. Почетком октобра 1848, аустријски цар, као угарски краљ, распустио је угарски државни сабор и прогласио је рат мађарским револуционарима. Хрватски бан Јелачић и генерал Виндишгрец кренули су са војском на Угарску. Када је Виндишгрец освојио Пешту, мађарска револуционарна влада преселила се у Дебрецин.

Пораз српске и мађарске револуције. Јелачић је поставио аустријског пуковника Мајерхофера за шефа српске војске, а аустријског генерала Кузмана Тодоровића за заменика српског војводе. Да би јаче привезао Србе за Аустрију, нови цар Фрања Јосиф I (1848–1916) потврдио је, најзад, 3/15. децембра 1848. Рајачића за *патријарха*, а Шупљикца за *војводу*. Другог априла 1849. цар је поставио Рајачића за свога комесара у Срему, Банату и Бачкој. Иначе, ове покрајине нлазиле су се под командом пуковника Мајерхофера. Српска народна војска дошла је постепено под команду аустријских генерала, док су српске народне власти полако замењиване властима које су раније збачене. Тако

се под вођством Јелачића и Рајачића „народна борба Срба и Хрвата претварала у борбу за одржање хабзбуршке монархије”. Све борбе које су Срби отада водили против Мађара објективно су доприносиле победи реакционарних снага Аустрије над прогресивним тежњама снага револуције.

Половином априла 1849, Мађари су раскинули дотадашњу персоналну унију са Аустријом, отцепили се од ње, збацили хабзбуршку династију као краљеве Угарске и прогласили слободну и независну републику. Аустрија у страху од нове републике и њених првих војних победа, затражи помоћ од Русије. Руски цар Никола I пошаље војску која победи Мађаре код Вилагоша августа 1849. Тако је угушена Мађарска револуција.

Тек после гушења Мађарске револуције, аустријски цар је својим патентом од 6. новембра 1849. признао Српску Војводину под називом *Војводство Србије и Тамишког Баната*. Но, та аутономна српска област обухватала је само делимично оне српске покрајине у Угарској које су на Мајској скупштини проглашене за Српску Војводину. После гушења Мађарске револуције, Срби више нису били потребни Бечу. У Српској Војводини Срби су сачињавали мањину зато што су у њену територију ушли неки окрузи са немачким и румунским становништвом. Уместо српског, за службени језик узет је немачки. Седиште је пребачено у Темишвар. Немци су постављани за привремене земаљске начелнике и комесаре; после смрти војводе Шупљикца није више постављан српски војвода, него је његову титулу преузео аустријски цар.

51. УКИДАЊЕ СРПСКЕ ВОЈВОДИНЕ, 1860. БЛАГОВЕШТЕНСКИ САБОР, 1861. ГОДИНЕ

Угушивши све револуционарне покрете у својој држави, Аустрија је крајем 1851. укинула устав донет 1849. под притиском револуције, уништила је политичке слободе, укинула је покрајинске саборе и аутономију појединих земаља, те је поново завела полицијски режим и апсолутизам. Међутим, није се усудила да укине социјалне тековине револуције, као укидање феудализма и сталешких повластица. Апсолутистички режим одржао се у Аустрији десет година (1849–1859: *Бахов ајсолутизам*). За то време режим је настојао да спроведе германизацију увођењем немачког језика, као обавезног, у надлештва и у школе.

Тек после великог пораза Аустрије у рату против Француске и Пијемонта (битка код Солферино, 1859), аустријски цар је отпустио Бахову владу и октобарском дипломом 1860. укинуо апсолутистички режим, завео уставну владавину, одлучио да преуреди Аустрију на федералистичкој основи и да се споразуме са Мађарима. Прва жртва тога аустро-угарског споразума било је укидање Српске Војводине 27/15. децембра 1860. године. Аустријски цар изишао је у сусрет конзервативној мађарској аристократији и наредио је да се територија укинуте Српске Војводине споји (*реинкорпорација*) са Угарском „на основу државно-правних претензија ове краљевине на поменуте области”.

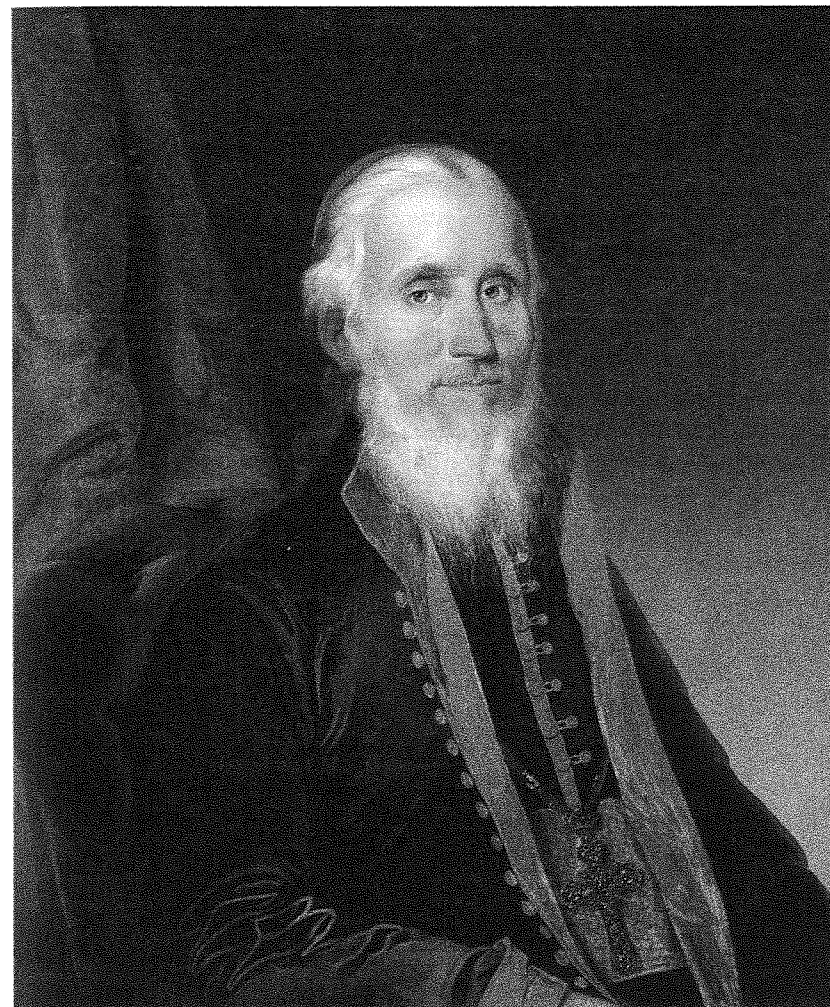
Укидање Војводине изазвало је запрепашћење и разочарење у српском народу, те је аустријска влада на предлог патријарха Јосифа Рајачића дозволила да се сазове ванредна Народна скупштина са задатком да „предложи услове и мере за очување народности и језика у оквиру Угарске”. Сабор је отворен на Благовести 1861. под председништвом патријарха Рајачића. Благовештенски сабор закључио је да Срби поново траже политичку аутономију у посебној области са обласном скупштином, самосталну унутрашњу администрацију са ћирилицом и српским као

службеним језиком, слободан избор српског војводе, једно законодавство за Банат и Бачку са Угарском, а једно за Срем са Хрватском, Славонијом и Далмацијом; затим, судску самоуправу (апелациони суд), да се достојанство патријарха не може укинути, да српски грб буде бели крст са четири оцила на црвеном пољу, да српска застава буде црвено-плава-бела и да је Св. Сава заштитник Војводине. Ови захтеви нису никада испуњени.

52. КАРЛОВАЧКИ ПАТРИЈАРСИ. БОРБА ПРОТИВ МАЂАРИЗАЦИЈЕ

Пошто је пропала и последња нада да српски народ добије своју политичку самоуправу, карловачки патријарси и народноцрквени сабор морали су да се боре за очување преостале црквено-школске аутономије путем оснивања још већег броја српских вероисповедних школа. *Патријарх Јосиф Рајачић (1849–1861)* настојао је већ раније, као вршачки епископ, да унапреди школе. Својим прилогом од 3.600 форинти, основао је гимназијски фонд ради подизања српске гимназије у Вршцу. Као карловачки митрополит одлучно је бранио права српског народа држећи ватрене говоре на латинском језику у угарском сталешком сабору чији је члан био по своме положају. Успео је да државне власти 1846. изједначе православну веру са римокатоличком. Но, ова одлука убрзо је повучена због велике реакције римокатоличког свештенства, чији ће се утицај осетно појачати после склапања конкордата између Римске курије и Аустрије (1855).

Патријарх Рајачић је својим тестаментом одредио мање задужбине манастирима Гомирју у Хрватској и Златици у Банату; за оправку цркве Св. Николе у родном месту Лучанима (Лика), такође је наменио исвесну своту, као и за болницу у Карловцима. За школовање својих сродника основао је *свијендијски фонд*

ПАТРИЈАРХ ЈОСИФ РАЈАЧИЋ (1842; 1848–1861)

од 3.000 форинти; основао је фонд за издржавање епископа са улогом од 14.000 форинти из својих потраживања од државе; ради оснивања фонда за парохијско свештенство одредио је 7.000 форинти, такође из својих потраживања од државе.

У Карловцима је основао 1858. штампарију за црквене просветне потребе (*Митрополијско-гимназијална типографија*) у којој је, пре свега, желео да штампа *Хронике* деспота Ђурђа Бранковића. Његовим заузимањем подигнута је карловачка гимназија од шесторазредне на осморазредну. Није га напуштала мисао да у Карловцима оснује српски универзитет.

За време управе патријарха **Самуила Маширевића (1864–1870)**, десиле су се важне промене у животу Карловачке митрополије и Аустрије. На захтев Румуна из Угарске и Ердеља, Аустрија је пристала да се из састава Карловачке митрополије издвоје у засебну, ердељско-угарску митрополију са седиштем у Сибињу, епархије са претежно румунским становништвом (1864).

Аустријски цар споразумео се 1867. са Мађарима о преуређењу дотадашње Аустрије у нову државу, у Аустро-Угарску (*Аустро-угарска нагодба*). Свака од ових двеју држава решавала је сама своје унутрашње ствари преко својих засебних министарстава, док су за заједничке послове уредили заједничка министарства. До Нагодбе све српске ствари решаване су у Бечу, а после Нагодбе решавала их је угарска влада у Будимпешти. Одмах после ове нагодбе, Угарска је склопила посебну нагодбу са Хрватском (*Угарско-хрватска нагодба, 1868*) по којој су Хрватска и Славонија добиле своју политичку и административну, судску и верско-просветну аутономију у оквиру Угарске.

Полазећи од начела да у Угарској постоји само један, политички мађарски народ, мађарске власти нису ни помишљале да изиђу у сусрет политичким захтевима које је српски народ поставио на Благовештенском сабору. За Србе у оквиру Карловачке митрополије издат је 1868. само *Краљевски рескрипти* који је заменио ранију Деклараторију. Рескриптом су на основу црквено-школске аутономије одређене уредбе о платама вишег и нижег

свештенства, о школама, црквеним општинама, црквеним судовима и о управљању црквено-народним фондовима и добрима. Исте године, угарски сабор потврдио је IX законским чланом права Српске и Румунске митрополије да могу самостално решавати своје црквено-општинске и школске послове и руководити црквено-општинским имањима и задужбинама.

Иако је формално потврдила црквено-школску аутономију српског народа у својој држави, Угарска је стварно већ после нагодбе са Аустријом отпочела са помађаривањем. Помађаривање је било уперено против свих немађарских народа у Угарској, али највише против српског народа и његове црквено-школске аутономије која му је давала право самосталног издржавања Цркве и школе са наставом на народном језику. Угарска влада активно је радила на угушивању српског националног осећања и високо развијене политичке свести и мисли о стварању своје аутономне политичке територије у Угарској. Насупрот Србима, Мађари су тврдили да Срби нису народ у политичком смислу, него да су само један „део јединствене недељиве мађарске нације”. Зато је требало да што пре науче мађарски језик.

Против таквог схватања одлучно је устао *Светозар Милетић*, вођа новоосноване Српске народне слободоумне странке. Нова странка борила се за признање равноправности и самоуправе за све народе у Угарској (*Бечкеречки програм, 1869*). Утицај Милетића и његове странке осетио се и на народним саборима у којима је долазило често до начелних сукоба са умеренијом, конзервативном странком уз коју је стајало свештенство.

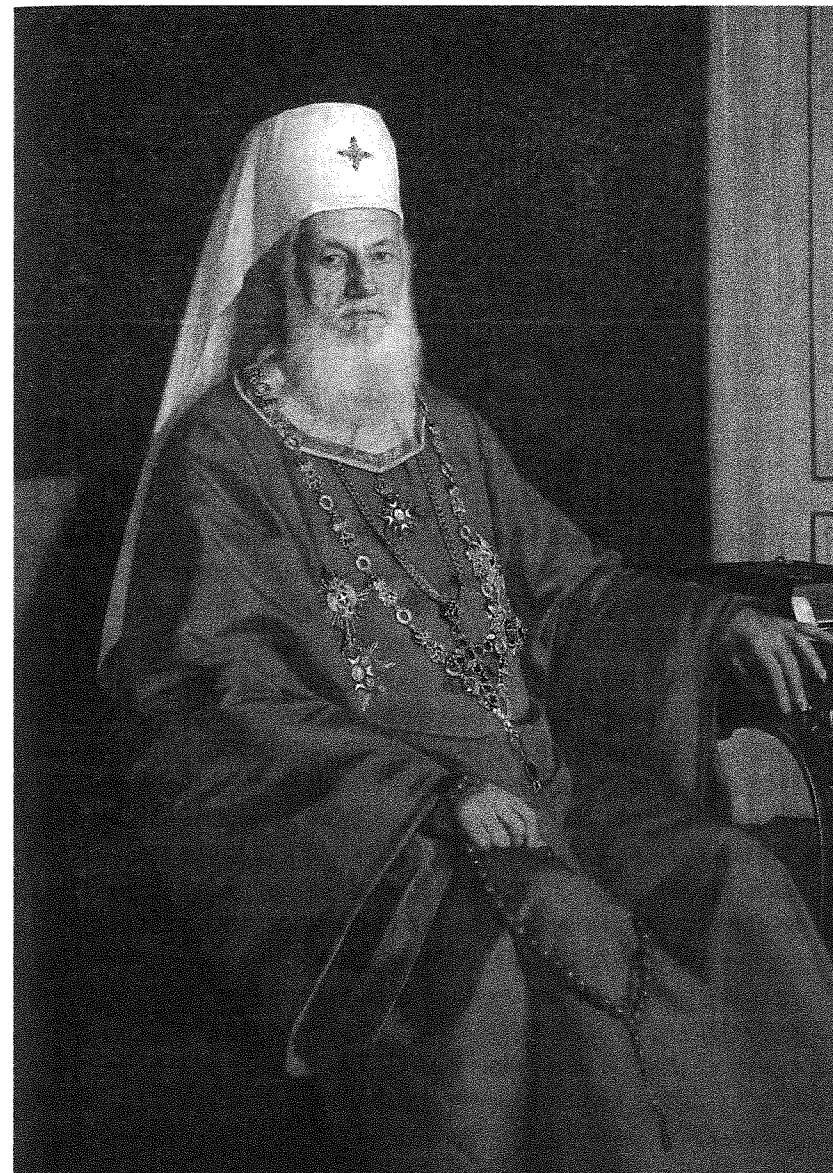
После Самуила Маширевића на чело митрополије долази **Прокопије Ивачковић (1874–1879; 1881)**.

Међутим, угарска влада спроводила је своју политику. Већ од времена патријарха *Германа Анђелића (1881–1888)* па надаље, српски народно-црквени сабори отворани су на мађарском језику. Иначе, патријарх Герман заједно са својим братом, протом Стефаном подигао је својим средствима данашњу зграду гимназије у Карловцима; његовом новчаном помоћи основан је *Свештенички конвикт* у коме су се, по повољним условима, издржавала деца

српских свештеника која су похађала гимназију у Карловцима. Половином маја 1887. Хрватски сабор признао је аутономна права Карловачке митрополије у Хрватској и Славонији, право самосталног решавања, уређивања и руковања свим пословима који се тичу Цркве, школе и задужбина. Осим тога, поново је дозвољена слободна употреба ћирилице код свих земаљских власти; тамо где Срби живе у повећем броју „имаду се од првих молбах и ријешења странкама ћирилским писмом са ћирилицом писане поднеске издавати”.

Патријарх **Георђије Бранковић (1890–1907)**, наставио је рад својих претходника, те су и за његове управе отворане основне школе и оснивани фондови (*Фонд Св. Саве, Пројоведнички фонд*). Он је потрошио преко један милион круна у просветне сврхе. Његовом заслугом саграђен је у Карловцима данашњи патријаршијски двор (1892–94), а из оставине добротвора Саве Текелије *Богословски семинар*. У овом Семинару бесплатно су издржавани ученици Карловачке богословије. Тада је саграђен *Народни дом* са лепо украшеном двораном за одржавање народно-црквених сабора. Народноцрквени сабор 1892. одлучио је да се дотадашња управа манастирским имањем преуреди. Сабор је донео и две мировинске уредбе којима су уређене пензије свештеничких удовица и сирочади, као и пензије аутономних чиновника, професора, учитеља и учитељица, њихове сирочади и учитељских удовица. Године 1907. извршено је преуређење верске наставе у целој Карловачкој митрополији.

Последњи карловачки патријарх био је **Лукијан Богдановић (1908–1913)**. Пред његов избор за патријарха, угарска Народна скупштина донела је злогласни школски закон (Апоњијев закон, 1907) којим су пооштрени ранији законски прописи (1879) о обавезном учењу мађарског језика у свима основним школама немађарских народности у Угарској. По новом школском закону свршени ученици основне школе морали су да знају потпуно да се изражавају мађарски и усмено и писмено. Тај закон је пооштрен 1913. до те мере, – „да деца после свршеног четвртог разреда морају потпуно моћи писати и говорити мађарски”. По томе закону

ПАТРИЈАРХ ГЕОРГИЈЕ БРАНКОВИЋ (1890–1907)

требало је да се у року од 40 година све немађарске народности у Угарској помађаре и да се тако оствари циљ мађарских револуционара из 1848/49. о стварању „јединственог политичког народа мађарског”.

Да би што више допринео очувању угрожене црквено-школске аутономије, патријарх Лукијан је приложио сто хиљада круна за оснивање нових српских вероисповедних школа; заједно са Школским одбором изборио се код угарске владе да се српској учитељској школи у Пакрацу врати одузето право јавности (1910); његовим настојањем преуређено је Благодјејање митрополита Стратимировића у савремени гимназијски интернат *Стефанеум*. У њему су сиромашни ђаци карловачке гимназије добијали бесплатно издржавање. Поред бриге за школе, патријарх Лукијан је материјалном помоћи омогућио доношење мировинске уредбе којом су уређене пензије свештенства Карловачке митрополије. За потребе Синода основао је *Синодски фонд* са годишњим прилогом од 50.000 круна. Донет је и потврђен је 1911. *Синодални статут* којим је одређен делокруг рада Св. синода као и једна уредба по којој је придворно монаштво морало бити факултетски образовано.

Заједничка борба карловачких патријарха и народно-црквених сабора за очување угрожене црквено-школске аутономије завршила се неуспехом. Угарска влада укинула је 1912. црквено-школску аутономију која се више од два века заснивала на српским привилегијама. После кратког времена, умро је насилном смрћу патријарх Лукијан у једној аустријској бањи куда је отишао због лечења, а његово тело нађено је у реци Ахи.

Ускоро је букнуо Први светски рат (1914–1918) који се завршио распадом Аустро-Угарске и стварањем народних држава по начелу народног самоопредељења. Године 1918. створена је први пут у историји југословенска држава. После политичког уједињења проглашено је 26. маја 1919. и уједињење свију покрајинских православних цркава у једну Православну цркву. У састав уједињене Српске цркве ушла је и дотадашња Карловачка митрополија.

53. РАТОВИ СРБИЈЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ И НЕЗАВИСНОСТ, 1876–1878. ГОДИНЕ.

МИТРОПОЛИТ МИХАИЛО (1859–1881; 1889–1898)

У време ратова Србије за ослобођење и независност владао је *Милан Обреновић* (1868–1889). Он је изабран за српског кнеза после смрти кнеза Михаила захваљујући утицају војске. Пошто је био малолетан, уместо њега управљало је намесништво које су чинила три члана. Намесништво је донело 1869. један слободумни *устав* по коме је Србија постала наследна, уставна и парламентарна монархија. Законодавну власт добила је Народна скупштина са кнезом, дата је слобода збора и договора, слобода штампе, судови су постали независни, а ранија свемоћ Државног савета (Совјет) сведена је на решавање административних спорова. Чим је постао пунолетан, кнез Милан је преузео власт од намесништва (1872).

У време ратова за ослобођење и независност Православном црквом у Србији управљао је митрополит *Михаило Јовановић*. Он је у два маха управљао Црквом за владе свих Обреновића: први пут, од почетка друге владе кнеза Милоша и за време његовог сина кнеза Михаила и кнеза Милана (*од 1859. до 1881*); други пут, од силаска с престола краља Милана и за владе краља Александра до своје смрти (*од 1889. до 1898*).

Митрополит Михаило познат је као велики национални револуционар, један од стубова Либералне странке, знаменит јерарх и веома плодан црквени писац. После завршене Богословије у Београду, митрополит Петар га је послао као свога питомца у Русију. У Кијеву је најпре завршио средњошколску семинарију, а затим Духовну академију са степеном магистра богословља. За време школовања у Русији потпао је под снажан утицај идеја словенске узајамности (*џанславизам*). Тим идејама своје младости и љубави према Русији остаће веран и доследан целог свог живота, чак и онда, када је кнез Милан окренуо леђа Русији и када се политички везао за Аустро-Угарску.

МИТРОПОЛИТ МИХАИЛО ЈОВАНОВИЋ (1826–1898)

Као национални револуционар, митрополит Михаило је веома активно радио на остварењу идеја Гарашаниновог *Начертанија* о националном ослобођењу свег српског народа. У том правцу он је водио револуционарну пропаганду преко српског свештенства нарочито у Босни и Херцеговини, затим, у Старој Србији, Македонији, Бугарској и Хрватској. О томе сведочи бројна преписка са руским државницима и словенофилима, са руским конзулима у нашим крејевима под турском влашћу, са нашим конзулима по разним европским градовима и другима. Његова популарност прешла је границе Србије, те су га бирали, не само у Србији него и ван ње за члана многих научних друштава нарочито у Русији, док су га у Паризу и Лондону чланови „Комитета за заштиту хришћана у Турској” изабрали за свога председника.

Његовим заузимањем примани су за ученике Београдске богословије многи младићи из наших крајева под турском влашћу. Они су се после завршене школе враћали у своја места као одушевљени сарадници пропаганде за национално ослобођење. Томе циљу служила је и богословија у Бања Луци која је основана заузимањем и уз помоћ митрополита Михаила (1866), а под руководством архимандрита Васе Пелагића. У томе правцу радила је и богословија у Призрену основана 1871. о трошку великог добротвора Симе Игуманова-Призренца, са ректором Савом Дечанцем на челу, иначе бившим учеником Београдске богословије. У Београдској богословији отворено је 1873. *Друго одељење* или *Странацка богословија* као засебан завод у засебној згради, са засебном управом и мисионарском сврхом. У ову богословско-учитељску школу примани су само младићи из наших покрајина под турском влашћу који су се спремали за свој будући црквени, просветни и национални рад у духу програма националног ослобођења.

Целокупна национално-револуционарна пропаганда Србије почела је да јањава после убиства кнеза Михаила, јер ју је немесништво водило неодлучно. Оно се више окренуло решавању

унутрашњих политичких питања. Уместо дотадашње балканске сарадње почели су да избијају неспоразуми. Будући да је намесништво испустило из својих руку рад на пропаганди, њега је преузела млађа генерација. Светозар Марковић – који је, иначе, почео први да шири социјалистичке идеје у Србији – и Светозар Милетић, вођа Српске слободоумне странке у Угарској успели су да оснују „Дружину за ослобођење и уједињење српско” (1871). Чланови те дружине постали су и неки српски официри (Јеврем, брат Светозара Марковића), а и митрополит Михаило прикључио се раду Дружине.

Светозар Марковић је тада сматрао да све српске напредне партије треба да се уједине у једну акциону партију чији ће задатак бити рад на националном ослобођењу. Тек после националног ослобођења требало је да дође на ред решавање друштвено-политичких и економских питања. Посредовањем митрополита Михаила, чланови Дружине задобили су и намесника М. Блазнавца.

Први српско-турски рат, 1876. године. Дружина је развила свој рад на ослобођењу нарочито у Босни и Херцеговини, јер су оне биле у центру интересовања и раније револуционарне пропаганде коју је водио И. Гарашанин, и зато што је стање Срба у тим покрајинама постало веома тешко. Услед тога, избио је 1875. устанак у Херцеговини који се брзо проширио и на Босну. Из свих српских покрајина добровољци су одлазили да помогну устанике (Петар Мркоњић и његова чета код Ђорковаче), а ни сам кнез Милан није могао да одоли општем ратном расположењу у Србији.

У јуну 1876, Србија је склопила ратни савез са Црном Гором за „ослобођење српског народа у европској Турској”. Велики број добровољаца официра, војника, лекара, болничара, свештеника и других дошли су из Русије да помогну српску борбу против Турске. Многи Руси и руска словенофилска друштва слала су своју новчану и другу помоћ председника Друштва црвеног крста (основано 1876).

Српска војска победила је Турке код *Шумајловца*, али је претрпела велики пораз на *Бунису*, те је почела да се повлачи. Турци су освојили Зајечар, Књажевац и Алексинац. На личну молбу митрополита Михаила, руски цар је затражио од Порте да престане са непријатељствима, те је између Србије и Турске склопљено примирје, а затим и мир без икаквих територијалних губитака за Србију.

Други српско-турски рат, 1877–1878. године. Будући да је Турска одбила захтев великих сила да поправи тешко стање хришћана у својој држави и да изврши извесне реформе, Русија јој објави рат у априлу 1877. Руска војска пређе Дунав и после тешке четворомесечне опсаде успе да освоји Плевну, да преко превоја Шипке пређе планину Балкан и да у Румелији освоји Пловдив и Једрене надирући ка Дарданелима и Цариграду.

Србија се тек после пада Плевне одазвала ранијем позиву Русије да уђе поново у рат против Турске. У децембру 1877. Србија објави Турској рат. Једна српска војска ослободи *Ниш*, *Пирот*, *Белу Паланку*, *Цариброд*, *Трн* и *Брезик* и код Сливнице се састане са руском војском. Друга српска војска ослободи *Куришумлију*, док су се *Лесковац* и *Власовић* сами ослободили; затим, ослободи *Врање*, *Гњилане* и избије на *Косово поље* и у манастиру *Грачаница* буде присутна током Литургије.

Кад се Енглеска успротивила руском надирању ка Цариграду и довела своју флоту у Дарданеле, Русија је пожурила да склопи са Турском примирје обухватајући њиме Србију, Црну Гору и Румунију, а убрзо и мир у *Сан Стефану*, недалеко од Цариграда (фебруар 1878). Санстефанским миром Русија је створила Велику Бугарску на штету српских националних интереса, јер је Великој Бугарској дала у југоисточној Србији Пирот и Врање, целу Македонију и Тракију. Црна Гора добила је територијално проширење. И Србија и Црна Гора добиле су независност.

54. ПРИЗНАЊЕ ПОЛИТИЧКЕ И ЦРКВЕНЕ НЕЗАВИСНОСТИ

Санстефанским миром биле су задовољне једино Русија и Бугарска. Велике силе одлучно су се успротивиле да Русија сама решава источно питање, те због тога затраже ревизију Санстефанског мира.

Берлински конгрес, 1878. године. Ревизија је извршена на конгресу у Берлину. По берлинском уговору о миру од 1/13. јула 1878. нестало је санстефанске Бугарске. Србија је добила *нишки, тирошки, врањски и шойлички округ* и тиме се учврстила у долини Мораве. Велике силе укинуле су свој протекторат над Србијом (постављен Париским миром 1856) и признале њену *независност*. *Црној Гори* такође је призната независност и територијално проширење, док је Аустро-Угарској признато право да окупира Босну и Херцеговину.

Србија је добила независност под условом да разлика у вери и вероисповести не може бити сметња за ступање у јавне службе нити за обављање разних заната и индустрије; да се свим српским грађанима и странцима ујемчава слобода и јавно вршење обреда и да се неће моћи чинити никаква сметња хијерархијском уређењу разних вероисповести, нити њиховим односима са својим црквеним старешинама.

У новоослобођеним пределима укинута су дотадашњи феудални друштвени и привредни односи. Законом о уређењу аграрних односа 1882. сељацима је дата у сопственост господарска земља коју су дотле обрађивали уз обавезу накнаде дотадашњим власницима.

Признање црквене независности, 1879. године. Признањем политичке независности створени су услови за признање црквене независности Београдске митрополије. Преговори српске владе и

Београдске митрополије с једне стране и Цариградске патријаршије у Цариграду с друге стране довели су до признања независности (*аутокефалности*).

Цариградски патријарх Јоаким III (1878–1884) издао је заједно са својим Синодом 20. октобра 1879. *Томос о независности* Београдске митрополије у границама политички и хорографски увећане и потпуно ослобођене кнежевине Србије, укључујући ту и *нишку* митрополију у новоослобођеним областима. Српска црква постала је „канонски самостална, независна и самоуправна”. Архиепископ београдски и митрополит Србије стекао је право да заједно са *архијерејским сабором* управља црквеним стварима кнежевине Србије „слободно и независно од сваког другог мешања”, да независно и заједно са *св. синодом* врши унутрашњу црквену управу – да суди, решава и одређује. Томосом о независности препоручено је управи Српске цркве да питање повратка присталица бугарске егзархије у новоослобођеним пределима у крило Цркве буде решено сходно црквеним правилима и наређењима.

55. КАНОНСКИ УДАР У СРПСКОЈ ЦРКВИ

Канонски удар који је у Српској цркви извршила влада, у тесној је вези са променом спољне политике Србије после Берлинског конгреса.

Промена спољне политике Србије после Берлинског конгреса. Све до Берлинског конгреса, Србија се у спољној политици ослањала на Русију која је дотле утајивала српске националне интересе. Међутим, када је Русија створила санстефанску Велику Бугарску и уступила јој неке српске крајеве у Јужној Србији и целу Македонију, када је допустила на Берлинском конгресу да Аустро-Угарска окупира Босну и Херцеговину – онда је постало јасно да је Србија препуштена аустро-угарској интересној сфери на Балкану.

Огорчен на Русију, кнез Милан се приближио Аустро-Угарској и половином јуна 1881. склопио с њом *тајну конвенцију*. Конвенцијом се Србија обавезала Аустро-Угарској да ће прекинути своју дотадашњу национално-политичку пропаганду у Босни и Херцеговини и да неће склапати уговоре са другим владама „без претходног споразума са Аустро-Угарском”. Аустро-Угарска се обавезала Србији да ће њену династију и државу бранити оружјем. Као последица таквог споразума у Србији почиње потискивање руског утицаја и ширење, учвршћивање и превласт аустро-угарског политичког и економског утицаја.

Сукоб владе и кнеза Милана са Црквом. Са тим великим преокретом у спољној политици Србије била је незадовољна Либерална странка која се налазила на власти. Пошто је либерална влада Ј. Ристића одбила да Аустро-Угарској да извесне повластице, она је оборена, а на власт је дошла напредњачка влада М. Пироћанца, која је и склопила тајну конвенцију. Митрополит Михаило био је један од стубова Либералне странке која се у својој политици ослањала на Русију. Он је и после промене спољне политике Србије остао доследан и велики русофил, присталица идеје словенске узајамности (*јанславизам*). Као доследан национални револуционар, он је наставио рад на дотадашњој национално-ослободилачкој пропаганди. Присталице аустрофилске политике око кнеза Милана оптуживали су митрополита Михаила као републиканца и присталицу социјалистичких идеја. Нетрпељивост владе према митрополиту Михаилу достигло је врхунац на вест да је свесловенски комитет у Москви послао митрополиту Михаилу 80 хиљада динара за циљеве националне пропаганде. Аустро-Угарска је захтевала од кнеза Милана да збаци митрополита Михаила и да на тај начин онемогући његову пропаганду у Босни и Херцеговини.

Збацивање митрополита Михаила. Као непосредни повод збацивања митрополита Михаила са управе Београдском митрополијом послужило је одбијање Архијерејског сабора да поступа по закону о таксама донетом 3. априла 1881. По томе закону „за дејствовања судских, управних и разних других земаљских власти”, наплаћиване су за рачун државне касе таксе по одређеној тарифи у облику таксених марака. Таксе су наплаћиване за бракоразводне парнице код конзисторија од 20 до 50 динара, за синђелије о рукоположењу мирског свештенства од 20 до 50 динара, за свештенство монашког реда од 100 до 400, за архијерејски чин 2.000 динара, а за митрополита 4.000 динара.

Архијерејски сабор утврдио је 23. септембра 1881. да је закон о таксама противан канонима Православне цркве зато што наређује „да се благослов Архијерејски, као и за свештене чинове, који се добијају благодаћу Св. Духа, плаћа” и да влада није требало да изда тај закон „без претходног споразума са Архијерејским сабором”. Својим писмом митрополит је известио министра просвете и црквених дела, Стојана Новаковића, да се закон о таксама не може примењивати на чинодејства и одбије да наплати таксу за једно рукоположење. Влада га због тога казни новчаном казном, окриви га за нарушавање закона и предложи кнезу Милану 18. октобра 1881 да га разреши „од администрације архијерејске београдске и митрополије српске”. Истог дана, кнез је то одобрио, те је митрополит Михаило без икаквог суда, неканонски и незаконито збачен са управе Српском црквом без икакве пензије.

Одлазак митрополита Михаила из Србије. После збацивања са управе Српском црквом, митрополит Михаило се повукао у своју кућу на Врачару. Ту је остао до после прогласа Србије за краљевину (22. фебруар 1882). Да би избегао непријатности које му је влада причињавала, митрополит Михаило је 11. априла 1882. напустио Србију и преко Цариграда отпутовао у Палестину. Плод тог дела његовог пута јесте његова књига *Хришћанске*

свештине на Истоку. Из Палестине је отишао у Свету Гору. Надахнут тим путовањима написао је дела *Света АѠонска Гора и Живојоис пресвете Богородице*. Пошто му је онемогућено да живи у Рушчуку (Бугарска), оде 1884. у Русију куда је позван на јубилеј Кијевског универзитета. У Русији је остао до поновног повратка на чело Српске цркве (1889). Живео је у Кијеву, Петрограду и у манастиру Српском Подворју у Москви. Овај мали манастир уступио је Руски синод 1873. Београдској митрополији. Кад су Бугари потукли српску војску код Сливнице 1885, он је молио Побједоносцева, личност која је имала највише утицаја на руског цара, да утиче „да више не буде војне и молитве цара да спасе несрећну Србију”.

56. НОВА ЈЕРАРХИЈА У УПРАВИ СРПСКОМ ЦРКВОМ (1883–1889)

После збацивања митрополита Михаила, влада је истог дана поставила за администратора Београдске митрополије неготинског епископа Мојсија. Мојсије је администрирао Српском црквом до избора новог митрополита. За то време влада је донела 31. децембра 1881. закон о установљењу *Црквеног фонда* у који је улаган десети део свих црквених и манастирских новчаних капитала, десети део чистог црквеног и пети део чистог манастирског прихода. Приходи су трошени за црквене и црквенопросветне циљеве према одлукама Архијерејског сабора и по одобрењу министра просвете и црквених дела.

Измена црквеног закона, 1882. године. Крајем децембра 1882. влада је изменила и допунила закон о црквеним властима из 1862. са циљем да измени састав Архијерејског сабора. По тим изменама постали су његови чланови, поред епархијских архијереја, још

два архимандрита и по један протојереј из сваке епархије. Њих је постављао краљ својим указом на пет година. Тиме је влада обезбедила себи већину у Архијерејском сабору који је бирао епархијске архијереје. Митрополита је, међутим, бирало посебно *изборно шело* у коме је влада обезбедила себи већину, пошто су у њему, поред епархијских архијереја, ушла два министра, председник касационог суда и пет чланова Народне скупштине које је бирала Народна скупштина.

Законити и канонски постављени архијереји остали су још извесно време на управи својих епархија после збацивања митрополита Михаила. Али, они су огласили закон о изменама и допунама из 1882. за противан канонима Православне цркве и оспорили су право државној власти да се преко својих високих чиновника, чланова Архијерејског сабора и изборног тела, меша у послове Српске цркве. Зато су одбили да учествују у раду изборног тела приликом избора новог митрополита 20. марта 1883. године.

Тада је донет закон о уређењу *свештеничког стања* (31. децембар 1882). Уређено је питање величине парохија и капеланија; манастирске парохије предате су на опслужење мирском свештенству; место наплаћивања бира за нека свештенодејства и дужности одређено је да се плаћа у новцу два динара годишње по пореској глави, док је за неке друге свештенорадње прописан свитак (тарифа).

Избор новог митрополита и нових епархијских архијереја. За новог митрополита изабран је пензионисани професор богословије архимандрит **Теодосије Мраовић Мраша (1883–1889)**. Мраовић је рођен у сиромашној породици у Баји. После завршене философије у Пешти и богословије у Карловцима, прешао је у Србију и замонашио се у манастиру Раковици код Београда. Тридесет и једну годину провео је као професор богословије у Београду, па је пензионисан. Његово посвећење за епископа извршио је на молбу краља Милана, а по одобрењу аустријског цара, карловачки патријарх Герман Анђелић.

Како су архијереји оспорили право држави да се меша у црквене послове и пошто су одбили да учествују у избору новог митрополита, влада их је збацила десет дана после избора новог митрополита (1. априла 1883). Слично митрополиту Михаилу и они су збачени без права на пензију. Збачени митрополит нишки Виктор ишао је од немила до недрага под старе дане, шабачки епископ Јероним отпутовао је у Париз, неготински епископ Мојсије постао је после члан Државног савета, док је ужички епископ Викентије у међувремену умро.

На њихова места изабрани су нови епархијски архијереји. За митрополита нишког дошао је професор богословије, иначе свршени ученик кијевске Духовне академије Нестор, родом из околине Крагујевца; за шабачког епископа дошао је архимандрит манастира Хопова Самуило, родом из Карловаца, а за жичког епископа старешина манастира Раванице у Србији Корнелије, иначе родом из Срема.

Канонски удар владе није проузроковао никакве потресе нити застој у животу цркве. Захваљујући доброти, благодати и љубави митрополита Теодосија и увиђавности нових епархијских архијереја, сви поштоваоци митрополита Михаила остављени су на своме послу.

За време управе митрополита Теодосија, влада је на основу одлуке Народне скупштине променила назив Ужичке епархије и ужичког епископа у назив *жичка епархија* (1884) са седиштем у Чачку (1886). После смрти шабачког епископа Самуила, укинута је Шабачка епархија и припојена Београдској митрополији, а њено једно имање држава је бесправно присвојила (1886). Исте године, укинута је и Неготинска епархија, тако да је према изменама и допунама закона о црквеним властима од 31. октобра 1886. цела Србија била подељена на свега три епархије (Београдска, Нишка, Жичка). Истога дана, измењен је и постојећи закон о богословији тиме што је трајање школовања смањено од четири на три године. За ученике богословије могли су бити примљени само младићи са завршеном целом гимназијом. Предмете учења прописује министар просвете у договору са Архијерејским сабором.

Митрополит Теодосије основао је фонд у износу од 36.000 динара за унапређење црквеног певања. Он је био почасни члан свих друштава у Србији, утемељивач и добротвор почев од Шабачког кола јахача, па до Друштва за помагање сиромашне деце и *Друштва Св. Саве* основаног 1886. с циљем да у Јужној Србији и Македонији „вером и просветом стоји на бранику српске народности и да добро бди, да се ниједна српска душа не изгуби и не пропадне”.

Унутрашње прилике у Србији у време митрополијата Теодосија. Канонски удар у Српској цркви показао је, поред осталог, нескривену жељу краља Милана за *самовладом*. Томе су се одлучно одупрли присталице нове *Радикалне странке* коју су организовали политички пријатељи Светозара Марковића. Радикална странка је напустила његове идеје о социјалним реформама на социјалистичкој основи. Она се борила за уставну, парламентарну и грађанску државу са широким самоуправама. На изборима 1883. добила је велику већину. Те године влада је наредила да се од народа покупи оружје, пошто је народна војска укинута. Купљењу оружја успротиве се присталице Радикалне странке у Источној Србији и дигну буну (*Зајечарска буна, 1883*) коју краљ Милан са војском угуши. Многи су осуђени на робију, неки су стрељани, а вођа странке *Никола Пашић* пребегао је са неким присталицама у Бугарску. Ту је остао до силаска краља Милана са престола. Пашић је дошао у везу са митрополитом Михаилом који је живео у Русији. Преко њега је Пашић добио помоћ од Словенског комитета за дизања буне против краља Милана.

Српско-бугарски рат, 1885. године. На основу берлинског уговора о миру створене су две бугарске државе. Северно од Балкан-планине до Дунава налазила се *кнежевина Бугарска* као вазална држава Турске, а јужно од Балкан-планине налазила се *Источна Румелија* као аутономна област Турске на челу са гувернером хришћанином. Почетком септембра 1885. Бугари изврше

преврат (*Пловдивски преврат*) и прогласе сједињење обеју тих држава у једну бугарску државу, два пута већу од Србије. Да би спречио то сједињење и да би повратио поремећену равнотежу сила на Балкану, краљ Милан је уз пристанак Аустро-Угарске објавио рат Бугарској 2. новембра 1885. године.

Али, у тродневној битки (15–17. новембар), српска војска претрпи пораз код *Сливнице*, те бугарска војска заузме Пирот. На заузимање Русије, Аустрије и Немачке склопљен је у марту 1886. мир у Букурешту без територијалних губитака по Србију.

Абдикација краља Милана, 1889. године. Због сукоба краља Милана са краљицом Наталијом и због изгубљеног рата, његов углед и положај слабили су из дана у дан. Зато се он реши на попуштање, те образује либерално-радикалну владу на челу са Јованом Ристићем. Краљ Милан је одобрио програм владе за доношење уставних промена, о мерама за побољшање економског и финансијског стања у држави, али је одбио предлог да се реши црквено питање повратком митрополита Михаила на управу Православне цркве у Србији. Једино је пристао да изда указ на основу кога је митрополиту Михаилу и збаченим епархијским архијерејима одређена пензија (1. новембар 1887).

На основу одобреног дела програма о уставним реформама, образован је *велики уставотворни одбор* на челу са краљем Миланом као председником. Чланови тога одбора били су поред других, и митрополит Теодосије, епископ Мојсије и прота Стеван Величковић. На дан 22. децембра 1888. Народна скупштина изгласала је нови *устав* који је израдио тај одбор. Овим напредним уставом Србија је постала парламентарна монархија са Народном скупштином као законодавним телом; дати су слобода збора, договора и штампе; уведени су: опште право гласа, министарска одговорност и судска независност; осигуране су широке окружне, среске и општинске самоуправе за које се борио Светозар Марковић.

На дан прогласа краљевине, 22. фебруара 1889. краљ Милан се одрекао престола у корист свога малолетног сина Александра коме је одредио намеснике (Јован Ристић, генерали Коста С. Протић и Јован Бели-Марковић).

57. ПОВРАТАК МИТРОПОЛИТА МИХАИЛА

Један од првих послова намесништва и радикалске владе јесте рад на повратку митрополита Михаила на ранију дужност. На основу постигнутог споразума са владом, митрополит Теодосије, **жички** епископ Никанор и нишки Димитрије уступили су 27. маја 1889. своје архијерејске положаје ранијој јерархији. Сутрадан, намесништво је издало указ којим је митрополит Михаил враћен на управу Београдске митрополије, а епископ нишки Јероним на управу Нишке епархије. Ускоро су изабрани и потврђени за жичког епископа Сава, архимандрит манастира Високих Дечана, а за тимочког епископа Мелентије.

У својој програмској посланици од 1. јуна, митрополит Михаил и епископ Јероним саветовали су свештенству да избегава да предњачи у политичким партијама и да свештеници не врбују присталице ни за једну партију, него да буду свима прави духовни пастири, а не најамници.

Намесништво и влада настојали су да се среди црквени живот који је поремећен због канонског удара кнеза Милана. Политику смиривања водио је и краљ Александар пошто је преузео вршење краљевске власти после извршеног *државног удара* (*дворска револуција*; 1. април 1893).

Влада краља Александра (1889–1903) према Цркви. Краљ Александар очекивао је од Цркве да преко свештенства утиче на смиривање разбукталих партијских страсти и свађа и на

одржавању добрих односа са државом. Краљ је са своје стране изјавио да ће бити веран и одан син Цркве коју, иначе, високо цени и уважава и да ће бити њен стални пријатељ.

Страначке борбе у земљи и склоност за самовладом, навеле су краља Александра да заведе *лични режим*. Тај режим састојао се у томе што је сам краљ прописивао програм рада владе и то искључиво у области војног, привредног и финансијског живота државе, али не и политичког! За време тог режима донет је низ закона и уредаба у које треба убројати и које су се односиле на сређивање унутрашњег живота у Цркви. Поред тога, једним законодавним решењем враћено је Шабачкој епархији (у саставу Београдске митрополије) имање-ливада „Владичина” које је држава присвојила у време канонског удара (1896). Објављен је посебан закон о оправци манастира Жиче (1896) у коме је митрополит Михаило миропомазео краља Александра поводом прославе 500-годишњице Косовске битке (1889). Посебним законом Друштво за подизање храма Св. Саве ослобођено је од плаћања такса и слично (1899).

Митрополић Михаило као јерарх. Иако разноврстан и обилан, јерархијски рад митрополита Михаила у току његове прве и друге управе Српском црквом односио се на црквено-административно уређење, на унапређење богословије, на збрињавање свештеника и њихових породица и друго.

Влада је споразумно са црквом донела 1862. закон о црквеним властима којим је измењено устројство из времена митрополита Петра. Уместо ранијег синода, сада је *Архијерејски сабор* постао највиша црквена власт која руководи свештенством, издаје посебне наредбе, правила и узакоњења, брине се о чистоти вере и слично. Уместо раније Архиконзисторије успостављена је *Апелаторијска конзисторија* као црквено-судска власт другог и последњег степена. При сваком епархијском архијереју је *Епархијска конзисторија* као управна и судска власт. По новом закону о црквеним властима из 1890, *Архијерејски*

сабор остао је и надаље највиша црквена власт; *митрополић* је одржавао јединство у јерархији и пазио на чистоту вере и верске наставе; Апелаторијска конзисторија задржала је свој ранији делокруг рада под измењеним називом *Велики духовни суд*; то исто десило се и са епархијским конзисторијама које су назване *Епархијски духовни суд*. Овим законом обновљена је раније укинута (1886) Неготинска епархија под називом *Шимочка* са столицом у Зајечару, те је Србија сада била подељена на четири епархије (*београдска, жичка, нишка и шимочка*). Сваки *окруж* чинио је *окружно протопрезвитарство*, сваки срез *среско намесништво*, а црква са одређеним бројем домова *парохију*; при сваком окружном протопрезвитарству постоје *капеланије*.

Београдска богословија основана за време столовања митрополита Петра (1836), добила је свој први закон 1863. за митрополита Михаила. У Богословију су примани свршени ученици четвртог разреда гимназије, али су изузетно могли бити примљени и странци без тих квалификација. Године 1896. донет је закон о оснивању нове богословије са деветогодишњим школовањем: у нижим разредима добијано је претежно опште, гимназијско образовање, а у вишим разредима богословско образовање. Но, ова богословија отпочела је са радом тек после смрти митрополита Михаила (*Богословија Св. Саве*; 1900). Митрополит Михаило безуспешно је настојао код владе да се при Београдској богословији отвори катедра за иконопис и нотну пјеније коју би држао сликар Стева Тодоровић. Почетком 1898. обновљене су у Богословији јавне *морално-поучне беседе*.

Намесништво је почетком 1869. донело решење којим је уређено питање опслуживања парохије умрлог свештеника. Митрополит Михаило ударио је темељ *Фонду за издржавање удовица и деце умрлих свештеника и ђакона* за који је Народна скупштина донела посебни закон (1891) стављајући тај фонд под руководство Управе фондова. Митрополит Михаило завештао је 30.000 рубаља из којих су после његове смрти основана два фонда под његовим именом: *Фонд за васпитање српских калуђера у*

духовним руским академијама са капиталом од 37.978 динара у злату и *Фонд за штампање књига за одбрану православља и за моралну поуку српског народа* од 10.680 динара у сребру. У своме родном месту Сокобањи подигао је као задужбину основну школу и основао *Фонд за школовање ђака из Сокобање*. Теквим радом ударио је темељ фондовима у Београдској митрополији.

Књижевни рад митрополита Михаила. Од својих школских дана па скоро до пред смрт, митрополит Михаило није испуштао перо из руку. У време прославе своје 40-годишње архипастирске службе (1895) он је имао 49 дела из богословске књижевности. Тај обилат и плодан књижевни рад обухвата, поред писања уџбеника за богословију, низ књига богослужбене, пастирске, научно-богословске, верско-популарне и црквено-историјске садржине. Осим тога, митрополит Михаило је један од најбољих беседника у новијој историји Српске цркве и творац новије проповедничке књижевности. Он је за собом оставио, не само светао спомен великог националног револуционара, знаменитог јерарха и писца који је ударио темељ новијој црквеној књижевности у Србији, него је до краја остао веран свесловенским идеалима своје младости и као такав био један од неимара југословенства. Зато му се с правом пева:

Син Словенства – Ти си веран био,
Брат Русије – Отац Срба мјо.

58. ПРЕСТАНАК ТЕОКРАТСКЕ ВЛАСТИ У ЦРНОЈ ГОРИ

Захваљујући преданом раду цетињских владика из куће Петровића Његоша – а нарочито владика Петра I и Петра II – у Црној Гори осниване су поједине државне установе и организована је под вођством владика државна власт. Тај процес израстања црногорске државе из прогресивних, државотворних оквира и акција Цетињске митрополије, развио се до средине XIX века до те мере, да се световна власт могла *одвојити* од државне власти. Тај квалитативни скок у државно-правном уређењу земље извршио је наследник Петар II, Данило.

Кнез Данило Петровић (1851–1860). Данило је одвојио световну власт од верске и тиме укинуо дотадашњи теократски облик владавине у Црној Гори. Тако је Црна Гора постала световна држава. Данило се прогласио за кнеза, а Црну Гору прогласио је за *наследну кнежевину*. Црквена власт припала је владици или митрополиту. Народна скупштина одобрила је одлуку Сената од 21. марта 1852. по којој ће власт будућег митрополита бити ограничена на црквене послове; њега ће бирати и постављати влада „из славне породице Његоша, или других најодличнијих породица црногорских”.

Нову црногорску кнежевину признала је Русија већ средином јула 1852, али је против ње устала Турска која је сматрала Црну Гору за једну од покрајина под својом сувереном влашћу.

Ускоро после црногорских напада на Жабљак, Турска је заратила са Црном Гором (1852–53). Једна турска војска под командом скадарског Осман-паше продре у Пипере и Мартиниће, али је Црногорци потуку. Но, друга турска војска под командом Омер-паше притегне Црну Гору са пет страна, заузме Грахово и нека села у Црмници. Црногорци су пружали јуначки отпор (Мартинићи, околина Спужа, манастир Острог). Приликом борби истакло се и неколико свештеника (сердар поп

Перо Матановић, протопоп Лазар и Ђока Мијушковић, поп Јован Радовић) нарочито у одбрани манастира Острога. Али, Црногорци нису могли одолети надмоћној сили, те посредовањем Русије и Аустрије Турска пристане да повуче своју војску из Црне Горе до Спужа и Подгорице.

Кнез Данило се борио за међународно признање независности нове кнежевине Црне Горе. У том циљу путовао је у Париз да заинтересује цара Наполеона III, а преко њега и чланове *Париског конгреса*. Али, у томе није успео, јер се Русија није заузела за признање независности кнежевине Црне Горе, а Турска је изјавила да сматра Црну Гору саставним делом своје државе.

Кнез Данило је био огорчен због таквог става великих сила, те је настојао да искористи повољне прилике ради постизања свога политичког циља. Када је у Херцеговини избио устанак *Луке Вукаловића* 1857, Црногорци помогну устаницима те заједнички однесу сјајну победу над турском војском на висоравни *Граховцу*, код Грахова, маја 1858. Тек после ове велике победе над Турском, велике силе – Француска, Русија, Енглеска и Аустрија посредовале су за закључење мира и за *разграничење* између Црне Горе и Турске. На основу изведеног разграничења, Црна Гора је добила Грахово, Рудине, Никшићку жупу, више од пола Дробњака, Тушину, Ускоке, Липово, Горње Васојевиће, један део Куча и Додоше. Изведеним разграничењем, велике силе и Турска су стварно признали постојање *црногорске државе*.

И унутрашња политика кнеза Данила била је усмерена ка стварању и учвршћивању централне државне власти. Донет је *Општи земаљски законик* (1855), одређене су плате главарима и чиновницима; заведен је *порез* и поред снажног местимичног отпора сломљеног у крви (*Џобуна Куча* = *Похара Куча*). Кнез Данило је сузио власт *Сената* и прописао му правилник о раду.

59. МИТРОПОЛИТ ЦРНЕ ГОРЕ, НИКАНОР ИВАНОВИЋ ЊЕГУШ (1858–1860)

Иако је за себе задржао само световну власт, кнез Данило је отезао са избором црквеног старешине Црне Горе све до пролећа 1858. године. За све то време, он је по савету Русије решавао многе црквене ствари: наредио је обавезан пост и новчану казну за његово занемаривање; свештенству је наређивао да врши редовна богослужења. О томе се налази и пропис у Општем земаљском законнику, да је сваки свештеник „у нашој земљи дужан сваке недеље у цркву ходити и народ колико се више може на добро поучавати и свету веру у њима утврђивати: ко ли ово не би чинио биће лишен свештеног чина”.

Кнез Данило бринуо се за оправку неких цркава и за сређивање материјалног плојаја свештенства. Почетком јануара 1854. наредио је капетанима и старешинама по нахијама да се свештеницима даје награда према „тарифи св. Петра”. Свака кућа требало је да даје годишње 30 литара пшенице у име бира своме свештенику, за погреб домаћина и домаћице 2 талира, за погреб детета 1 форинту; затим, предвиђене су награде за крсно име, за свештање масла, водицу, венчање, крштење и друго. Исте године кнез Данило је започео са пописом манастирских имања у циљу уношења њихових прихода у државну благајну. Тај посао завршиће тек његов наследник. У то време Српску цркву у Црној Гори потпомагала је новчано Русија. Данило је слао у Русију и у Задар ученике у богословију како би добио школовано свештенство.

Тек 1858, кнез Данило је послао *Никанора Ивановића Њежуша* у Русију ради посвећења за епископа. Никанор је био родом из Дрниша, у Далмацији у коме је завршио основну школу, а богословију у Шибенику и Задру. Крајем 1852. замонашио се у манастиру Савини, а почетком идуће године рукоположио га је далматинско-истријски епископ Мутибарић за јерођакон и јеромонаха. У јуну 1852. прешао је у Црну Гору, па му је црногорско

правитељство дало архимандритски чин у који га је нешто касније произвео Мутибарићев наследник, епископ Стефан Кнежевић (1853). Као архимандрит Цетињског манастира Никанор је радио и као учитељ у цетињској школи.

После избора за митрополита кнез Данило га је послао у Русију, те је у Петрограду посвећен за епископа. Приликом боравка у Русији скупио је знатну новчану помоћ за Црну Гору. Каматна добит од те помоћи у износу од 130 дуката годишње, коришћена је за потребе школа.

Као цетињски владика и митрополит Црне Горе, Никанор је управљао Црквом нешто више од годину и по дана. Када је кнез Данило убијен у Котору 1860, митрополит Никанор је сишао са Цетиња у Котор и више се није враћао. Из Котора је отпутовао преко Задра у Беч, а затим, у Русију. Двадесетак година живео је на Криму од руске помоћи, а онда се вратио у Далмацију.

60. КНЕЗ ЦРНЕ ГОРЕ, НИКОЛА I ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ (КНЕЗ, 1860–1910; КРАЉ, 1910–1918)

Кнез Никола је наследио свога убијеног стрица, кнеза Данила. За његове владе Црна Гора је неколико пута ратовала против Турске. Када је *Лука Вукаловић* поново дигао устанак у Херцеговини 1861, кнез Никола га је помагао. Због тога, надмоћне турске снаге навале на Црну Гору 1862. и поново запрете да је униште. И овом приликом Црна Гора је била спасена захваљујући посредовању великих сила.

Као последица тешког привредног и политичког стања српског народа у Херцеговини и револуционарне пропаганде из Србије, букнуо је почетком јула 1875. поново устанак у Херцеговини који се убрзо пренео и на Босну.

Рат Црне Горе и Србије против Турске, 1876–1878. године.

Устанак из источне Херцеговине убрзо се пренео на дурмиторска племена, на Доње Васојевиће и на Куче. Многи добровољци из Црне Горе (*јајоши*) и других српских крајева отишли су у помоћ Херцеговцима. У јуну 1876, Црна Гора је склопила војни савез са Србијом за ослобођење хришћана и, посебно, српског народа у европској Турској. Србија није имала среће у рату 1876, али је зато Црна Гора однела неколико победа над Турцима од којих су најзначајније на *Вучјем Долу*, *Фундини* и *Тријетчу*.

Црна Гора је продужила борбу и после скопљеног примирја и мира између Србије и Турске. У априлу 1877. и Русија је објавила рат Турској и позвала је и Србију да поново ступи у рат. У другом рату против Турске, Србија је имала знатних успеха, а црногорска војска је ослободила *Никшић* и читаво *приморје од Бојане до близу Будве са Ситхорманом, Баром, Улцињем, острвом Грможуром* (на Скадарском језеру), *Лесендром и Врањином*.

Санстефанским миром са Турском, Русија је обухватила Црну Гору и Србију. Овим миром, Црна Гора је добила територијално проширење са градовима Никшићем, Гацком, Спужем, Подгорицом, Жабљаком и Баром. Међутим, велике силе успротивиле су се томе да Русија сама решава *источно питање*, те су затражиле ревизију Санстефанског мира. Та ревизија извршена је на *берлинском конгресу* у јулу 1878. године. На Берлинском конгресу Црна Гора добила је *независност* и постала је два пута већа по пространству. Она је добила *Никшић, Подгорицу, Ситх и Колашин*, док су Плав и Гусиње остали у рукама албанске лиге. Уместо Плава и Гусиња Турска је 1880. уступила Црној Гори Улцињ. *Бар* са обалом такође је припао Црној Гори, а Спич Далмацији.

На основу 27. члана Берлинског уговора о миру, Црна Гора је била обавезана да призна слободу свих вероисповести и организацију разних верских заједница у својој држави. Разлика у вери није смела да буде препрека за ступање у државну и самоуправну службу. Ускоро је Црна Гора склопила конкордат са Ватиканом по коме је зајемчена слобода и јавност римокатоличке

вероисповести у Црној Гори и успостављена некадашња Барска римокатоличка архиепископија (1886).

61. МИТРОПОЛИТ ЦРНЕ ГОРЕ ИЛАРИОН II РОГАНОВИЋ (1863–1882)

После одласка митрополита Никанора Ивановића, кнез Никола није попуњавао митрополитску столицу до 1863. Тада је именовао за новог митрополита Црне Горе Илариона Рогановића. Иларион се школовао у родном месту Подгорици и у манастиру Ждребаонику. После монашења боравио је у манастирима Ждребаонику, Врањини и Орахову. По наређењу кнеза Данила дошао је 1856. у Цетиње. Ту је изучио богословске науке, па је послат за настојатеља манастира Острога. Три године (1860–1863) управљао је митрополијом као *наименовани* митрополит, а онда га је кнез Никола послао у Русију ради посвећења за епископа. Посвећење је извршио петроградски митрополит у Александро-невској лаври у мају 1863. године.

Митрополит Иларион истакао се као јерарх, као борац за национално ослобођење и као радник на унапређењу просвете у Црној Гори.

Његова прва канонска посета 1864. указала му је да је потребно извршити низ мера за јачање црквене дисциплине, за уређење црквене организације и за оживљавање верског живота. У то време мирско свештенство није се ни по чему разликовало од својих верних. Свештеници нису носили браде; знатан број налазио се истовремено у разним војним и државним службама као истакнуте војводе (Илија Пламенац), сердари (Перо Матановић) и други. Митрополит Иларион наредио је 1864. да свештеници пуне браду. Од 1864. до 1866. радио је живо на уређењу парохија чије су се границе поклапале са племеном (у коме је могло да

буде до три парохије), а новоустановљених протопопијата (протопрезвитеријати) са нахијом. Завео је матице рођених, венчаних и умрлих и поред отпора извесног броја свештеника.

У време ратова за ослобођење и независност 1876–1878, митрополит Иларион постао је председник новооснованог *Доброшворног комитета* преко кога је Русија слала велике количине новца народу у Херцеговини и Црној Гори. За тај рад одликован је црногорским и руским одличјима. Већ после првих успеха у тој ослободилачкој борби, донето је почетком децембра 1876. решење да се за ослобођене пределе установи нова, *захумско-рашка епархија* са седиштем у манастиру Острогу. Ова епархија обухватала је брдска племена до реке Зете и ослобођене пределе око Никшића, Бањане, Пиву и друге. За првог епископа ове епархије именован је архимандрит Висарион Љубиша из Паштровића (у септембру 1878). Посвећење су извршили митрополит Иларион и епископ бококоторско-дубровачки Герасим Петрановић.

Престанком теократске власти, односно, раздвајањем *свештовне* власти од *црквене*, указала се потреба и за раздвајањем покретних и непокретних имања цркве и њиховог уступања држави на коришћење ради подмиривања државних потреба. У том циљу кнез Никола је одредио 1867. једну комисију која је пописала црквене потребе и сва покретна и непокретна имања Цркве. Затим, на Народној скупштини, на Цвети, 1868. одлучено је која ће имања припасти *цетињском манастиру* (оранице, риболови, млинови, капитал у руским банкама), а која *држави*, односно кнезу као господару земље, а која, опет, кнезу као његово *сопствено добро* којим може располагати по својој вољи. Затим, извршено је разграничење између манастирских и сељачких имања у целој Црној Гори.

Сва пописана имања остала су и даље *својина* Цркве, само је један део предат на непосредну управу и коришћење манастира и калуђера, а други део имања су они издавали под *надзором државе* околним сељацима у закуп (*аренда, кесим*) путем лицитације.

Митрополиту и манастирском братству одређена је плата у новцу. Све што је претекло након исплате плата предавано је државној каси за потребе просвете. Само за три године, девет црногорских манастира унело је у државну касу преко 56 хиљада форинти чистог прихода.

Да би извршена реформа донела што већи плод, кнез Никола је предао руковање црквеном имовином митрополиту Илариону који је био одговоран и за њу и за коришћење прихода са тих имања. Кнез Никола је поверио митрополиту Илариону руковођење просветом у Црној Гори. Захваљујући приходима са манастирских имања, у Црној Гори је отворен знатан број школа, а издржавало се преко 50 школа и учитеља.

Због образовања свештенства, отворена је 1863. Богословија у Цетињу, али је затворена већ после годину дана. Затим, 1869. поново је отворена. Од 1873. до 1876. радила је у манастиру Острогу. У време ратова за ослобођење и независност била је затворена, пошто су њени ученици отишли у рат.

Митрополит Иларион настојао је да среди материјално стање парохијског свештенства. Он је у сагласности са кнезом Николом почетком 1882. донео прописе о пензионисању старијег свештенства. Исте године, измењена је ранија уредба (*свиџак*) о уређењу припадности парохијског свештенства. У име бира, свештеник је од сваке куће примао годишње по 12 ока жита или по 1 форинту и 40 новчића, док је за свештенорадње наплаћивао по утврђеној такси: за прво венчање 2 форинте, за друго 3 форинте, за опело домаћина и домаћице 4 форинте, за парастос 2 форинте, за читање јеванђеља над умрлим 4 форинте и друго.

62. МИТРОПОЛИТИ ЦРНЕ ГОРЕ: ВИСАРИОН III ЉУБИША (1882–1884) И МИТРОФАН БАН (1884–1920)

После смрти митрополита Илариона, Црногорском митрополијом администрирао је кратко време Митрофан Бан, а затим је за новог митрополита наименован 6. новембра 1882. захумско-рашки епископ *Висарион Љубиша*. Кнез Никола је наименовао митрополита Висариона и за министра просвете и црквених дела који је доста чинио за просвету у Црној Гори.

Као јерарх, успео је да доврши уређење парохија, због чега је стекао признање и одликовање кнеза Николе и руског цара. Због бољег уређења установе брака, увео је од 1883. трократно оглашење за женика и невесту.

Митрополит Висарион III огледао се и на књижевном пољу својим окружницама свештенству, *црквеним беседама* и књигом *Шематизам православне захолмско-расијске јерархије 1880–1882. године*. Предосећајући смрт, начинио је тестамент којим је своју кућу у Цетињу оставио цетињској сиротињи. Умро је априла 1882. Сахрањен је у Влашкој цркви у Цетињу.

Његов наследник постао је архимандрит манастира Мораче, *Митрофан Бан* који се прославио својим јунаштвом у одбрани Мораче од Турака 1877. године. Као митрополит, он је наставио дело преуређења Црногорске митрополије, појачања дисциплине међу свештенством и материјалног обезбеђења остарелих свештеника неспособних за даљу службу. Бринуо се за јачање религиозног живота и за просвету.

После стицања независности Црне Горе 1878, искрсла су питања коначног црквеног сређивања чему је и митрополит Митрофан знатно допринео. Обе црногорске епархије подељене су на *надзиратељства*. У Црногорској епархији било их је осам (цетињско, чевско, гаховско, бјелопавлићко, љешанско, зетско, рибничко и црмничко) са 84 парохије и 205 цркава; у захумско-рашкој

их је било девет (бјелопавлићко – преко Зете, пиперско, кућанско, братоножићко, васојевићко, морачко-ровачко, дробњачко, пивско и никшићко) са 75 парохија и 93 цркве. У обема епархијама било је укупно 15 манастира који су успешно вршили своју верску мисију и који су улагали релативно знатне своте из својих прихода за циљеве просвете и школа.

Ради даљег јачања црквене дисциплине, митрополит Митрофан је забранио свештеницима да носе оружје када иду на вршење пастирске дужности, забранио им је бављење трговином и вршење грађанских служби. Његовим настојањем свештенство је ослобођено војних дужности за време мира. Митрополит Митрофан је уредио *духовни суд* који је судио свештенству у свим предметима духовне природе. Сенат, односно, световни суд судио је свештенству у грађанским стварима. Овај суд ислеђивао је и брачне спорове, али је коначно решење доносио сам митрополит на основу прописа канонског права.

У циљу побољшања материјалног живота Цркве, митрополит Митрофан је крајем сваке године лично вршио ревизију манастирских рачуна. Под његовим надзором водили су *црквени прокурадури* бригу о имањима црквених општина, односно парохијских и сеоских цркава. Сваки свештеник чија је парохија бројала преко 150 домова био је обавезан да уплаћује по 2 форинте годишње у *Пензиони фонд свешћенства* при Митрополији којим је руководио митрополит. Из тога фонда остарели свештеници добијали су годишње скромну пензију од 50 до 100 форинти.

За време његове управе пренето је тело св. Арсенија I, архиепископа из манастира Ждребаоника у манастир Косијерево. Кнез Никола је 1886. обновио митрополијску цркву Рождества пресвете Богородице у Цетињу на темељима истоимене цркве, задужбине Ивана Црнојевића.

Цетињска богословија била је затворена по избијању рата 1876. године. Поново је обновљена 1887. под именом *Богословско-учишћеска школа* као стручни наставак ниже гимназије. Зато су у њу отада примани ученици са завршена четири разреда гимназије.

За богословску групу предмета предвиђен је професор са завршеном православном духовном академијом, а за остале предмете предвиђен је професор са завршеном вишом педагошком школом. Оба професора морали су бити „вешти православном црквеном појању”.

Митрополит Митрофан бавио се радом на богословској књижевности нарочито из области омилитике, пастирског богословља и литургије (*Беседе, Сјомоћно ујутствство о исповиједи за свешћенство и народ. Седам тајни Новоџ Завјетта, Крајки црквени устави*).

63. ЦРКВЕНИ И НАЦИОНАЛНИ ЖИВОТ СРБА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ДО АУСТРИЈСКЕ ОКУПАЦИЈЕ 1878. ГОДИНЕ

Бан Твртко I био је праунук краља Драгутина по женској лози. Пошто је са царем Урошем изумрла владарска лоза Немањића, то се Твртко I прогласио краљем, а Босну краљевином. На гробу Св. Саве у манастиру Милешеви крунисао га је 1377. босански митрополит са својим монасима „сугубим венцем” (вероватно круном краља Стефана Првовенчаног). Отада се потписивао као „Стефан Твртко в Христа Бога краљ Србљем, Босње и Поморију”, а у латинским исправама као *бан Босне и краљ Србије* (*banus Bosniae et rex Rasciae*).

После Тврткове смрти, Босна је почела нагло да слаби. Унутрашње грађанске борбе и разрачунавања олакшали су умногоме посао римокатоличкој пропаганди. Папа Евгеније IV дао је одрешене руке инквизитору *Јакову де Маркију* да може у Босни искорењивати православну веру. Пропаганда је имала успеха, те су двојица последњих босанских владара, притешњени спољашњом опасношћу, придобијени за Римску цркву (Стефан Томаш, 1443–1461.; његов син и наследник Стефан Томашевић, 1461–1463).

Велики војвода хумски, Стефан Вукчић (1392–1435), из властеоске босанске породице Косача, искористио је слабост централне власти те је из састава босанске државе издвојио *хумске и шребињске* земље. Од њих и од неких подгорских и српских жупа основао је нову државу. Он се назвао „херцег Св. Саве” (*dux sancti Sabbae*), а нова држава названа је *Војводство Св. Саве или Херцеговина*. Пошто се Милешевска митрополија налазила у Херцеговини, то се почела називати *Херцеговачком*.

Границе Православне цркве у Херцеговини поклапале су се са државним границама. Тако су се под управом херцеговачке Православне цркве налазили предели од Цетине до Лима и Мораче, а

Манастир Милешева

на северу до Неретве и ушћа Лима са нешто мало поседа изван тога подручја. Од херцеговачких митрополита са седиштем у Милешеви помиње се *Давид*. Њега је херцег Стефан узео за сведока свога тестаментa. Митрополит Давид био је жив и за време владе Стефановог сина, *херцега Влајка*. Тада се спомиње као његов повереник (1471).

Српска црква у Босни постаје део обновљене Пећке патријаршије 1557. године. Страни путници спомињу да је у то време по нашим манастирима, поред српских, било и грчких калуђера. Настојањем Срба калуђера основане су у XVI веку штампарије у манастиру Милешеви и у Горажду.

Смедеревски епископ Павле, покушао је у првој половини XVI века да обнови Пећку патријаршију. Том приликом отцепио

је од Охридске архиепископије и *зворничку епархију* у североисточној Босни коју је основао још краљ Драгутин (1276–1282) за своје владе областима *Соли и Усора*. За зворничког епископа поставио је неког *Теофана*. Али, после свргавања митрополита Павла свргнут је и епископ Теофан (1541).

Од 1557. године, Босна и Херцеговина су ушле у састав обновљене Пећке патријаршије. Дабарски митрополит са титулом босанског митрополита (*дабро-босански*), постао је тада *еџарх пећкоџ паптријарха за Далмацију* („ексарх све Далмације”). У XVI веку подигнути су манастири Рмањ, Гомионица, Моштаница и други. Седиште дабробосанских митрополита налазило се најпре по разним манастирима, док га митрополит *Мелентије Умиљеновић* (1713–1740) није пренео у Сарајево. Ту је заједно са црквеном општином подигао малу камену цркву (стара црква, 1730). После пресељења столице у Сарајево, Дабробосанска митрополија почела је да се назива и *Сарајевском*.

У Херцеговини у XVI веку подигнути су манастири Тврдош, Житомислић и Свете Тројица Пљеваљска. Херцеговачка митрополија била је раздељена на две епархије. Једна је обухватала северну Херцеговину са Требињем. Седиште њеног епископа налазило се у манастиру Тврдошу, недалеко од Требиња, те се зато и називала *херцеговачка* или *требињска*. Друга је обухватала јужну Херцеговину и делове некадашње хумске епископије. Седиште њеног епископа налазило се у манастиру Св. Петра, на реци Лиму, па се зато називала *лимска* и *полухерцеговачка*.

Када би једна од ових двеју херцеговачких епархија остала упражњена, онда би епископ суседне епархије обављао послове обудовеле епархије. Та пракса трајала је све до Београдског мира 1739, када су обе епархије уједињене у једну, у *захумско-херцеговачку*. Захумско-херцеговачки митрополити мењали су своја седишта све док се Арсеније II Јовановић-Паликућа није настанио у Мостару. Отада се ова епархија назива и *мостарском*.

Неки херцеговачки митрополити бирани су за патријархе обновљене Пећке патријаршије (Антоније, 1571–1575; Саватије,

1587) и заједно са њима учествовали су у договорима о националном ослобођењу од Турака, а бивали су и вође устанка (митрополит Висарион и Силвестар).

После укидања Пећке патријаршије 1766, Православна црква у Босни и Херцеговини потпала је под управу Цариградске патријаршије. Зато су отада у Босну и Херцеговину за епископе постављани Грци фанариоти.

Национални живот српског народа у Босни и Херцеговини под турском влашћу постајао је из дана у дан све тежи и неноснији. Због насиља турских покрајинских власти, дошло је током XIX века до неколико народних устанака. Да би колико-толико поправио лоше стање, султан Абдул Мецид (1839–1861) прогласио је 2. новембра 1839. равноправност и слободу сваке вероисповести у Турској (*хатишериф од Гилхане*). А како дата слобода не би остала мртво слово на хартији, образовано је и нарочито царевинско веће (*џанзимат*) у које су ушли као чланови и представници хришћана. Нарочитом султановом *урагом* од јуна 1853, изражена је потреба за преуређењем Хришћанске цркве у Турској.

И поред предузетих мера, стање хришћана није се поправило. Због аграрних недаћа и невоља, због правне несигурности и других зала, букнуло је устанак у Посавини под вођством попа Стевана Аврамовића који су Турци у крви угушили.

Под притиском европских сила, султан је 18. фебруара 1856. објавио *хатихумајун* којим је Хришћанска црква у Турској стављена под заштиту међународног права и тачно је утврђен однос између државе и Цркве. Хатихумајуном је проглашено начело сталности или доживотности изабраног васељенског патријарха; виша јерархија полаже заклетву султану; дотадашња духовна давања замењена су утврђеним годишњим приходима у новцу; утврђена је неприкосновеност покретних и непокретних имања Цркве; дозвољава се црквеним општинама избор скупштине састављене од чланова свештенства и световњака ради надзора над световним правима.

Пошто је хатихумајуном предвиђена реформа црквене управе и ревизија свих привилегија које су султани давали цариградским патријарсима од пада Цариграда 1453. до 1856. то је донето неколико закона или *канонизама* (1860, 1868) којима су та питања решена.

Да би стискала незадовољство у земљи, Порта је нудила Србима уместо фанариота за епископе људе из народа. Допуштено је слободно зидање цркава (1861) и донета је једна уредба о управи црквеним и народним пословима православних и хришћана у области Цариградске патријаршије (1862).

Услед тешког стања, а под утицајем пропаганде из Србије и Русије, букнуо је 1875. у источној Херцеговини устанак који се брзо проширио и на Босну. Многи добровољци из Србије, Црне Горе и других српских покрајина одлазили су као борци у Босну и Херцеговину. Међу устаничким вођама било је свештеника и калуђера. Устаничке вође упутили су из Тишковца своје захтеве Берлинском конгресу. Поред осталог, тражили су верску слободу и црквену аутономију са Србином егзархом на челу (1878).

На основу *берлинског* уговора о миру 1878, Аустро-Угарска је добила право да окупира Босну и Херцеговину и да у Новопазарском санџаку, као „делу пређашњег босанског вилајета” држи своју војску (*Новопазарска конвенција, 1879*).

64. АУТОНОМИЈА ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ, 1880. ГОДИНЕ

Народ у Босни и Херцеговини био је незадовољан аустро-угарском окупацијом, те је дошло до оружаног отпора. После много жртава, Аустро-Угарска је успела да савлада отпор муслиманског градског становништва и да после сукоба код Тузле, Маглаја, Добоја, Сарајева, Кључа и другде угуши побуну (*Хаџи-Лоја, Мухамед Јамаковић*).

Нова аустро-угарска власт обећала је народу у Босни и Херцеговини заштиту живота, вере, имања и „да се неће закони и уредбе самовољно укидати и да ће штедети светиње и обичаје”. Посебном конвенцијом са Турском, Аустро-Угарска се обавезала да осигура „онима који живе или се баве у Босни и Херцеговини, слободу и спољашње обреде свих постојећих вера”.

Међутим, Аустро-Угарска није одржала своје обећање. У марту 1880. она је склопила једну *конвенцију* са Цариградском патријаршијом у Цариграду по којој је себи обезбедила могућност мешања у унутрашњи живот Цркве и уништења повластица Цркве и школе. Том конвенцијом Православна црква у Босни и Херцеговини добила је извесну *аутономију* у опсегу Цариградске патријаршије у Цариграду. Цариградски патријарх Јоаким III (1878–1884) споразумео се са аустро-угарском владом да се затечени митрополити потврђују и задржавају на својим столицама; да аустро-угарски владар има *право именовања* митрополита на упражњене столице у Сарајеву, Мостару и Тузли, али и право *отпушта* истих по претходној сагласности са Цариградском патријаршијом. Митрополити у наведеним местима обавезно ће спомињати име васељенског патријарха приликом обрада и богослужења и од њега ће набављати свето миро (уље). Аустро-Угарска се обавезала да годишње исплаћује Васељенској патријаршији износ од 58 хиљада гроша у злату уместо каноничне субвенције коју су дотле давале три босанско-херцеговачке епархије. Виша

јерархија добијаће плату у новцу од државне благајне, те се зато укида дотадашње прикупљање разних пристојби од народа.

Аустро-Угарска влада је искористила стечено право те је почела замењивати грчке владике Србима. За дабробосанског митрополита именован је *Саво Косановић (1881–1885)*, родом из Миљанића, у херцеговачком племену Бањани. После завршене основне школе у Мостару и Богословије у Београду, Косановић је био једно време учитељ, па се закалуђерио и као архимандрит је путовао 1873. у Русију ради прикупљања помоћи за нову сарајевску Богородичину цркву (саграђена 1872).

Противно датим гаранцијама о верској равноправности и поштовању светиња и обичаја, аустро-угарска власт је свесрдно помагала римокатоличку пропаганду у Босни и Херцеговини којом је руководио надбискуп Штадлер са својим листом „Балкан”. Иноверци су почели да се мешају у унутрашњи живот Српске цркве, онемогућавали су вршење црквених обреда, отежавали су зидање цркава, уклањали су иконе из православних цркава, затварали цамије или од њих правили магацине за дуван и слично, те се због тога говорило: „Неста крста од три прста, неста Дина од Медина”.

Док је пропаганда нападала Цркву, дотле су државне власти настојале да угуше националну свест. Управник окупаторских земаља, министар *Бењамин Калај (1882–1903)*, силом је напуштао латиницу и нарочито „босански” патриотизам само да би што више одвојио Босну и Херцеговину од српског народа у Србији и у другим крајевима; такође је онемогућавао рад српских основних школа („Калај Босну калајише”).

И поред таквог стања, митрополит Косановић је успео да издејствује код владе да се отвори Богословија у Сарајеву крајем 1882. године. Раније су се кандидати за свештенике школовали једно време у Богословији у Бањалуци (1866–1875) која је отворена уз помоћ српског митрополита Михаила и која је радила на челу са ректором, архимандритом Васом Пелагићем. Богословија у Сарајеву отпочела је са радом у једној приватној кући. Због

слабих услова за рад премештена је у мају 1884. у Рељево, па је касније опет пренета у Сарајево. Први, привремени ректор Богословије био је архимандрит Георгије Николајевић. У марту 1882. основана је *Митрополијска конзисторија* Архиепископије сарајевске на челу са председником-митрополитом.

Ускоро је митрополит дошао у сукоб са Калајем зато што није хтео да повуче једну своју посланицу којом је тврдио да римокатоличка пропаганда насрће на Српску православну цркву у Босни и Херцеговини; митрополиту Косановићу није дозвољено да брани православље од напада надбискупа Штадлера и његовог „Отвореног писма”. Због тога је пензионисан, те је отишао из Босне. После дужег путовања по иностранству, вратио се крајем 1888. на Цетиње, те му је кнез Никола дозволио да живи где хоће у Црној Гори.

Митрополит Косановић се бавио научним радом. Објављивао је доста историјске грађе за историју Босне и Српске цркве.

У време склапања конвенције између Аустро-Угарске и Цариградске патријаршије управљао је Православном црквом у Херцеговини митрополит *Игњатије (1875–1888)*, Грк пореклом са острва Лезбоса. Као последица политичко-територијалних промена у Босни и Херцеговини после Берлинског конгреса, предузете су мере да се Новопазарски санџак издвоји из састава херцеговачке митрополије, те да се подручје Пљеваља и Пријепоља припоји рашко-призренској митрополији. Пошто се митрополит Игњатије успротивио томе издвајању, аустро-угарске власти, су га смениле. На његово место наименован је, а затим и посвећен мостарски архимандрит *Леонтије Рагуловић (од 1. маја до 12. октобра 1888)*, родом из села Туља, у Требињском срезу. Тако је, најзад, и Херцеговина добила после 120 година Србина за митрополита на општу радост херцеговачких Срба. Али, већ после пола године, он је умро од сушице коју је стекао због тешког живота у заточеништву.

Он се, наиме, придружио 1857. устанку Луке Вукаловића и постао је његов писар. Касније, постао је секретар херцеговачких митрополита. Он је био један од повереника и сарадника на

остварењу националног ослобођења по идеји Гарашаниновог *Начертанија* (1844). Зато су га турске власти ухапсиле и заједно са Серафимом и Јованом Перовићем спровеле у сарајевски затвор. После су их сву тројицу пешице послали у Цариград где су тамновали три месеца. Из Цариграда су пребачени у Триполис, а одатле камилама у Фезан, у град Мурзук. Пуштени су тек после пет година тешког заточеништва на заузимање страних конзула (1876).

Митрополита Леонтија наследио је његов друг и сапатник, архимандрит Житомислића *Серафим Перовић* (1889–1903).

65. БОРБА БОСАНСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКИХ СРБА ЗА ПРОШИРЕЊЕ АУТОНОМИЈЕ И САНКЦИЈЕ СТАТУТА ОД 1905. ГОДИНЕ

Због притиска аустро-угарских власти на веру и националну свест Срба у Босни и Херцеговини народ је преко представника својих црквених општина одговорио отвореном борбом за верску и просветну аутономију и за њено проширење. На престо-лу сарајевског архиепископа и митрополита босанског у време разгарања те борбе налазио се *Георгије Николајевић* (1886–1896). Он се налазио на челу једне депутације коју су 24 православне црквене општине послале у Беч да поднесе владару молбу којом су тражили слободан избор наставног кадра. Али је влада на тај *Први царски меморандум* одговорила још већим притиском и угрожавањем верске и просветне аутономије: забрањивала је употребу српског имена, натурала латиницу, онемогућавала вршење црквених обреда и слично. Чак је забрањивала оснивање српских црквених певачких друштава на чијем је оснивању, иначе, радио митрополит Николајевић.

Својом окружницом од марта 1887, он је упућивао свештенство да оснива певачке дружине код сваке цркве у вароши и варошицама од младића и људи из тога места. Као разлог наводио је да се тиме развијају друштвеност, међусобна љубав, слога и потпомагање и да је то много веће задовољство него бављење „у кафанама, пушећи и пијући, где се осим другог лако немир, свађа, раздор и омраза извргнути и изродити може”. Другом окружницом (1886), тражио је преко конзисторије архидијецезе сарајевске да свештеници пошаљу историјске, етнографске, статистичке и друге податке ради израде шематизма.

Митрополит Николајевић се бавио политичким и књижевним радом. Још као прота у Дубровнику, подстакао је 1848. дубровачку православну општину да састави захтеве далматинских Срба о слободи Цркве и школе у Аустрији. Он је био један од главних сарадника *Српско-далматинског маџазина*, а од 1840. до 1862. и његов уредник. Његови радови објављивани су у *Летопису Матице српске*. Као конзисторијални бележник у Сарајеву припремио је и издао је *шематизме* Дабробосанске митрополије за 1882, 1883. и за друге године. С немачког је превео Ренерова дела о васпитању младића и девојака. Написао је књигу *Протойерезви-тер и његово достојанство*, биографију *Дим. Милаковића* и друго.

Митрополит Николајевић основао је *Закладу протје Ђорђа Николајевића* својим новцем у износу од 12.000 форинти. Из тога фонда, сваке године школован је по један гимназијалац и по један студент на универзитету – Србин из Дубровника и Боке Которске. Овом закладом управљао је спочетка сам оснивач, а после нарочити одбор на челу са бококоторско-дубровачким епископом Герасимом Петрановићем.

Борба за проширење аутономије настављена је и за време митрополита *Николаја Манџића* (1896–1907). Мандић је изневерио народну борбу, јер је пришао аустро-угарској влади и оспоравао је народу право учешћа у управи црквеним пословима. Међутим, свештенство је остало верно народу и његовој борби, те је успело да онемогући митрополитов утицај у народу и његов покушај да обори црквено-школске општинске управе.

Фебруара 1897. поднет је *Друђи цариђрадски меморандум и Трећи меморандум*. Тада се православним Србима придружују и муслимани, те и они започињу борбу за своју верску и вакуфско-меарифску аутономију.

Иначе, за време управе митрополита Николаја и на његову молбу Цариградски патријарх Константин одобрио је да се из састава Дабробосанске митрополије издвоје политички окрузи Бањалуке и Бихаћа и да се од њих образује нова, синтагматична *Бањалучко-бихаћка* митрополија са седиштем у Бањалуци (1900). За првог митрополита ове епархије наменован је и посвећен *Евђеније Летица (1900–1907)*, родом из Плашког. Летица је изучио основну школу у родном месту, гимназију и богословију у Карловцима, а право у Загребу, Бечу и Грацу. До избора за епископа био је архимандрит манастира Св. Ђурђа у Банату. За време његове управе основана је 1901. епархијска конзисторија.

У време борбе за проширење аутономије, Православном црквом у Херцеговини управљао је митрополит *Серафим Перовић (1889–1903)*, родом из села Горице, у требињском срезу. После завршене Богословије у Београду путовао је заједно са Никифором Дучићем на Фрушку гору, а затим, преко Карловаца, Новог Сада и Пеште у Беч. Извесно време био је учитељ у Мостару, а затим је произведен за архимандрита манастира Житомислића. Путовао је у Русију ради прикупљања помоћи за свој манастир.

Половином фебруара 1870, ухапшен је заједно са својим братом, учитељем Јованом, због рада на националном ослобођењу од турске власти. Обојица су заједно са Леонтијем Радуловићем одлежали пуних пет година у тамници, у граду Мурзуку, у Фезану (северна Африка). Архимандрит Серафим био је главни српски повереник за пропаганду за остварење идеја Гарашиновог *Начертанија*. Заједно са својим друговима и сарадницима радио је на зближавању Херцеговаца без обзира на вероисповест.

Међутим, у време борбе за проширење аутономних права, остарели митрополит Серафим пришао је на страну аустро-угарске земаљске владе и био против учествовања народа у управи

црквено-школским пословима. Због тога га је народ избегавао, иако је његова револуционарна борба у прошлости заслуживала дужно поштовање.

Као јерарх, митрополит Серафим је заслужан за Српску цркву у Херцеговини. За његове управе саграђен је и освећен знатан број цркава по селима и варошима; 1893. отпочео је са преуређењем парохија у циљу њиховог изједначења по броју кућа и по приходу. Због тога је требало да оне буду једна целина, да парох живи у средини своје парохије и слично. До 1900. године извршено је то преуређење у неколико протопрезвитерата (столачки, мостарски, фочански, невесињски, гатачки).

За време његове управе извршено је 1894. разграничење епархије тако што су рашко-призренској митрополији уступљени Пљевља и Пријепоље. Године 1897. извршена је такође измена граница између сарајевске и мостарске епархије. Рудо је припало сарајевској, а други део Коњица са неким селима припао је мостарској епархији.

Митрополит Серафим настојао је да се по парохијама воде уредно матице рођених, венчаних и умрлих, да се што боље среде брачни односи и да се води бољи надзор над имањима манастира.

За буђење националне свести значајну улогу су одиграла разна певачка друштва која су основана у време управе митрополита Серафима у Фочи, Невесињу, Требињу и Мостару.

Године 1897. основана је конзисторија, а следеће године власти су одобриле оснивање *мировинског фонда* и уредбе о мировинском фонду за издржавање удовица и сирочади српско-православног свештенства босанско-херцеговачких епархија.

Санкција Сјатајућа, 1905. године. Борба за верску и просветну аутономију и њено проширење уродила је, најзад, плодом. Народни захтеви испуњени су 1905. ступањем у живот *уредбе црквено-просветне управе српских православних епархија (митрополија) у Босни и Херцеговини*. Овом уредбом, епархије су добиле право управљања фондовима, задужбинама и имањем; народ је добио право избора пароха. Установљени су *црквени*

судови, управни епархијски савети и епархијски просветни савети. Осим тога, призната је употреба ћирилице и назив *српски*, као и српска застава. Државна власт давала је редовну годишњу помоћ за зидање цркава и школа.

После отварања *босанског сабора* 1910, народни посланици преузели су бригу за решавање просветних проблема и верских питања. Тада је донет и закон о обавезној настави и закон о припадностима учитеља.

66. СРПСКА ЦРКВА У СТАРОЈ СРБИЈИ И ЈУЖНОЈ ОБЛАСТИ

После укидања Пећке патријаршије 1766. и њеног припајања Патријаршији у Цариграду на епархије по Старој Србији и Македонији постављане су махом грчке владике-фанариоти. Они су били присталице идеје о обнови грчког царства, те су и кроз цркву и кроз школу почели да натурају грчки језик, бришу словенске натписе по црквама и слично.

Али, уколико је време одмицало, утолико је таква фанариотска политика изазивала све већи отпор. Српска револуција 1804–1830. и стварање самоуправне кнежевине Србије, као и Грчки устанак 1821. и стварање краљевине Грчке на рачун Турске подизало је наду код хришћана који су се налазили под турском влашћу. Буђење националне свести код Бугара, Македонаца и других хришћана постало је све јаче, а њихови политички и црквено-просветни захтеви све чешћи.

Бугарски прейород. Значајну улогу у буђењу бугарске националне свести одиграла је *Историја славено-бугарска* од знаменитог Бугарина, јеромонаха Пајсија, проигумана манастира Хиландара. Она је настала у XVIII веку у изузетно тешким приликама односа и наметања грчке културе бугарском варошском становништву. У XIX веку одиграла је пресудну улогу у стварању бугарског народног препорода и нове бугарске књижевности.

Национално-ослободилачка идеологија бугарског препорода темељила се на политичким идеалима Пајсијевог Историје. Бугари под турском политичком, а под грчком друховном влашћу поставили су себи троструки идеал: народна држава, народне школе и народна црква као оличење духовне слободе, односно *име – род – језик* („Бугарине, ... знај свој род и језик!").

Осим тога, и Ђулхански хатишериф од 2. новембра 1839. којим је проглашена слобода и равноправност сваке вероисповести у Турској изазвао је велике наде код хришћана и утицао на даље јачање њихове националне свести у правцу тражења верско-просветних и националних права.

Спор између Бугара и Цариградске патријаршије. Бугари су на своју руку заводили словенско богослужење уместо грчког, одбијали су понегде да приме владике фанариоте, отворили су своју цркву у Цариграду (1849). Најзад сагласили су се са Цариградском патријаршијом и Русијом, те је за првог бугарског митрополита изабран Србин Стефан Ковачевић. Услед даљих бугарских захтева, цариградски патријарх Григорије VI (1867–1871) пристао је да Бугарима да народну бугарску јерархију и засебну управу у оквиру Цариградске патријаршије, али само по чисто бугарским епархијама. Међутим, Бугари – понети идејама панбугаризма – захтевали су не само област старе бугарске трновске патријаршије него и област Пећке патријаршије и Охридске архиепископије.

Бугари су ишли тако далеко, да су чак хтели да са Српском црквом у Босни и Херцеговини образују једну црквену област, те су јој се у том циљу и писмено обратили као Бугарима! Намесничка влада у Србији после убиства кнеза Михаила, напустила је његову политику ослобођења балканских Словена и сварања једног јужнословенског царства на рушевинама Турске. Међународни положај и утицај Србије почео је слабити. Намесничка влада саветовала је Бугарима да се не одвајају од управе Цариградске патријаршије, док је Патријаршији саветовала да Бугарима попусти и да им да народну црквену управу.

Посећанак Бугарског егзарха у Цариграду. Када су увидели да Цариградске патријаршија неће да им испуни све захтеве, Бугари се обрате турском султану и он им, уз посредовање Русије, изда 28. фебруара 1870. ферман о установљењу Бугарског егзархата. На тај су начин Бугари под турском влашћу добили своју црквено-школску аутономију. Под управу Егзархата ушле су епархије Бугарске, једног дела Србије (нишка, пиротска и врањска област) и Македоније (епархије: скопска, штипска, велешка, охридска, неврокопска, битолска, дебарска и струмичка).

Нова црквена област добила је 1871. свој устав. Бугарски егзарх био је скоро независан од цариградског патријарха који је био обавезан да писмено потврди новоизабраног егзарха. Васељенски патријарх није се могао ни непосредно ни посредно мешати у духовне послове Егзархата. За првог егзарха изабран је видински митрополит *Антим* (16. II 1872) са седиштем у Цариграду. Када је Антим, бесправно и неканонски прогласио Егзархат за самосталну област у односу на Цариградску патријаршију, у Цариграду се састао сабор источних патријараха, који је осудио овакво цепање Цркве у једној држави по народностима и племенским разликама (*етнофилетизам*), прогласио је Егзархат за шизматичку цркву и осудио распре, сукобе и раздоре (16. IX 1872).

Долазак бугарских епископа у Македонију и њихова делатност. После установљења Егзархата, бугарски егзарх Антим посвећивао је Бугаре за епископе и слао их у Македонију. Ти епископи постали су једна од моћних полуга ширења панбугарских идеја. Ослоњени с једне стране на признање бугарске народности (*Булгар-милет*), а с друге стране имајући своју, егзархијску, цркву Бугари су почели отварати у Македонији и другде своје школе, оснивати штампарије и покретати једно за другим неколико листова.

67. НАСТОЈАЊЕ СРПСКЕ ВЛАДЕ И ЦРКВЕ ДА ПОСТАВЕ СРПСКЕ АРХИЈЕРЕЈЕ НА ЕПАРХИЈЕ ПОД ТУРСКОМ ВЛАШЋУ

Србија је заузела правилан однос према бугарском црквеном питању у Турској одобравајући акцију да на бугарске епархије некадашње *Трновске патријаршије* буду изабрани Бугари за епископе који ће потпадати под управу Цариградске патријаршије. Али, српска влада је била противна да се Бугари поставе за епископе на епархије које су раније потпадале под управу Пећке патријаршије и Охридске архиепископије.

Српска црква на челу са митрополитом Михаилом сматрала је да питање постављања више јерархије треба решавати по начелу *народности* у оквиру Цариградске патријаршије „узајамним братским договором по начелима православне цркве”.

Међутим, митрополит Михаило сматрао је да држава нема права да сама, без цркве, решава то црквено питање, па је зато окарактерисао ферман о успостављању бугарске Егзархије као *неканонски* по начину на који је издан, јер је ферман „као акт противу канона црквених опасан за цркву”. Он је предлагао цариградском патријарху да изнађе начин којим би се ово питање решило без штете по Православну цркву и залагао се за то, „да се Бугарима *иницијативом саме цркве*, учини потпуна правда”.

Полазећи од потребе примене начела народности – „које начело ни православна црква не искључава”, митрополит Михаило сматрао је да српски народ по Босни, Херцеговини, Старој Србији и Македонији такође треба да добије народне архиепископе. Све ове покрајине одржавале су живу везу са Србијом и после укидања Пећке патријаршије.

Живе трговачке везе Македоније са Србијом прошириле су се у културне везе нарочито у току и после српске револуције под Карађорђем и кнезом Милошем, 1804–1830. Знатан број Македонаца учествовао је у српском устанку под Карађорђем и вршио

значајне политичке и друге послове (Петар Чардаклија, Петар Ичко, Т. Трпковић, Дели Ђорђе итд.). У међувремену, од 1830. до 1860, манастири у Македонији били су носиоци тих веза, а исто тако и трговци. Међу манастирима истакли су се као културни центри нарочито они, који су били задужбине српских средњовековних владара (Лешак код Тетова, Св. Јован Бигорски код Дебра, Ново Нагоричино, Осоговски манастир, Лесново, Трескавац, Св. Марина код Елбасана итд.).

После Гарашаниновог *Начертанија* (1844), а нарочито у периоду од 1848. до 1856. из Старе Србије, Македоније, Бугарске, Босне, Херцеговине и других јужнословенских крајева долазе у Београд многи ради школовања. Осим тога, многе црквене општине у Македонији обраћају се за помоћ Србији. Прва се обратила за помоћ црквена општина у Скопљу под утицајем македонског књижевника Јордана Хаџи-Константинова-Цинота. После образовања школске комисије на Порти (1845), олакшано је отварање школа, те се отада Охрид, Дебар, Велес, Крива Паланка и друга места обраћају Кнежевени Србији да им пошаље учбенике.

Када су Бугари од 1860. почели да воде своју пропаганду, настојећи да привуку и Македонце на своју страну, онда је митрополит српски Михаило, договорно са кнезом Михаилом, предузео да се оснује нарочити одбор који би се бринуо за уређење просвете у Старој Србији и Македонији. До оснивања тога *Одбора за школе и учитеље у Старој Србији, Македонији, Босни и Херцеговини* дошло је августа 1868. За кратко време отворено је у Старој Србији 29, а у Македонији 20 школа.

Значајну улогу у том погледу одиграло је и тзв. *Друго одељење Богословије београдске или Страначка богословија*. То је била богословско-учитељска школа са неком врстом предвојничке обуке, односно са војничком наставом (нарочито из руковања оружјем). У току петогодишњег постојања и рада (1873–1877), ову школу учио је 81 ученик из разних места Македоније (Крушево, Тетово, Велес, Кратово, Куманово, Костур,

Лабуниште итд.) затим, из Босне и Херцеговине, Јужне Србије и Црне Горе. Када су отпочели ратови за ослобођење и независност 1876–1878, ова школа се полако угасила. Значајну улогу у ширењу просвете одиграла је и српска богословија у Призрену коју је основао Призренац Сима Игуманов уз помоћ српског митрополита Михаила (1871).

Ратови за ослобођење и независност завршени су уговором о миру у Берлину 1/13. јула 1878. Тим миром Србија је добила од Турске Нишки, Пиротски, Врањски и Тошлички округ који су дотле у црквеном погледу потпадали под Егзархију. Ти окрузи улазили су у састав Нишке епархије која је дошла под управу Православне цркве у Србији.

Тако су под бугарском егзархијском управом остали после Берлинског конгреса још Стара Србија и Македонија.

После Берлинског конгреса, Србија је обновила своју пропаганду у Македонији и 1885. године успела је да добије одобрење од Порте о прештампавању и растурању српских уџбеника.

Настојања српске владе и Цркве да се поставе српски архијереји на епархије у Старој Србији и Македонији под турском влашћу дошла су до изражаја 1885. године. У фебруару те године српска влада захтевала је од цариградског патријарха у Цариграду Јоакима VI (1884–1886) да се у Призрену, Скопљу, Велесу, Дебру, Битољу и Охриду поставе Срби за епископе, Патријарх Јоаким VI је пристао да испуни тај захтев под условом да будуће владике српске народности буду турски држављани, да су завршили богословски факултет или богословију, да су служили као свештена лица, да знају грчки, да су доброг држања, да нису компромитовани код Порте и друго. Ови услови за добијање српске јерархије тако су формулисани да нису одговарали српској влади. Због тога је цела ствар морала да се одложи пошто она није имала кандидате са таквом спремом. Рад је настављен само на просветном пољу. Турска је дозволила да се отвори једна штампарија (у Солуну или Хиландару), неколико књижница (Цариград, Скопље, Солун) и да се покрену листови.

После српско-бугарског рата 1885, Турска све више излази у сусрет Србији; допушта се даље отварање српских школа, а у Цариграду се штампају буквари за Србе у Турској (1889).

После српско-бугарског рата основано је у августу 1886. *Друштво Св. Саве* у Београду. Друштво је радило споразумно са српским конзулом у Скопљу, те је већ током 1887/88. школске године отворено 37 школа са 54 учитеља, од тога у Македонији 15 школа са 18 учитеља (Тетово, Куманово, Лазаропоље, Кучевиште, Галичник, Блаце итд.). *Друштво Св. Саве* основало је 1888. *Светосавску вечерњу школу* са задатком описмењавања неписмених у Старој Србији и Македонији и двогодишњу *Светосавску припремну школу* за спремање учитеља у Старој Србији и Македонији.

Срби у Старој Србији и Македонији жалили су се турским властима и комисијама на грчке и на егзархијске епископе зато што су се противили отварању српских школа и словенском богослужењу чак и тамо где нема Грка. Жалили су се на егзархијске епископе да су они криви за убиство истакнутих Срба из Старе Србије. Народ у Повардарју, Метохији и целом Подримљу тражио је да се обнови Пећка патријаршија. Србија је у томе посредовала код Цариградске патријаршије. За кратко време поднето је седам разних предлога у том смислу. У једном од њих изражена је жеља да се добије посебни егзархат сличан бугарском.

68. СРБИ ЕПИСКОПИ У ПРИЗРЕНУ, СКОПЉУ И У ВЕЛЕШКО-ДЕБАРСКОЈ ЕПАРХИЈИ

Цариградска патријаршија одбила је да обнови Пећку патријаршију, али је пристала да на неке епархије у Старој Србији и Македонији постави Србе за епископе. На ово је пристао и турски султан под утицајем Русије, Србије и Црне Горе.

Најпре је добила Србина епископа *рашко-призренска епархија* у личности *Дионисија Пејровића* (1896–1900). Ова епархија обухватала је пределе око Призрена, Пријепоља, Новог Пазара и Косова Поља заједно са Пећком епархијом. Дионисија је наследио митрополит *Нићифор Перић* (1901–1911–1915) који је заслужан због отварања школа и рада на јачању националне свести у својој епархији. За време Првог светског рата одведен је и интерниран 1915. у Бугарску где је и умро.

Годину дана после постављења Србина у рашко-призренску епархију, Цариградска патријаршија поставила је 1897, најпре за администратора *својске епархије*, архимандрита *Фирмилијана Дражића*. Фирмилијан је рођен у сиромашној занатлијској породици у Шапцу. Ту је завршио основну школу и нижу гимназију. После завршене Богословије у Београду, отишао је у Праг да студира чешки језик и књижевност, али је ускоро као државни питамац прешао у патријаршијску богословију на Халки ради изучавања грчког језика.

У време ратова за ослобођење и независност, стекао је заслуге као администратор Врањске епархије и као председник Црвеног крста. После тога, завршио је богословију на Халки, а затим и Теолошки факултет Атинског универзитета са степеном магистра. Успео је да као администратор одузме од Грка цркву Св. Спаса у Скопљу. После доста сметњи изабран је и посвећен за скопског митрополита (1902–1903).

Митрополит Фирмилијан радио је на отварању школа у Скопљу, у казама: кумановској, тетовској, кратовској, прешевској и кочанској. Поред велике пажње коју је поклонио школама,

митрополит Фирмилијан је радио на привредном просвећивању ради унапређења привреде. У својој првој, програмској посланици он хвали напоре султана Абдул Хамида II (1876–1909) на отварању школа, на помагању привреде, трговине и индустрије. Нагласио је етичку вредност рада у односу на смањење зла, порока и греха у свету и указивао на развијеност и усавршеност рада код срећнијих народа. Тражио је од свештеника и учитеља да помогну народу саветом „при орању, сејању, копању, сађењу, калемљењу воћа, неговању крупне и стине стоке”. „Покажиће му како ће сачувати од пројаси своје винограде, једном речи учитеље за пољопривреду”. Поред тога, тражио је да уче народ „чувању обичаја, штедњи и домаћој економији, поштењу у трговини, вредноћи у занатима, разумнијем и кориснијем раду у пољопривреди, па онда хришћанским врлинама, милосрђу, братској хришћанској љубави и слози...”

Митрополита Фирмилијана наследио је митрополит *Севастиијан Дебелковић* (1904–1905), а овога митрополит *Вићентије Крцић* (1905–1915). Вићентије је продужио стопама митрополита Фирмилијана, али је за време Првог светског рата ухваћен у Призрену и одведен у Качаничку клисуру где су га непријатељи спалили.

Велешко-дебарска епархија добила је тек 1910. Србина епископа у личности *Варнаве Росића* (1910–1920). Епископ Варнава је после завршене основне школе у родном месту Пљевљима, изучио Богословију у Призрену, а потом Духовну академију у Петрограду. И он се много залагао да се отворе српске школе у његовој епархији.

69. ВЛАДАВИНА КРАЉА ПЕТРА I КАРАЂОРЂЕВИЋА, 1903–1921. ГОДИНЕ

Познато је да је краљ Александар I Обреновић (1889–1903) успео да донекле изглади неспоразуме са Српском црквом до којих је дошло због два канонска удара његовог оца, краља Милана. Међутим, било је исувише разлога да народ не буде задовољан ни његовом спољном, ни његовом унутрашњом политиком. У спољној политици он је наставио са пријатељством према Аустро-Угарској која није била политички пријатељ Србије и њених национално-ослободилачких идеала.

Његова нестална унутрашња политика и његов *лични режим*, изазвао је велико незадовољство у земљи. Он је извршио четири државна удара мењајући по своме нахођењу уставе; мењао је законе и за нешто више од четрнаест година свога владања измењао је деветнаест влада којима је, иначе, сам прописивао програме рада! Његов непримерени брак са Драгом, једном од дворских дама његове мајке и осино понашање њене браће, довели су незадовољство до врхунца.

У марту 1903. избиле су у Београду демонстрације са поклицима „Живео Устав!” Оне су биле протест против краљевог покушаја да укине устав и осуда његове личне политике. Демонстранти су спалили и поломили уредништва режимских, краљевих листова. У овим демонстрацијама учествовали су трговачки помоћници, занатлије, ђаци Велике школе и грађанство. Жан-дармерија је изазвала крвопролиће. Демонстрације су завршене на Великом Калемегдану.

Нешто више од два месеца после тих демонстрација, једна група официра и грађана склопила је заверу и 29. маја 1903. (по ст. кал.) убила краља Александра I, краљицу Драгу, два краљичина брата, председника владе и министра војске.

Одмах после краљевог убиства, официри су поставили кнеза Петра за новог краља што је потврдила и Народна скупштина. Одмах је враћен на снагу демократски устав из 1888. године.

Доласком на престо краља Петра I победила је, најзад, у Србији уставна и парламентарна монархија са Народном скупштином као законодавним телом („Краљ краљује, а не влада”). За време целе своје владавине, краљ Петар I остао је доследан демократски и уставни владар. Због тога, и поред тренутних унутрашњих политичких криза и страначких сукоба (радикали, самосталци), долази до постепеног унутрашњег смиривања, државног снажења и јачања управљеног ка решавању крупних државних и националних задатака.

Краљ Петар I напустио је у спољној политици дотадашњу аустрофилску политику коју су од Берлинског конгреса водили Милан и Александар I Обреновић. Србија се све више приближава Русији и својим непосредним суседима Црној Гори и Бугарској. Са њима је Србија склопила савезе већ 1904, а после годину дана и царински савез са Бугарском (1905). Пошто је овај савез био уперен против политичког и привредног продирања Аустро-Угарске на Балкан и даље на Исток, то је она одбила да обнови са Србијом свој ранији трговачки уговор. Због тога је између њих двеју отпочео *царински рат* (1906–1908.). Аустро-Угарска је забранила увоз стоке, свиња и меса из Србије. Но, Србија је нашла друга тржишта за своју робу, те тај рат није нанео штету њеној националној привреди.

Младотурска револуција, 1908. године. У јулу 1908. букнула је у Турској Младотурска револуција после које је уведен Мидхат-пашин *устав* из 1876. Тада је изабран нови отомански парламент у који су ушли и многи хришћански посланици. Младотурци, затим, савладају контрареволуцију, свргну султана Абдул Хамида II и доведу на престо Мехмеда V (1909–1917).

Хришћани у Турској су се убрзо разочарали у младотурски режим. Младотурци су истакли гесло *Ошоманско царство Ошоманима*, те су заузели шовинистички став који се огледа у натурању турског језика свима поданицима без обзира на народност и веру. Зато су изгубили наклоност хришћана, па међу њима Срба и Македонаца.

У спољној политици, младотурски режим везао се за Аустро-Угарску и Немачку које су, иначе, настојале да се територијално, политички и економски прошире на рачун Србије и других балканских народа. То је дошло нарочито до изражаја приликом анексије Босне и Херцеговине.

Анексија Босне и Херцеговине, 1908. године. Аустро-Угарска је окупирала Босну и Херцеговину на основу одлуке Берлинског конгреса и одмах је отпочела своју непријатељску политику према српском и муслиманском делу становништва. Таква политика изазвала је отпор Срба и муслимана и њихову заједничку борбу за црквено-школску, верску и вакуфско-меарифску аутономију. Тежња народа Босне и Херцеговине за слободом и за парламентарном владавином изазвала је подозрење аустро-угарских власти. Да би онемогућила остварење тих жеља, Аустро-Угарска је анектирала Босну и Херцеговину 5. октобра 1908. Истога дана, Бугарска је прогласила своју независност.

Србија се у то време налазила у незавидној спољно-политичкој ситуацији, те је била принуђена да својом изјавом од 31. марта 1909. призна анексију као свршени чин, и поред огромног незадовољства у земљи које је претило да доведе до рата.

70. МИТРОПОЛИТИ СРБИЈЕ: ИНОКЕНТИЈЕ И ДИМИТРИЈЕ

После смрти митрополита Михаила, за његовог наследника изабран је тадашњи нишки епископ **Инокентије Павловић (1898–1905)**, пореклом из Шапца. По жељи краља Александра I, за митрополита Инокентија постигнута је сагласност између канонских (Инокентије, Сава, Мелетије) и „неканонских” (Димитрије, Никанор) епископа. Таквим решењем постигнуто је измирење у Цркви, те је 17. марта 1898. бивши владика Никанор реактивиран и постављен за нишког епископа, док је владика Димитрије најпре пензионисан као државни саветник, па је, затим, постављен за шабачког епископа пошто је Шабачка епархија претходно обновљена на основу нарочитог закона. Крајем јула исте године донет је закон о изменама и допунама закона о црквеним властима од 1890. године. По томе закону систематизоване су плате митрополита и епархијских архијереја. Плате су примали из државне касе јер је државна управа желела да јаче повеже државну и црквену власт.

За време управе Инокентија, отпочела је 1900. са радом нова, деветоразредна *Богословија Св. Саве* која је основана посебним законом још 1896. за време митрополита Михаила. Ова Богословија радила је у Дому Св. Саве. Била је уређена интернатски. Упоредо са новом Богословијом радила је и Стара богословија све до 1903. године. Тада се угасила после 66 година свог плодног рада.

Митрополит Инокентије познат је као писац многих чланака богословско-педагошке садржине и црквених проповеди.

Митрополита Инокентија наследио је **Димитрије Павловић (1905–1920)**, родом из Пожаревца. После основне школе, гимназије и Богословије, студирао је на Великој школи. Једно време био је учитељ, затим професор Богословије и нишки епископ (1884–1889). После оставке на јерархијско звање отишао је у Париз где је студирао књижевност, филозофију и агрономију.

За време његове управе Српском црквом, министар просвете и црквених послова, сагласно са министром финансија, донео је правила за извршење закона о уређењу свештеничког стања (донет 1882). Тим правилима сређено је питање разреза, наплате и предаје бира од стране пореских власти парохијском свештенству (10. септ. 1909).

После анексије Босне и Херцеговине, митрополит Димитрије написао је 12. октобра 1908. једну посланицу руском Св. Синоду преко петроградског митрополита Антонија. Посланицом је апеловао на руски Св. Синод да се заузме код руске владе да одбија „самртни ударац намењен храбром српском народу и његовом светом православљу”. Митрополит Димитрије је истакао да су Босна и Херцеговина „класичне српске земље” и да је народ у Србији и Црној Гори узнемирен и решен да изгине до последњег човека; јер, „ни Србији, ни Црној Гори, после анексије Босне и Херцеговине, ни на који начин није могућно опстати и напредовати”.

71. БАЛКАНСКИ САВЕЗ И БАЛКАНСКИ РАТОВИ, 1912–1913. ГОДИНЕ

Доласком на престо краља Петра I и учвршћењем парламентарне владавине, Србија је могла поново стварати своје планове за акцију и обновити своју пропаганду у Старој Србији и Македонији. Путем културне делатности кроз Цркву, школу и путем четничке акције ради се на ослобођењу, уједињењу и одбрани нашег живља.

Тешко стање довело је до устанка у Македонији (*Илинденски устанак*, 2. августа 1903) и до образовања краткотрајне *Крушевске републике*. Турци су угушили овај устанак уз страховита насиља, убиства људи, паљења многобројних села и слично. Кад

је устанак угушен, Русија и Аустро-Угарска споразумеле су се о сферама свога рада на Балкану ради спровођења политичких, административних и финансијских реформи у Турској у циљу побољшања стања хришћана (*Мирџићевски реформни програм*). Али, тај покушај није донео жељене резултате.

Стање хришћана погоршало се после доласка на власт Младотурака до те мере, да је турска војска у лето 1912. извршила покољ хришћанског становништва у Штипу, Кочану, Беранима и другим местима. Осим тога, арнаутски зулум достигао је врхунац.

На подстицај Русије, слободне балканске државе почеле су се међусобно приближавати. Када је Турска у рату са Италијом изгубила Триполис и Киренаику у Северној Африци, то је био знак да је спољнополитичка ситуација повољна за склапање *балканског савеза*. До јула 1912, склопили су међусобне савезе ради решавања *Источног питања Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка*.

Први балкански рат, 1912–1913. године. Рат је започео у октобру и већ 10. и 11. октобра прва српска армија однела је сјајну победу над Турцима код *Куманова (Косовски осветници)*, после два дана ослобођено је *Скопље*, однета је победа на *Бакарном Гумну* код Прилепа, а затим је ослобођен *Битољ*. Осим тога, српска војска је ослободила *Ситару Србију (Новоизарски санџак, Метихију)*, а преко северне Албаније (Љеш, Кроја, Тирана) избила код *Драча* на Јадранско море.

Црногорци су се борили против Турака на граници према *Санџаку* и према *Пећи*, али нису могли да освоје *Скадар* који је добро утврдио Есад-паша, све док им није дошла у помоћ српска војска.

Бугарска војска такође је однела значајне победе над Турцима код *Киркилиса* и *Лиле Бурџаса*; пошто је опсела *Једрене*, продрла је до *Чаталце*, на четрдесет километара од Цариграда. Захваљујући српској помоћи, пало је, најзад, и Једрене.

У своме надирању од југа ка северу, грчка војска ослободила је *Солун* и *Јањину*.

Лондонски мир, 17. маја 1913. године. После дугих преговора, потписан је мир између зараћених страна, по коме је Турска уступила победницима целу територију западно од линије Енос-Мидија, с изузетком Албаније. Албанија је заузимањем Аустро-Угарске образована као независна држава.

Друђи балкански рат, јун 1913. године. Срби и Бугари нису могли да се нагоде око поделе Македоније, те су пристали да спор одлучи руски цар. Међутим, Бугари нису хтели да дочекају ту одлуку, него су подбадани од Аустро-Угарске, изненада после поноћи 16 (30). јуна напали српску војску која се налазила од села Лезова до Злетова. У осмодневној крвавој битки, Срби победе Бугаре на *Брегалници (За Сливницу-Брегалницу)*. Са Бугарском су заратиле и Румунија и Грчка. Турци поврате Једрене, али због брзог напредовања румунске војске затраже мир.

Букурештјански мир, 28. јул 1913. године. На основу Букурештанског мира (који је закључен на дан Велбушке битке), Бугарска се одрекла *Македоније* која је припала Србији, док је Грчка добила један део Тракије, а Румунија јужну Добруцу.

Повећање Београдске и Црногорске митрополије после Балканских ратова. После ратова, Стара Србија и Македонија постале су саставни део Србије. *Рашко-џиризенска епархија* у Старај Србији, као и *скајска и велешко-дебарска епархија* у Македонији дошле су после ослобођења од турске власти под управу Београдске митрополије. Пошто је Црна Гора Букурештанским миром добила један део *Санџака (Пљевља, Бијело Поље), Пећ са Метихијом, Рожај, Плав и Гусиње*, то је обновљена ранија *пећка епархија*. За првог епископа обновљене епархије изабран је *др Гаврило Дожич*.

72. ПРВИ СВЕТСКИ РАТ, 1914–1918. ГОДИНЕ

Супарништво међу великим силама довело је током времена до стварања два супротна тора. Очи Првог светског рата налазиле су се на једној страни Аустро-Угарска и Немачка које су после анексије Босне и Херцеговине јасно показале, да желе да продру даље на Исток, у Азију (*Drang nach Osten*). Немачком продирању успротивиле су се Русија, Енглеска, Француска.

Немачка и Аустро-Угарска (тзв. *централне силе*) наоружавале су се за обрачун са супротним табором сила познатим као *Антиантла – Енглеске, Француске и Русије*.

Сарајевски атентат, 28. јун 1914. године. Анексија Босне и Херцеговине изазвала је велико огорчење нарочито међу југословенском националном омладином (*Словенски јуџ; Народна одбрана; Уједињење или смрт; Млада Босна*). Озлојеђена омладина почела је вршити атентате у Загребу и Босни на највише представнике аустро-угарске власти. Један од највећих противника југословенске идеје уједињења био је аустро-угарски престолонаследник Фрања Фердинанд. Он је сматрао да Србију треба уништити зато, јер је она постала *ијемонит југословенства*.

У јуну 1914. Фрања Фердинанд је дошао у Босну на војне маневре. Да би се наругао националном осећању и свести, он је баш на Видовдан дошао у Сарајево. Херцеговачки ђак и члан Младе Босне, *Гаврило Принцип*, убио је хицима из револвера аустро-угарског престолонаследника и његову жену.

Пријеме Аустро-Угарске за рат и њен напад на Србију, јул 1914. године. Аустро-Угарска се већ раније спремала за обрачун са Србијом. Зато јој је видовдански атентат добро дошао као повод за намеравањ рат против Србије. Она упуту Србији ултиматум

којим је, између осталог, тражила да њена жандармерија и суд узму удела у истраживању криваца поводом атентата! Пошто је тај понижавајући захтев био у супротности са суверенитетом Србије, то га Србија одбаци. На то јој Аустро-Угарска објави рат 28. јула 1914. у нади да ће се он ограничити само на њих две.

Избијање светског рата. Узалуд су силе Антанте покушале да се сукоб реши мирним путем. Када су покушаји пропали, Немачка је објавила рат Русији и Француској. Кад је Немачка покушала да преко неутралне Белгије продре у Француску, објави јој рат и Енглеска. Током времена у рат су се умешале и неке земље Северне и Јужне Америке и Азије, те је он добио светске размере.

У Европи су се образовала три фронта: *западни, источни или руски и балкански*. На свим фронтovima вођене су жилаве и крваве борбе у току четири године.

Аустро-Угарска војска продре у Србију са три стране са преко 220.000 хиљада војника (*прва офанзива*), али је српска војска под командом *Степе Степановића* победи у славној четвородневој битки на *Цери* (август 1914). Приликом повлачења из Србије, непријатељска војска је извршила велике злочине над становништвом Мачве и Подриња. Међутим, непријатељ је са још већим снагама поново навалио на Србију (*друга офанзива-противофанзива*), заузео *Београд* и *Ваљево* и продро до Рудника и Колубаре. Али, када је српска војска добила муницију, када је и сам краљ Петар I дошао међу војнике у ров да пуца на непријатеља, – онда она под командом генерала *Живојина Мишића* пробије непријатељски фронт на *Руднику* и у чувеној *колубарској битки* однесе победу над непријатељем који се у паничном бекству повлачио из Србије. Србија је била поново ослобођена заједно са Београдом.

Окупација Србије и Црне Горе, 1915. године. Ратна срећа напустила је Србију 1915. када је Бугарска пришла централним

силама и објавила рат Србији. Тако је почела *трећа офанзива*, у којој су надмоћне аустро-угарске и немачке снаге под командом генерала Макензена нападе Србију са севера и запада, а Бугари са истока. Пред навалом надмоћног и удруженог непријатеља, српска војска на челу са краљем Петром I, митрополит Димитрије и многи народ почела се повалачити преко Црне Горе и Албаније на острво Крф (Албанска голгота).

Црна Гора је већ 5. августа 1914. загазила у рат против Аустро-Угарске на страни Србије. Црногорци су били спремни „у свакој прилици да са браћом дијеле како добро тако и зло”. Црногорска војска продрла је у Херцеговину и у Босну скоро до Сарајева. Али, када се српска војска почела повлачити из Србије испред навале удруженог непријатеља, црногорска војска се оданде повукла да би јој држала одступницу. У томе је успела у знаменитој битки на *Мојковцу* децембра 1915. Међутим, ускоро је и Црну Гору окупирао надмоћни непријатељ. Црногорски краљ Никола I отишао је са владом у Француску.

После педесет и три дана херојског отпора, Србија је покорена, али не и побеђена јер је њена војска сачувана. Непријатељи су Србију разделили међу собом и започели су крвави пир над измученим народом. Аустро-угарске власти забраниле су ћирилицу, а бугарске српско име, књиге. Зверствима окупатора није било краја.

Страдање српског свештенства, 1915–1918. године. Заједно са народом страдало је и многобројно српско свештенство. Убијено је 217 свештеника, међу којима и митрополит скопски Вићентије Крцић који је у Качаничкој клисури убијен и спаљен. У Аустро-Угарску је интернирано 357 свештеника. Од архијереја интерниран је у Цеглед др Гаврило Дожић, митрополит пећки, а у Бугарску – у Софију митрополит рашко-призренски Нићифор, у Бачковски манастир епископ нишки Доситеј, а у село Арбанаси епископ шабачки Сергије.

Српска црква у изгнанству. Митрополит Димитрије управљао је српском црквом у избеглиштву. Његове посланице о великим празницима расејаном српском народу уливале су веру и наду у лепшу будућност. Избегли свештеници служили су у црквама пријатељских народа (у Риму при храму руског посланства итд.). Неки су се свештеници по одлуци митрополита Димитрија поред пастирске дужности, бринули за инвалиде и избеглице.

Анликанска црква у Енглеској уступила је такође своје храмове Србима за обављање богослужења. У Енглеској су штампане и српске књиге верске садржине. Богословија Св. Саве са интернатом налазила се за време рата у Кадездон-колеџу (Cuddesdon). Због ратних прилика у њој се радило по систему једногодишњих богословских течајева.

73. ПОСТАНАК КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

Солунски фронт. *Пораз централних сила.* Српска војска која се повукла из Србије на Крф и у северну Африку, одмориле се и припремила, те је поново заузела одређено место на *солунском фронту*. У јесен 1916. Срби су уз много жртава освојили *Кајмакчалан*, а 10. новембра ослободили су *Битољ*. После тога настало је двогодишње затишје на фронту.

Тек у лето 1918, отпочели су Французи на западном фронту велику офанзиву против централних сила. Француски командант на Солунском фронту израдио је сагласно са српском Врховном командом офанзивни план, те је у вези са офанзивом на западном фронту отпочела офанзива на Балканском, односно, на Солунском фронту. Првог септембра отпочела је савезничка офанзива на линији *Соко-Добро Поље-Ветерник*. Српска војска и југословенска добровољачка дивизија, уз помоћ Француза и Енглезе пробију солунски фронт аустро-мађарских, немачких и бугарских трупа и нагнају Бугарску на капитулацију. После месеца и по дана, разбијене непријатељске снаге повукле су се из Србије, а 1. новембра 1918. ослобођен је и Београд. Непријатељске војске су се расипале на све стране. Тада је била ослобођена и Црна Гора.

Борба за стварање заједничке југословенске државе. Стварање једне заједничке југословенске државе била је тадашња жеља Срба, Хрвата, Словенаца и других југословенских народа. Већ почетком рата, српска влада изјавила је 7. децембра 1914. да сматра „као најглавнији и у овим судбоносним тренуцима једини задатак да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања, које је, у тренуцима када је започето, постало уједно борбом за ослобођење и уједињење све наше слободне браће Срба, Хрвата и Словенаца”.

Жеља за ослобођењем и уједињењем дошла је до изражаја и у нарочитој декларацији *Југословенског клуба* посланика у Царевинском већу Аустро-Угарске 30. маја 1917. године.

Око *Југословенског одбора* основаног иницијативом Хрвата Франа Супила и др Анте Трумбића, са седиштем у Лондону окупили су се хрватски, словеначки и српски политичари. Овај Одбор заступао је такође „уједињење свију народних удова и читавог свог територија у једну независну државу”. *Крфском декларацијом* од 20. јула 1917, српска влада и Југословенски одбор захтевали су стварање заједничке, слободне и независне државе која ће бити уставна, демократска и парламентарна монархија на челу са династијом Карађорђевића. Декларацијом је проглашена слобода и равноправност свих вероисповести, народног имена, ћирилице и латинице, потреба изједначења календара и друго.

Проглашење уједињења 1. децембра 1918. године. Када је Аустро-Угарска почела да се распада услед ратних пораза, народи југословенског порекла почели су образовати своја *Народна већа* (Загреб, Сарајево, Нови Сад). Народно веће Словенаца, Хрвата и Срба у Загребу преузело је почетком октобра 1918. вођење народних послова. Хрватски сабор прогласио је отцепљење *Хрватске, Славоније и Далмације* од Аустро-Угарске и признао је врховну власт Народног већа које је 29. октобра 1918. прогласило *независну државу Словенаца, Хрвата и Срба*. Нова, независна југословенска држава образована на територији бивше Аустро-Угарске, прогласила је 24. новембра уједињење са Србијом. Народна скупштина у Новом Саду прогласила је уједињење Војводине са Србијом 25. новембра, а сутрадан је то исто учинила и Велика народна скупштина у Подгорици са Црном Гором.

Првог децембра 1918. свечано је проглашено уједињење независне државе Словенаца, Хрвата и Срба са Србијом и Црном Гором у једно „јединствено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца”.

74. ОБНОВА ЈЕДИНСТВА СРПСКЕ ЦРКВЕ, 1919. ГОДИНЕ

У границама нове југословенске државе нашло се више црквених о бласти са различитим ређањем. По црквеним каноцима један народ у границама своје државе треба да има само једну Цркву. Због тога су се епископи дотадашњих црквених области састали у Београду и 26. маја 1919. прогласили духовно, морално и административно уједињење у једну Православну цркву краљевства Срба, Хрвата и Словенаца. Са овом одлуком сагласила се и државна власт путем краљевог указа о уједињењу.

Васпостављање патријаршије. Уједињена Српска црква желела је да јој се врати раније достојанство патријаршије. Цариградска патријаршија је изашла у сусрет молби, и нарочитим *синодалним акцијом* допустила успостављање Српске патријаршије. На основу добијеног допуштења и сагласности, састао се у Карловцима Архијерејски сабор уједињене цркве и донео одлуку на дан Сабора српских светитеља 30. августа (12. септембра) 1920, да се Српска црква уздигне на степен Патријаршије. После тога, прочитан је краљев указ којим и држава потврђује одлуку Архијерејског сабора.

Избор првог патријарха и његов рад. Два месеца после васпостављања Патријаршије, састао се у Саборној цркви у Београду изборни сабор који је изабрао за првог патријарха уједињене Цркве дотадашњег београдског митрополита *Димитрија (1920–1930)*. Нови патријарх је устоличен сутрадан по избору у Саборној цркви у Београду, а на престолу у Пећи нешто касније (1924).

Васељенски патријарх Мелентије IV признао је проглас васпостављања Патријаршије и избор новог патријарха 2. априла 1922. у Саборној цркви у Београду путем својих изасланика.

ПАТРИЈАРХ ДИМИТРИЈЕ ПАВЛОВИЋ (1920–1930)

Главни задатак патријарха Димитрија састојао се у раду на обнови духовног јединства српског народа и на стварању услова за преуређење црквеног живота у духу нових потреба. За време његове управе укинута су неке епархије „док су друге обновљене (охридска, битољска, штипска). Основан је Православни богословски факултет у саставу Београдског универзитета. Богословија Св. Саве пренета је привремено из Београда у Карловце. Отворена је нова Богословија у Битољу и Монашка школа у Раковици. Изасланство Српске патријаршије живо је учествовало на свеправославном конгресу у Цариграду који се састао ради расправљања о реформи календара (1923).

На пољу законодавства донет је закон о Српској православној цркви (1929), којим се наглашава њено јединство и недељивост. По новом закону духовну власт имају архијереји, али у недуховним стварима, поред свештеника, помажу и световњаци.

Патријарх Димитрије бавио се књижевношћу. Саставио је *Службу десјошу Стефану Лазаревићу* и припремио издање *Хиландарског тшћика Св. Саве*.

75. КРАТАК ПРЕГЛЕД НАРОДНЕ ИСТОРИЈЕ ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ

Уједињењем 1. децембра 1918, српски народ у Србији и по другим нашим областима први пут је ступио у једну ширу заједницу југословенских народа. Отада је српска политичка историја само један део опште југословенске историје.

Унутрашње стање од 1918. до 1929. године. У првом периоду свога живота, нова југословенска држава сударила се са читавим низом политичких и социјалних проблема.

Једно од основних питања јесте начин како треба решити питање унутрашњег државног уређења, а на које су разне политичке странке различито гледале. Те супротности су настале као последица неуједначених и различитих дотадашњих друштвених и привредних односа Срба, Хрвата, Словенаца и Македонаца у ранијим државама, од различитог степена развитка њихове културе и њеног карактера, од неједнаког степена развитка њихове цивилизације, историјских и државних традиција и слично.

Присталице *центрилистичког* уређења државе сматрале су да југословенски народи сачињавају једну нацију, један троимени народ, те су одрицали постојање националног питања у држави (*хрватско мишљење*). Присталице тога *интегралног југословенства* однели су победу у Уставотворној скупштини изгласавањем Видовданског устава (28. јун 1921). По том Уставу Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца постала је уставна, парламентарна и наследна монархија.

Присталице *федералистичког* уређења државе сматрале су да је нова југословенска држава многонационална и да је зато треба уредити по систему савезних држава држећи се начела самоопредељења.

Међу социјалним проблемима, на првом месту се налазило *радничко и сељачко* питање.

После Октобарске социјалистичке револуције у Русији 1917. осетио се полет револуционарне активности и међу југословенским радништвом. Пошто је у новој држави у почетку било слободно организовање и рад појединих странака, то се и радништво слободно организовало и ујединило у једну социјалистичку радничку партију (*конгрес уједињења у Београду*, април 1919), која је израдила свој револуционарни програм рада и свој статут (*вуковарски конгрес*, јун 1920).

Влада је донела напредне законе о заштити и осигурању радника (1922), али се није трудила да их спроводи у дело. Радничка партија је организовала радничке штрајкове (1919, 1920), борбу за боље наднице, док су појединци отпочели са атентатима на краља, убили су једног министра који је утицао на доношење *Обзване* којом је забрањен сваки рад Радничке партије (29. IX 1920). Касније је тај закон пооштрен доношењем *закона о заштити државе* (1. август 1921).

Као опште последице светског рата, уследили су пад вредности новца, повећање цена индустрије робе и пад цена земљорадничких производа који су продавани у бесцење. То питање је решавано у нашој држави одмах после уједињења деобом велепоседничких имања сиромашним сељацима уз одговарајућу отплату (*аграрна реформа*). Али, и поред тога сељак се морао све више задуживати, јер је куповна моћ новца стално опадала. Зато се морало мислити на спасавање сељака од материјалне пропасти путем раздужења сељачких дугова.

У спољној политици, нова југословенска држава настојала је да учврсти свој међународни положај и да се склапањем савеза са Чехословачком и Румунијом (*Мала антанта*) бори против покушаја повратка бивше Хабзбуршке династије на престо у Мађарској.

Унутрашње стање од 1929. до 1941. године. Сукоби између присталица централистичког и федералистичког уређења државе слабили су осећање државног јединства. Опозиција је

тражила решење националног питања, жигосала је незаконитости, насиље и корупцију режима. Заоштравање политичке борбе довело је 20. јуна 1928. до атентата у Народној скупштини. Смртно је рањен председник Хрватске сељачке странке Стјепан Радић, убијени су двојица посланика исте странке, а двојица су рањени.

Режим је очекивао да ће се овим атентатом скинути с дневног реда, поред других, и национално питање. Али, атентат је само појачао кризу државног уређења. Краљ Александар је покушао да је реши на тај начин, што је 6. јануара 1929. распустио Народну скупштину, укинуо Видовдански устав и завео свој лични, диктаторски режим. Тај режим је правдао потребом чувања народног јединства и државе као целине као највећег закона за себе и за свакога.

Држећи се начела централизма, краљ Александар је 3. октобра 1929. нарочитим законом променио дотадашњи назив државе (краљевина Срба Хрвата и Словенаца) у назив *краљевина Југославија*. Југославија је тада подељена на девет управних подручја или *бановина*, без обзира на историјске и географске границе: *дравска* са седиштем у Љубљани, *савска* у Загребу, *врбаска* у Бањалуци, *јриморска* у Сплиту, *дринска* у Сарајеву, *дунавска* у Новом Саду, *моравска* у Нишу, *вардарска* у Скопљу и *зетска* у Цетињу.

Трећег септембра 1931. донет је нови устав (*октроисани* или *септембарски* устав) којим је опет успостављено уставно стање и дозвољен рад појединих политичких грађанских странака.

После убиства краља Александра I у Марсељу у Француској (9 октобар 1934), на изборе, поред политичких странака које је режим основао, излази и Удружена опозиција (1935, 1938) чији број присталица све више расте, тако да је режим, хтео не хтео, био принуђен да покуша да реши национално питање. После преговора владе Драгише Цветковића са Владимиром Мачеком, председником Сељачко-демократске коалиције решено је хрватско питање образовањем *Бановине Хрватске*.

Ова бановина настала је спајањем савске и приморске бановине и срезова: Дубровник, Шид, Илок, Брчко, Градачац, Дрвен-та, Травник и Фојница. У Бановини Хрватској законодавну власт вршио је *Хрватски сабор* заједно са краљем.

Спољну политику после убиства краља Александра водило је намесништво на челу са кнезом Павлом, уместо малолетног краља Петра II. Намесништво и односе владе покушале су, у условима пораста фашистичких снага у Европи, да најпре воде неутралну политику склапањем савеза о пријатељству са суседним државама (1937: Бугарска, Италија; 1941: Мађарска).

Међутим, избијањем Другог светског рата и освајањем фашистичких држава постало је јасно да се неутрална политика неће моћи одржати. Југославија је почела да скреће ка силама *Осовине* (Немачка, Италија), нарочито после уласка немачких трупа у Бугарску које су већ 1. марта 1941. избиле на југословенско-бугарску границу. За то време италијанске трупе бориле су се на Балкану против Грчке.

На опште незадовољство југословенских народа, влада је приступила 25. марта 1941. силама ројног пакта (Немачка, Италија, Јапан). На то једна група авијатичарских официра на челу са армијским генералом Душаном Симовићем, уз подршку либералне буржоазије, изврши *државни удар 27. марта*: похапси чланове владе Цветковић-Мачек, свргне намесништво и прогласи краља Петра II за пунолетног те он преузме вршење уставних права. Нова влада на челу са генералом Симовићем одбила је да призна споразум са Тројним пактом. Успоставила је дипломатске односе са Совјетским Савезом.

На државни удар, Хитлер је одговорио бомбардовањем Београда 6. априла 1941. На Југославију су са свих страна навалиле надмоћне фашистичке војске и она је капитулирала после дванаест дана неславног рата (17. април).

Тада настаје агонија и распарчавање Југославије између Немачке (узела Доњу Штајерску и Горењску), Италија (узела део Хрватске, Далмације и Црну Гору), Бугарске (узела Стару Србију и

Македонију), Мађарске (узела Бачку, Барању, Међумурје), док је Србија са Банатом представљала засебну територијално-административну целину која је ускоро добила квислиншку владу под контролом немачких окупационих власти. Један део Хрватске, Славоније, Срема, Босне и Херцеговине дошао је у састав Независне државе Хрватске. Над тим областима, упркос прогласу „независности” НДХ, и „даље се одржао југословенски суверенитет”.

Други светски рат завршен је 1945. победом савезника над силама Осовине. После ратова, нова Југославија је поново успостављена и проширена ослобођењем Истре, Словеначког приморја и Задра са околином.

76. КРАТАК ПРЕГЛЕД ЦРКВЕНЕ ИСТОРИЈЕ ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ

Обнова јединства Српске цркве 1919. и њено уздизање на степен Патријаршије 1920. представљају крупан корак ка духовном уједињењу целокупног народа у новој југословенској држави. Већ први патријарх *Димитрије (1920–1930)* отпочео је са прегледањем црквеног живота у духу нових потреба. Тај посао наставио је патријарх *Варнава Росић (1930–1937)*. Он је до краја извео започето прегледање Српске цркве настојећи при том да црквени живот што више оживи, да га учини јачим и плоднијим.

За време патријарха Варнаве донет је *Устав Српске православне цркве (1931)* којим је изједначено црквено законодавство, сређено брачно законодавство и донета разна правила неопходна за правилан развитак црквеног живота. Ради унапређења црквене уметности значајно је оснивање Синодалне иконописне школе у Раковици која је после пренета у манастир Високе Дечане, као и Школе за црквено појање. И поред велике привредне

кризе и слабих прихода са патријаршијских имања, патријарх Варнава је успео да сагради нову зграду Београдско-карловачке митрополије, односно, Патријаршије у Београду (1935).

Као јерарх подржавао је национално-верски покрет Словенаца за прелаз у православну веру. У Словенији је, наиме, још и пре Првог светског рата постојала тежња код извесног броја Словенаца за прелаз у православље, али су то ометале аустроугарске власти. После стварања југославенске државе 1918, православни Словенци оснивају своје црквене општине и парохије. Патријарх Варнава осветио је први словеначки православни храм Св. Саве у Цељу, као и спомен-темељац цркве Св. Тирила и Методија у Љубљани. Пред Други светски рат, у Словенији је било пет хиљада православних.

За време управе патријарха Варнаве постигнут је споразум са Румунском патријаршијом о црквено-школском животу српског народа у румунском делу Баната. Патријарх Варнава радио је на узајамном зближавању и сарадњи свих самосталних православних цркава, а нарочито славенских. Због тога је помагао Руску цркву у емиграцији и знатно допринео зближавању са Бугарима и њиховом црквом (Рилска резолуција, 1934; Охридска резолуција, 1936).

Патријарх Варнава трагично је преминуо у јеку борбе против конкордата. Та борба довела је до толико велике заоштренисти против владине политике, да је у Београду код Саборне цркве пала крв (*Крвава литија*, 19. јул 1937). Иако је употребила насиље и жандармерију, влада је морала попустити пред народним отпором и скинути конкордат са дневног реда. Она се обавезала Српској цркви да неће бити донет ни стари, ни измењени, ни нови, нити уопште ма какав конкордат.

Варнавин наследник, патријарх *гр Гаврило Дожић (1938–1950)*, трудио се да среди материјално стање Српске цркве и да преуреди верску наставу. Али, његов рад зауставио је Други светски рат.

ПАТРИЈАРХ ВАРНАВА РОСИЋ (1930–1937)

Пошто су окупаторске фашистичке власти интернирале патријарха Гаврила, то је за његовог заменика дошао најстарији епископ по посвећењу, *својски митрополит Јосиф Цвијовић*. Он је са Св. Синодом (епископ тимочки др Емилијан, епископ нишки др Јован и епископ зворничко-тузлански др Нектарије) преузео управу над Српском патријаршијом.

Неки архијереји су после слома Југославије избегли из својих епархија. Они су у Београду по одлуци Св. Синода основали своје нарочите канцеларије (*Епархијске канцеларије избеглих архијереја*). Други су, пак, интернирани у Немачку (патријарх Гаврило и Епископ жички и охридски Николај Велимировић) и Италију (др Иринеј Ђорђевић). Мученичком смрћу пострадали су дабробосански митрополит Петар Зимоњић, горњокарловачки епископ Сава Трлајић, бањалучки епископ Платон и чешкоморавски др Горазд.

После завршеног Другог светског рата, патријарх Гаврило се вратио поново на управу Српске цркве.

САДРЖАЈ

Уместо предговора	5
-------------------------	---

СРПСКИ НАРОД И ЦРКВА ПОД ТУРЦИМА

1. – Стање нашег народа под Турцима: Турска управа. – Однос према хришћанској вери. – Однос према Српској православној цркви и њеној организацији	7
2. – Турски друштвени и порески систем	11
3. – Црквени порез: Плаћање дажбина Турцима и ослобођење од истих. – Одређивање црквеног пореза на чланове Српске цркве	13
4. – Данак у крви и отпор српског народа. Хајдуци и ускоци	16
5. – Опадање турске моћи: Пораз Турака под Бечом (1683). –Склапање Св. савеза за борбу против Турака. – Гроф Ђорђе Бранковић	19

ЧЕТВРТИ ПЕРИОД:

ЦРКВЕНЕ ОБЛАСТИ

1. – Српски народ у Угарској од најстаријих времена до пада под турску власт. – Досељавање Срба у Угарску до њеног пада под турску власт – Верско стање Срба у Угарској од најранијих времена до пада под турску власт. – Подизање манастира у Фрушкој гори	23
2. – Српски деспоти у Угарској (1471–1537)	28
3. – Срби у Хрватској и Славонији	33

4. – Српска црква у Аустрији од Велике сеобе до уједињења Београдске и Карловачке митрополије (1690–1726) – Борба свештенства и народа против уније. – Рад патријарха Арсенија III на црквеној организацији, одбрани православља и чувању привилегија	35
5. – Стање Српске цркве и српског народа у Угарској после смрти патријарха Арсенија III (1706). – Први црквено-народни сабор у манастиру Крушедолу (1708). – Други црквено-народни сабор у манастиру Крушедолу (1710). – Трећи црквено-народни сабор у Карловцима (1713)	39
6. – Београдско-карловачка митрополија: Мојсије Петровић (1713–1730). – Вићентије Јовановић (1731–1737)	41
7. – Аустро-турски рат (1737–1739) и сеоба Срба под патријархом Арсенијем IV Јовановићем Шакабентом. – Живот и рад патријарха Арсенија IV у Аустрији (1741–1748)	48
8. – Митрополит карловачки Павле Ненадовић (1749–1768). – Верска политика Марије Терезије. – Развојачење Потиско-поморишке војне границе и сеоба у Русију (1751–1753). – Митрополит Ненадовић као јерарх	52
9. – Митрополити карловачки: Јован Ђорђевић (1769–1773) и Вићентије Јовановић-Видак (1774–1780). – Преуређење Карловачке митрополије: I и II Регуламент, Деклараторија. – Отварање штампарија за Србе. – Редукција празника	56
10. – Верска политика цара Јосифа II и његов однос према Србима. Митрополит Мојсије Путник (1781–1790). – Патент о толеранцији. – Конзисторијална система	59
11. – Темишварски црквено-народни сабор (1790)	61
12. – Митрополит карловачки Стефан Стратимировић (1790–1836)	62

13. – Црна Гора у борби за независност. – Владика Данило Петровић (1697–1735)	65
14. – Владике Црне Горе: Сава (1735–1781) и Василије III (1750–1766). – Појава Шћепана Малог	67
15. – Митрополит Петар I Петровић Његош (1784–1830)	69
16. – Митрополит Петар II Петровић Његош (1830–1851)	74
17. – Стање у београдској области пред устанак 1804. – Рат Русије и Аустрије против Турске (1787–1792). – Кочина Крајина. – Свиштовски мир и његове одредбе о Србима	77
18. – Реформе султана III (1789–1807) и добијање народне самоуправе	79
19. – Српска црква под управом владика-фанариота	80
20. – Београдски митрополити-фанариоти крајем XVIII и почетком XIX века: Дионисије Папозоглу (1784–1791) – Методије (1791–1801). – Леонтије Ламбровић (1801–1813)	82
21. – Дахијска управа у Београдском пашалуку и припрема за устанак	84
22. – Састанак у Орашцу и буна против дахија, фебруара 1804. – Остружничка скупштина (април–мај, 1804) – Мисија Бећирпаше и погибија дахија. – Српско изасланство у Русији и скупштина у Пећанима (1805)	86
23. – Битке на Иванковцу (1805), Мишару и Делиграду (1806), Ичков мир (1806)	88
24. – Савез са Русијом и борба против Турака (1807–1809) – Пораз код Каменице (1809)	91

25. – Долазак руске војске и битка код Варварина и Лознице (1810). Букурештански мир (1812)	93
26. – Унутрашњи развитак и уређење Карађорђево Србије 1804–1813. – Скупштина. – Правитељствујушчи совјет. – Попечитељства. – Карађорђева црквена политика и покушај да се ослободи фанариота	95
27. – Просвета у ослобођеној Србији. – Оснивање и рад Велике школе. – Оснивање и рад Београдске богословије	99
28. – Пропаст Србије (1813). – Одлазак Карађорђа из Србије	101
29. – Српска црква у Далмацији. – а) Српска црква у Далмацији под хрватско-угарском и босанском влашћу – б) Српска црква у Далмацији за време турске власти – в) Српска црква у Далмацији за време млетачке власти. Епископи: Василије (1692), Никодим Бусовић (1693–1707). – Саватије Љубибратић († 1716). Стефан Љубибратић (1716–1722). – Симеон Кончаревић (1751–1762)	104
30. – Француска управа у Далмацији и установљење Далматинско-истријске епархије	116
31. – Српска црква у Далмацији под влашћу Аустрије (1814–1818). – Бечки конгрес и Света алијанса. – Метернихов режим. – Епископ Венедикт Краљевић и његов рад на унији (1810–1828)	117
32. – Старање Карловачке митрополије о Србима у Далмацији. – Епископ Јосиф Рајачић (1829–1834). Народни препород у Далмацији и захтев далматинских Срба (1848). Епископ Јеротеј Мутибарић (1843–1853). Епископ др Стефан Кнежевић (1853–1890). – Епископ др Никодим Милаш (1890–1910)	120
33. – Установа Буковинске митрополије и присаједињење Српске цркве у Далмацији истој. – Установа Бококоторско-дубровачке епархије и њени епископи. Герасим Петрановић (1874–1906)	125

34. – Стање народа у Србији од пропасти Карађорђево Србије до Таковског устанка (1813–1815). – Обнова турске власти и насиље. – Бечки конгрес и Срби. – Хаџи Проданова буна (1814) ..	132
35. – Таковски устанак (1815)	134
36. – Усмени договор о самоуправи у Србији између кнеза Милоша и Марашли Али-паше	137
37. – Борба кнеза Милоша за учвршћење врховног старешинства у српском народу и за потврду повластица. – Борба са супарницима око положаја „првог” старешине. – Повратак Карађорђа у Србију и његова погибија. – Проглашење Милоша за наследног врховног кнеза. – Устанак у Грчкој (1821)	139
38. – Даљи рад на стварању унутрашње политичке самоуправе у Србији уз помоћ Русије – Акерманска конвенција (1826) – Руско-турски рат (1828–1829) и Једренски мир	141
39. – Добијање унутрашње политичке самоуправе (1830)	142
40. – Улога Српске цркве у борбама за национално ослобођење (1804–1830). – Ратници и војводе. – Законодавци и дипломати. – Мученици за веру. – Исповедници	143
41. – Црквена политика кнеза Милоша од Таковског устанка до добијања самоуправе (1815–1830). – Установљење Конзисторије (1822). – Одређивање плате митрополиту и епископима. – Зидане цркава и обнова манастира	153
42. – Добијање црквене самоуправе и њена садржина. – Национална виша јерархија после укидања Пећке патријаршије. – Подела Србије на епархије. – Садржина уговора о самоуправи Српске цркве. – Рад митрополита Мелентија Павловића (1831–1833)	156

43. – **Унутрашњи развитак и сређивање Србије од добијања политичке самоуправе до Турског устава (1830–1838).** – Укидање феудалних односа у привреди и у друштву. – Решење аграрног питања у Србији. – Буне против Милошеве неограничене власти. – Прва влада кнеза Милоша. – Сретењски устав (1835)159
44. – **Школе и просвета у кнежевини Србији (1815–1838)**163
45. – **Митрополит Петар Јовановић (1833–1859)** – Рад на организацији Цркве у Србији. Први Црквени устав (1836). – Оснивање Београдске богословије (1836–1903). – Рад на сређивању свештеничког стања. – Просветни рад164
46. – **Турски устав (1838). Пад кнеза Милоша (1839)**168
47. – **Србија за време уставобранитељског режима (1838–1858).** – Влада Александра Карађорђевића (1842–1858). – Спољна политика. – Светоандрејска скупштина и поновни повратак кнеза Милоша (1858)170
48. – **Друга влада Милоша (1858–1860) и Михаила (1860–1868).** – Одступање митрополита Петра из управе над Митрополијом (1859). – Политика кнеза Милоша. – Унутрашња политика кнеза Михаила. – Бомбардовање Београда (1862) и излазак турског становништва из Србије. – Добијање тврђава и одлазак турских гарнизона из Србије (1867). – Спољна политика кнеза Михаила173
49. – **Револуционарни покрет у Војводини (1848–1849).** – Фебруарска револуција у Француској (1848). – Утицај Француске револуције на европске земље. – Револуција у Угарској. – Револуција код Срба у Угарској180
50. – **Проглас Патријаршије и Српске Војводине:** Мајска народна скупштина и карловачки митрополит Јосиф Рајачић. – Одлуке Мајске народне скупштине. – Организација народне

власти и војске. – Српско-мађарске борбе. – Пораз српске и мађарске револуције. – Признање Српске Војводине183

51. – **Укидање Српске Војводине (1860). Благовештенски сабор (1861)**187
52. – **Карловачки патријарси. Борба против мађаризације.** – Јосиф Рајачић (1849–1861). – Самуило Маширевић (1864–1870) – Рескрипт (1868). Прокопије Ивачковић (1874–1879; 1881) Герман Анђелић (1881–1888). – Георгије Бранковић (1890–1907). Лукијан Богдановић (1908–1913)188
53. – **Ратови Србије за ослобођење и независност (1876–1878).** – Митрополит Михаило (1859–1881; 1889–1898). – Кнез Милан (кнез, 1868–1882; краљ, 1882–1889). – Први српско-турски рат (1876). – Други српско-турски рат (1877–1878)195
54. – **Признање политичке (1878) и црквене (1879) независности.** – Берлински конгрес (1878). – Признање црквене независности (1879)200
55. – **Канонски удар у Српској цркви.** – Промена спољне политике Србије после Берлинског конгреса. – Сукоб владе и кнеза Милана са Црквом. – Збацивање митрополита Михаила (1881). – Одлазак митрополита Михаила из Србије201
56. – **Нова јерархија на управи Српске цркве (1883–1889).** – Измена црквеног законодавства (1882). – Избор новог митрополита и нових епархијских архијереја. – Унутрашње прилике у Србији у време митрополита Теодосија Мраовића-Мраше. – Српско-бугарски рат (1885). – Абдикација краља Милана (1889)204
57. – **Повратак митрополита Михаила на управу Српске цркве.** – Влада краља Александра Обреновића (1889–1903) према Цркви. – Митрополит Михаило као јерарх. – Књижевни рад митрополита Михаила209

58. – Престанак теократске власти у Црној Гори: Кнез Данило Петровић (1851–1860)	213
59. – Митрополит Црне Горе, Никанор Ивановић Његуш (1858–1860)	215
60. – Кнез Црне Горе, Никола I Петровић Његош (кнез, 1860–1910; краљ, 1910–1918). – Рат Црне Горе и Србије против Турске (1876–1878)	216
61. – Митрополит Црне Горе, Иларион II Рогановић (1863–1882) ..	218
62. – Митрополити Црне Горе: Висарион III Љубиша (1882–1884). – Митрофан Бан (1884–1920)	221
63. – Црквени и национални живот Срба у Босни и Херцеговини до аустројске окупације 1878.	224
64. – Аутономија Православне цркве у Босни и Херцеговини (1880). – Митрополити: Саво Косановић (1881–1885). – Леонтије Радуловић (1. мај–12. октобар 1888)	229
65. – Борба босанско-херцеговачких Срба за проширење аутономије и санкција Статута од 1905. – Митрополити: Георгије Николајевић (1886–1896). – Николај Мандић (1896–1907). – Серафим Перовић (1889–1903) – Санкција Статута од 1905. ...	232
66. – Српска црква у Старој Србији и Македонији. – Бугарски препород. – Булхански хатишериф (1839) и његов утицај на хришћане у Турској. – Спор између Бугара и Цариградске патријаршије у Цариграду. – Постанак Бугарске егзархије у Цариграду. – Долазак бугарских епископа у Македонију и њихова делатност	237
67. – Настојање српске владе и Цркве да поставе српске архијереје на епархије под турском влашћу	240

68. – Срби епископи у Призрену, Скопљу и у Велешко-дебарској епархији	244
69. – Владавина краља Петра I Карађорђевића (1903–1921). – Младотурска револуција (1908)	246
70. – Митрополити Србије: Инокентије Павловић (1898–1905) – Димитрије Павловић (митрополит, 1905–1920; патријарх 1920–1930)	249
71. – Балкански савез и Балкански ратови (1912–1913): Први балкански рат (1912–1913) – Лондонски мир (17. мај 1913). – Други балкански рат (јун 1913). – Букурештански мир (28. јул 1913). – Повећање Београдске и Црногорске митрополије после Балканских ратова	250
72. – Први светски рат (1914–1918). – Сарајевски атентат. – Припреме Аустро-Угарске за рат и њен напад на Србију (јул 1914) – Избијање светског рата. – Окупација Србије и Црне Горе (1915). – Страдање српског свештенства (1915–1918). – Српска црква у изгнанству	253
73. – Постанак Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. – Солунски фронт. Пораз централних сила. – Борба за стварање заједничке југословенске државе. – Проглашење уједињења 1. децембра 1918.	257
74. – Обнова јединства Српске цркве (1919). – Воспостављање патријаршије. – Избор првог патријарха Димитрија (1920–1930) и његов рад	259
75. – Кратак преглед народне историје од 1918. до 1941. – Унутрашње стање и спољна политика од 1929. до 1941.	262
76. – Кратак преглед црквене историје од 1918. до 1941. – Патријарси: Димитрије Павловић (1920–1930). – Варнава Росић (1930–1937). – Др Гаврило Дожић (1938–1950). – Агонија Српске цркве у Другом светском рату	266

Др Рајко Л. Веселиновић
ИСТОРИЈА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
СА НАРОДНОМ ИСТОРИЈОМ

КЊИГА III
(1766–1945)

Библиотека
Богословски уџбеници 15

Уредник
Епископ далматински Фотије

Обрада
Живорад Јанковић

Издаје
СВЕТИ АРХИЈЕРЕЈСКИ СИНОД
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, БЕОГРАД

Штампа
Штампарија Српске патријаршије
Београд

Тираж
1.000 примерака

Београд, 2010.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

37.016:271.222(497.11)-9"1766/1945"(075.3)

ВЕСЕЛИНОВИЋ, Рајко Л., 1912–1987

Историја Српске цркве са народном
историјом : (1766–1945) : књ. 3 : уџбеник за
ученике богословије. / Рајко Л. Веселиновић. -
2. исправљено изд. - Београд : Свети архијерејски
синод Српске православне цркве, 2010 (Београд :
Српска патријаршија). - 277 стр. : илустр. ; 20 см. -
(Библиотека Богословски уџбеници ; 15)

Тираж 1.000.

ISBN 978-86-7295-019-9

COBISS.SR-ID 178732300

ISBN 978-86-7295-019-9